ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK),
109(2005).

KECSKEMÉTI GÁBOR

A HISTORIA LITTERARIA KORAI TÖRTÉNETÉHEZ

Tarnai Andor a historia litteraria fejlődéstörténetét tárgyaló koncepciójának alapja az volt, hogy nem formai, hanem eszmetörténeti értelemben kívánta megmagyarázni annak genezisét. Ebből a szempontból értékelte Máté Károly munkáját is,[1] aki Czvittinger lexikonának formai előzményeit kereste, tehát írói életrajzokat, művek jegyzékét és hasonlókat. Tarnai szerint a feladat „nem az egyes, néha esetlegesen feltűnő hazai formák elemzése, hanem a *Specimen* mint magyarországi irodalmi lexikon létrejöttének megmagyarázása. A formai előzmények logikus rendbe szedése már csak azért sem célravezető Czvittinger esetében, mert az író külföldön élt, a hazai kísérletekről Burius egyháztörténetén kívül édeskeveset tudott, és a lexikonformát Magyarországon minden művelt ember ismerte a XVI. század második fele óta."[2] E világos megkülönböztetésből kiindulva a historia litteraria eszméjének legkorábbi, nagyhatású megalapozójával, Francis Baconnel (*De dignitate et augmentis scientiarum*, 1623) kezdte a tárgyalást, majd azt a szembesítést végezte el, hogy főként francia, német és magyarországi művelőinek kezén milyen tényleges irányba fejlődött a tudományszak a Bacon által proponáltakhoz képest. A 16. századi európai előzmények közül csak a tudományszak nevét első ízben leíró Christophorus Mylaeus (kiadásai: 1548, 1551, 1579) került szóba a teória történetében, Czvittinger gyakorlatának magyarázatához pedig a Gesner–Lycosthenes–Simler–Friese-féle egyetemes biobibliográfia (kiadásai 1545–1583 között) volt szükséges.[3] A magyarországi reformáció előbb humanista formákba öntött, majd csupasz adatgyűjtésekben folytatódó literatúratörténeti érdeklődésével valamivel bővebben foglalkozott Tarnai. Az időközben eltelt több mint három évtized most lehetőséget ad arra, hogy mind a baconi kezdeményezés tartalmát, mind a 16. századi előzményeket újra megvizsgáljuk, és azok elemzéséből részben eltérő hangsúlyokkal vonjunk le következtetéseket.

[1] MÁTÉ Károly, *Irodalomtörténetírásunk kialakulása*, Minerva, 7(1928), 83–133 (a továbbiakban: MÁTÉ 1928).

[2] TARNAI Andor, *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása*, ItK, 1961, 637–658 (a továbbiakban: TARNAI 1961b), 657; *ua.* = TARNAI Andor, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2004 (Historia Litteraria, 16) (a továbbiakban: TARNAI 2004), 5–31, 30.

[3] TARNAI Andor, *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása*, ItK, 1971, 35–77 (a továbbiakban: TARNAI 1971a); *ua.* = TARNAI 2004, *i. m.*, 32–87.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Tarnai tömören, de rendkívül pontosan állapította meg a baconi deziderátum tartalmi újdonságait Mylaeus felvetéséhez képest: a könyvek és a szerzők mellett az intézmények, a törekvések, a viták történetének, a művek tárgyában, stílusában és módszerében bekövetkező változások elemzésének és az azokat magyarázó okok tisztázásának szorgalmazását. Amivel ki kell egészítenünk a baconi kezdeményezés tárgyalását, az az, hogy a historia litterariának nem egy bizonyos formája a rendszer deziderátuma, hanem a tudományszak kidolgozására alkalmas műveket ebből a szempontból igen diverzifikáltnak gondolhatjuk el.

Amint ismeretes, Bacon szerint a történettudomány az emberi elme képességei közül az emlékezethez szól (a képzeletet a világi költészet és a bibliai parabolák, az értelmet a filozófia és a teológiai dogmatika szólítja meg). Már létező részei – a historia naturalison kívül – a polgári (világi) és az egyházi történet, sőt ezek mellett még a prófécia is, a nem utó-, hanem előidejű, sugalmazott történetmondás. A polgári és az egyházi történetírás nemei azonosak: a múltbeli távolság nagysága miatt töredékes régiségtörténet, a történtek első megfogalmazását végző, mintegy a történetírás előkészületét jelentő és a jövő felé is nyitott memoriale (ennek műfajai a kommentár és a regiszter), valamint a valódi és tökéletes történet. Az utóbbinak három műfaja van: lehet korszaktörténet (krónika), biográfia vagy egy eseménysor története (narráció vagy reláció). Míg az első az ábrázolt történések nagysága és jelentősége miatt csak a nyilvánosság számára megmutatni kívánt dolgok reprezentatív leírása és így korlátozott igazságértékkel bír, az utóbbi kettőben, a nagyobb és a kisebb, a nyilvános és a nem-nyilvános tettek, a publikus és a bizalmas megfontolások vegyítésével és az informáltság hiányait áthidaló konjektúrák jóval ritkább előfordulásával igazabb, természetesebb és elevenebb történetmondás valósulhat meg. A modernkori történetet elbeszélő munkák minden műfajában mutatkoznak hiányosságok: a nemzeti krónikák többnyire középszerűek; a kiváló személyiségek többségét igazságtalanul megfosztják az őket holtuk után megillető „bona famá”-tól, amit szétszórt beszámolók és sivár elogiumok nem biztosíthatnak;[4] s az egyes események megírásában is nagyobb szorgalomra volna szükség, hogy legalább a későbbi, átfogóbb, igényesebb feldolgozásokhoz szükséges nyersanyagnak a birtokába kerülhessünk.[5] A világi történeti művek között egyetlen olyan (vegyes) műfaj van, amelynek bőségével is, minőségével is elégedett Bacon: a kozmográfiák. Az egyháztörténeti művekből is nagy a kínálat, de ezek minőségéhez gyakran szó fér, noha Bacon leszögezi, hogy tárgyának ez alkalommal nem a létezők megítélését, hanem a hiányok jelzését tekinti. Ilyen, teljességében hiányzó műfaj az egyházi történetírásban a próféciatörténet, a jóslatok és beteljesülésük története, amely a még be nem teljesült jóslatok számbavételével prognózisokat

[4] A puritánok térnyerése előtti Anglia halotti dicsérő szónoklatainak ritkaságáról: KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 1998 (Historia Litteraria, 5) (a továbbiakban: KECSKEMÉTI 1998), 141–142.

[5] 1595-ben Baranyai Decsi János szorgalmazta, hogy „az mi nemzetünkben leuö fö tudos embereknekis” jó volna vagy klasszikus antik történetírókat magyarra fordítaniuk, vagy legalább „ideyekben valo dolgoknac historiaiat meg irnioc”. BARANYAI DECSI János, *Az Caivs Crispvs Salvstiusnac ket historiaia*, Szeben, 1596 (RMK I, 286 – RMNy 786); hasonmás kiadása: kiad. VARJAS Béla, tan. KURCZ Ágnes, Bp., Akadémiai, 1979 (BHA, 10), előszó.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

is lehetővé tenne. A történeti műfajok e dezideratuma azonban csak bölcsen, józanul és tiszteletteljesen teremthető meg, vagy sehogyan sem – fogalmaz Bacon. Vannak ezeken kívül még járulékos részei, függelékei is a történettudománynak. A történészek ugyanis csak a cselekedetek megörökítésével foglalkoznak megfelelően, az emberek külső magaviselésének másik jelenségével, a szavakkal nem, léteznek azonban az ezek befogadására, megőrzésére alkalmas könyvek és írások. Három csoportjuk a szónoklatok, a levelek és az apophthegmák gyűjteménye, mindhárom a kellő bőségben rendelkezésre áll.

Az elmondottakat áttekintve látható, hogy Bacon az igényes munkákat lényegében minden történeti műfajban kevesli, a historia litteraria mellett azonban csak még egy teljességében hiányzó szakot említ, a próféciatörténetet, annak szükségességét azonnal szinte meg is kérdőjelezve, mert esetleges megvalósulása akár nagyobb problémák forrása lehet jelenlegi hiányánál. A historia litterariával kapcsolatban nem merülhetnek fel efféle, morális vagy szakmai kétségek, sőt az a történelem magistra vitae-ként való működésének egyik legfontosabb területévé válhat. Amiként ugyanis a jó egyháztörténetből még az egyházatyák tisztán teoretikus írásaiból meríthető ismeretekhez képest is többet lehet tanulni, a tudományok története is lehet tanulságosabb maguknál a tudományoknál, azok eredményeinél. Kétségkívül a literatúratörténet tehát az emlékezetet illető tudományok rendszerének igazi, sarkalatos dezideratuma. Funkciója pedig az, hogy a többi történettudományi ághoz hasonlóan a jövőre nézve is hasznot hordozzon magában, a tudományok korábbi állásának és problémáinak regisztrálásával a tudományok további előrehaladását segítse.

A világi és az egyházi történetírás megegyező műfaji rendszeréből következik az is, hogy a tudományok hierarchiájában ezekkel azonos rangúnak szánt historia litteraria, ha megvalósul, egy hasonlóan sokrétű műfaji regisztert tölthet meg: nemcsak krónika lehet, hanem biográfiaként, relációként, gyűjteményes műfaji antológiaként, sőt – mint memoriale-műfaj – akár kommentárként vagy egyszerű regiszterként, jegyzékként is testet ölthet.[6] Mindegyik műfaji változata egyaránt dezideratum, vagyis nincsenek formai megkötöttségei, csak tematikaiak. Tematikai kötöttségének lényege, hogy egyetemesnek kell lennie, vagyis nem maradhat meg egy-egy tudományszak partikuláris történetének. Bacon tisztában van vele: egyes tudományokban, így a jogtudományban, a matematiká-

[6] Érdekes dolog Bacon egykorú tipológiáját a 16. századi történetírói műfajokat rendszerező Eric Cochrane-é mellé állítani. Cochrane szerint a humanista történetírók számára kilenc műfaji minta imitációjának a lehetősége állott nyitva: írhattak várostörténetet egy politikai egységről (Livius mintájára), kommentárt egy eseményről vagy eseménysorról (mint Caesar vagy Sallustius), területi vagy nemzeti történetet (Thuküdidész), kortárs világtörténetet (Polübiosz), egyetemes történelmet (Justinus, Orosius), történeti-földrajzi leírást (Ptolemaiosz, Sztrabón), biográfiát (Plutarkhosz, Suetonius, Diogenész Laertiosz), régiségtörténetet (Varro) vagy egyháztörténetet (Euszébiosz); vö. Eric COCHRANE, *The Profession of the Historian in the Italian Renaissance*, Journal of Social History, 15(1981)/1, 51–72 (a továbbiakban: COCHRANE 1981a), 62. A szorgalmazott historia litteraria rendszerben elfoglalt helyéből következik, hogy mindezek a műfaji minták annak a számára is érvényesek. Ez a megfigyelés válasz lehet Szentmihályi János észrevételére, aki talán túlságosan éles megkülönböztetést tett az irodalmi tényeket regisztráló és az irodalom fejlődéstörténetét bemutató szövegek között, a historia litteraria számára csak az utóbbiakat jelölve ki vizsgálati terepként, az előbbieket a bibliográfiatörténethez utalva; vö. SZENTMIHÁLYI János, *A bibliográfia és az irodalomtörténet*, OSZK Évk, 1961–1962(1962), 125–135 (a továbbiakban: SZENTMIHÁLYI 1962).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

ban, a retorikában, a filozófiában vannak olyan művek, amelyek iskolák, személyek és művek történetével foglalkoznak; aminek a hiányát megállapítja, az az egyetemes, tudományközi historia litteraria. Ennek megvalósítása egyaránt lehet a különféle tudományok történetének kronológiai elrendezése vagy csak egy bizonyos korszakban, egy nemzet vagy egy szerzetesrend körében való tárgyalása, vagy csak egyes személyek működéséé, ez esetben viszont az általuk művelt tudományok teljes keresztmetszetében.[7] Egyik műfaji változatnak sem felelnek meg azonban az olyan összefoglalások, amelyek a tudományszakokat egymástól függetlenül, noha akár egyenként kronologikusan tárgyalják.[8]

Összegezve megállapítható Bacon történeti koncepciójáról, hogy erős humanista programot körvonalaz. A klasszikus antik történeti művek műfaji sokféleségének imitációja és a morális vagy praktikus tanulságok hangsúlyozása két fontos ismertetőjegy azok közül, amelyeket általában a humanista historiográfia jellemzőinek tartunk.[9] A humanista történetírás 16. századi nemzedékeihez hasonlóan lényegében Baconnél is a klasszikus antik történeti válfajok és történetírók követéséről, azok szemléleti, szerkezeti és kifejezési kritériumainak átvételéről, a recepciójuk körül kialakult, funkcionálásuk mikéntjét előíró tradíciók változatlanul hagyásáról van szó. A kommentár műfajának legkiválóbbja Caesar, az apophthegmában is bizonyosan ő volna a legkülönb, ha műve fennmarad. A reláció paradigmatikus példáját a Catilina-összeesküvésről írták, az annales és a diarium elkülönítésekor Tacitus kerül szóba, a római történetírók művei Liviustól Herodianusig mintegy összefüggő történetként méltók az olvasásra.

Egy ponton azonban meghaladta Bacon propozíciója a 16. századi historiográfusok hagyományát. Eric Cochrane-nek az itáliai historiográfiát illető kutatásaiból ugyan az következnék Baconre nézve, hogy két ilyen pont is van, Cochrane-nek azonban nincs mindenben igaza.

Cochrane a 16. század végéig a teljesség igényével tekintette át az Itáliában írott és nyomtatásban is megjelent történeti munkákat, 782 szerző műveit és százegynéhány névtelen munkát.[10] Összefoglalóan állapította meg róluk, hogy általában, az antik mintaképeik által meghatározott módon, a politikai és a katonai eseményekre korlátozták tárgyukat, és – másrészt – csak olyan eseményekről írtak, amelyeket előttük még nem dolgozott fel képzett történész. Mindez a 16. század végi Itáliában, Cochrane kifejezését használva, tartalmi válságot idézett elő a historiográfiában, minthogy 1559 után Itália történetének leghosszabb békés és politikai stabilitással jellemezhető korszaka köszön-

[7] Neil KENNY, *Books in Space and Time: Bibliomania and Early Modern Histories of Learning and "Literature" in France*, Modern Language Quarterly, 61(2000)/2, 253–286 (a továbbiakban: KENNY 2000), 274.

[8] A 17. század végi Franciaországban ilyen például Charles Perrault munkája; KENNY 2000, *i. m.*, 275–276.

[9] Eric COCHRANE, *The Transition from Renaissance to Baroque: The Case of Italian Historiography*, History and Theory, 19(1980)/1, 21–38 (a továbbiakban: COCHRANE 1980), 26–27. A barokk historiográfiában az előbbit az avvisi-szerű megformálás váltja fel (COCHRANE 1980, *i. m.*, 31). A másik jellemző megváltozására még visszatérek.

[10] COCHRANE 1980, *i. m.*, 26.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

tött be, és a század végére a félsziget legkisebb politikai egységeinek liviusi normák szerint megírt történelme is készen állott: „there was nothing more to write about".[11]

Ha ekként formulázzuk a tartalmi válság mibenlétét, akkor Bacon kétségkívül újító, aki olyan, a köztörténet keretein messze túllépő tárgyat ajánlott kidolgozásra, amely békeidőben is művelhető. Csakhogy Cochrane-nek aligha van igaza abban, hogy a 16. századi Itáliában csak katonai és politikai eseményeket megörökítő történeti művek születtek volna. Nagy súlyt fektet pedig erre a gondolatra, amikor kifejti, hogy más arsokban ugyanez időben jelentős megújulás történt, gyakran korábbi arsok kombinációiból, így jött létre például az opera és a pásztori színjáték. A történészek is megtehették volna, hogy abból a célból, hogy a politika mellett a kultúrát is a történetírás tárgyává tegyék, a liviusi historiográfiát a plutarkhoszi biográfiával párosítják.[12]

Nos, meg is tették, mégpedig nemhogy a 16. század végére, hanem már jóval előbb. Filippo Villani az 1380-as évek elején írott művének már a címe kifejezi a politikai történet és a kiváló férfiak – jogászok, költők, zenészek, képzőművészek, teológusok, orvosok, szónokok – életényeinek szoros egységét: *De origine civitatis Florentiae et eiusdem famosis civibus*. A firenzei szellemi kiválóságok számbavétele hamarosan a politikai érvek készletét kezdte erősíteni Milánóval szemben a két város között folyó félévszázados (1390–1454), a firenzei köztársaság függetlenségének elismeréséhez vezető küzdelemben. Leonardo Bruni 1403–1404-ben írott elogiumával kapcsolatban Hans Baron rögzítette a megfigyelést, hogy az az Athén kiválóságát dicsőítő antik görög érvkészletből indult ki, vagyis a firenzei értelmiség hasonlóságot érzett a Milánóval folyó harcok és az athénieknek a perzsákkal szembeni küzdelme között.[13] A firenzei, részben kultúratörténetet is adó művek viszont számos további város érvkifejtésének lettek a mintaadói: Velence, Milánó, Siena, Genova hasonló szellemű és tárgyú panegirikus történeti művekkel válaszolt, vitatva többek között nemcsak a művészi elsőbbség minőségi aspektusát, hanem történetiségét is. Ezeknek a művészettörténeti biográfiáknak – Vasarit és követőit is beleértve – tartalmát és formáját egyaránt az epideiktikus ékesszólás határozta meg, ennek következtében a példaszerű és az általánosítható fontosabb szerepet kapott bennük, mint az egyedi. Ennyiben a középkori életrajzi írásokkal tartanak rokonságot.[14]

A történetírásnak a katonai és politikai eseményeken túlra való tematikai kiterjesztésében tehát Bacon előtt már gazdag humanista hagyomány áll. Több megfontolni valót ad Cochrane másik megfigyelése a humanistáknak arról a törekvéséről, hogy elkerüljék a korábbi feldolgozásokkal való tematikai átfedéseket.[15]

[11] COCHRANE 1980, *i. m.*, 28. Mindjárt hozzáteszi persze, hogy Trident után az egyházi történeti műfajok nem szenvedtek el hasonló válságot; COCHRANE 1980, *i. m.*, 29.

[12] COCHRANE 1980, *i. m.*, 28–29.

[13] Hans BARON, *The Crisis of the Early Italian Renaissance: Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*, Princeton NJ, Princeton University Press, 1966.

[14] Patricia RUBIN, *What Men Saw: Vasari's Life of Leonardo da Vinci and the Image of the Renaissance Artist*, Art History, 13(1990)/1, 34–46; Carl GOLDSTEIN, *Rhetoric and Art History in the Italian Renaissance and Baroque*, Art Bulletin, 73(1991)/4, 641–652.

[15] COCHRANE 1981a, *i. m.*, 62.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A tematikai átfedés ugyanis nemhogy akadálya volna, hanem inkább természetes velejárója a historia litteraria kidolgozásának. A jogtudomány, a matematika, a retorika, a filozófia történeti tárgyalása az egyetemes literatúratörténet szintézisében találja meg a helyét. Az efféle tematikai átfedések egyébként nemcsak a historia litterariával kapcsolatban jellemzik a baconi tudományrendszertant: a próféciatörténet például a világi történelem más szempontú áttekintését nyújtaná, a rendszerbe szintén önálló válfajként beállított – Bacon szerint máris bőséges számú szerző által művelt – gondviselés-történet pedig a világi és az egyházi történelemben tárgyalt isteni ítéleteket, fenyítéseket, megszabadításokat és áldásokat tárgyalja újra. Ezek a többszörösen, ismételten besorolt tudományos tárgyak egyben olyan nyomok, amelyek a ramusi tudományelméleti rendszer fontos alapelvének, a „clare et distincte" követelményének kikezdésére vallanak.

Mindez jelentősebb dolog, mint első látásra gondolni lehetne. Hiszen az azonos tárgyi anyagon végrehajtott különböző történészi műveletek, az azonos jelenségek leírására létrehozott különféle konstrukciók alkalmasak volnának arra, hogy a 16. századi Itáliában zajló ars historica-vitáknak talán a legfontosabb tanulságát implikálják. A retorikai narrációtól elkülönülő, önálló episztemológiai helyet kereső, saját invenciós és diszpozíciós eszközöket számba vevő történettudomány a század végére odáig jutott, hogy egyes elméleti felismeréseiből az objektív tények közérdekű rögzítésének szokásos és megnyugtató feladat-meghatározása helyett a múltat a rátekintés iránya által valamilyenként utólag megteremtő alkotás programját lehetett kiolvasni.[16] Végső soron: a történetírás, kreatív eljárásként szembehelyezkedve az objektív tárgy puszta rögzítését kívánó meghatározással, egy önálló ars metodikai rendszerével felfegyverkezve, diszciplináris autonómiát szerezve, magasabb szinten mégiscsak ahhoz a belátáshoz tért vissza, hogy a történelmet vizsgálni sok tekintetben retorikai jellegű aktus.

Semmi jele, hogy Bacon tudatában lett volna annak: deziderátumának már episztemológiai helyét kijelölve nem a történelem objektív adottságait feltáró, hanem a múltból a történelmet megalkotó tevékenységet proponál. Nekünk azonban megvan az okunk, hogy a baconi felvetésre tekintve figyelembe vegyük ezt a meghatározottságot, vagyis hogy legfeljebb Bacon intenciójára utalva beszéljünk egy „oknyomozó" történelmi kutatás[17] kívánalmáról, s szándékának korabeli kontextusát is, és részben megvalósulásait is a retorika térfelén ismerjük fel.

Az újabb angol kutatás ugyanis szembesítette a Bacon által elméleti igénnyel proponáltakat Bacon saját történetírói gyakorlatával, kiigazított a humanizmust meghaladó újfajta tudományosságáról szóló korábbi feltevéseket, és a megállapítások meglehetősen egyértelműnek bizonyultak. A VII. Henrik uralkodásáról írott történeti mű például besorolható lett a retorikus és moralizáló koncepciójú történetírás humanista hagyományába. A genus demonstrativum szabályai szerint megírt szövegről van szó, mégpedig olyanról, amelyben a természetes, időrendi narráció helyett artificiális, topikus az elrendezés, összhangban Baconnek ezt a suetoniusi elbeszélésmódot a tacitusival szemben előnyö-

[16] KULCSÁR Péter, *Ars historica = Klaniczay-emlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 119–127, 126–127.

[17] TARNAI 1971a, *i. m.*, 40 = TARNAI 2004, *i. m.*, 38.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

sebbnek ítélő elméleti preferenciájával. Az uralkodó bizonyos tekintetben változó jellemnek mutatkozik, változásának iránya azonban lényegében az arisztotelészi retorikában az öregkori állapottal kapcsolatban előadott jellemzőknek feleltethető meg. A műben előforduló politikai beszédek, sőt a Henrik magányos elmélkedéseit formulázó, harmadik személyben fogalmazott részek is a genus deliberativum invenciós eljárásaival készültek. A leendő uralkodónak, I. Károlynak ajánlott munka nyíltan felvállalja nemcsak a reprezentációs, hanem az edukációs funkciókat is, ebben az értelemben az ábrázolásmód nem a történet egyediségére koncentrál, hanem idealizáló-modellező jellegű.[18] VII. Henrik jellemének méltatását egyébként Bacon már egy 1605. évi, töredékben maradt történeti művében megfogalmazta, s ezt az 1621-ből való bővebb életrajz lényeges változtatás nélkül emelte át.[19] A genus demonstrativum terminológiájával élve: az animus ábrázolása előbb készen állott tehát, mint a fortuna eseményeinek története. Ami azt jelenti, hogy az értelmezés irányát jóval azelőtt rögzítette Bacon, mielőtt a történeti munka kidolgozásához szükséges részletes kutatást elvégezte volna, ennek során pedig nem is használta ki teljes körűen a rendelkezésére álló forrásokat. A történeti dokumentumgyűjtés, a forráskiadás lényegében nem jelenik meg deziderátumként Bacon elméleti művében sem, hiszen a csupán három műfajt, a szónoklatot, a levelet és az anekdotát felölelő szövegkiadások ennek legfeljebb részhalmazát képezik. A genus iudiciale körébe tartozó constitutio coniecturalis csekély szerepét, a művészeten belüli argumentumokra való ráhagyatkozást, a tárgyi bizonyítékok mérlegelésére fordított kevés elméleti figyelmet a humanista történetírói irodalom egészében kimutatta már a kutatás.[20] Bacon esetében azonban nemcsak retorikai, hanem filozófiai keretben is általánosíthatjuk megállapításainkat: röviden és egyszerűen fogalmazva, az általa proponált empirikus kutatás minden alapelvével homlokegyenest ellentétesen járt el.[21]

Vagyis a historia litteraria proponálására olyan szellemi éghajlat alatt került sor, amelyet nem tekinthetünk egy új, empirikus tudományeszmény, tárgyilagos, racionális oknyomozás megtestesítőjének. Az üres hely későbbi betöltésének módját talán nem fogjuk várakozáson aluli minőségűnek érzékelni, ha a kezdeményező aktus másféle jellegének mércéjéhez állítjuk azt. És innét kiindulva a műfaj fejlődésének története sem csak mint eszme- vagy tudománytörténeti mozgás, hanem inkább mint tartalmi és formai összetevők komplex retorikai alakulása írható le.

A történetírás retorikus hagyományáról beszélni persze egyáltalán nem jelent pejoratív minősítést: Hanna H. Gray rámutatott a retorikai képzettségnek a humanisták szövegkritikai tudatosságát elősegítő vonásaira, Nancy S. Struever pedig a történeti tudatukban

[18] John F. TINKLER, *The Rhetorical Method of Francis Bacon's History of the Reign of King Henry VII*, History and Theory, 26(1987)/1, 32–52 (a továbbiakban: TINKLER 1987a).

[19] TINKLER 1987a, *i. m.*, 39.

[20] TINKLER 1987a, *i. m.*, 45. Arról, hogy Lorenzo Valla a constantinusi adománylevél cáfolatakor már előbbre tartott a dokumentumokra támaszkodó kritikai historiográfiában: TINKLER 1987a, *i. m.*, 47–48; de vö. Eric COCHRANE, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago, University of Chicago Press, 1981, 147.

[21] TINKLER 1987a, *i. m.*, 40, 47–48.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

való fontos szerepét világította meg.[22] A Rudolph Agricoláról különféle műfajokban írott humanista életrajzi szövegek összehasonlító elemzésének fontos tanulsága volt, hogy irodalmi formájuk nem külsődleges keret, hanem integráns része tartalmuknak és intenciójuknak.[23] Kiterjesztő retorikaelméleti megközelítésben pedig az vethető fel, hogy az általánossal szemben az egyedinek, a thesisszel szemben a hypothesisnek elkötelezett retorika[24] a historiográfia par excellence arsa.[25] Igaz, az ars historica-vita során – főleg az itáliai diskurzusban[26] – nem a tartalmat és a módszert, hanem a szerkesztést és a megformálást illető kérdések tárgyalása élvezett nagyobb figyelmet, és a retorika történészi szakképzettséget megújító szerepét nem egyenlő mértékben tették magukévá a 17. század történészei. Az általában szintetizáló jellegű irodalmias történet nemzeti, olykor nemzetközi tapasztalatokkal és hírnévvel rendelkező, többnyire számos műfajban alkotó szerzőivel szemben a történész kutatók – iskolamesterek, könyvtárosok, helyi nemesemberek – azok, akik levéltári forrásokat használtak, inkább egyes részleteket dolgozva ki, semmint szintéziseket alkotva.[27] Jellemző rájuk az is, hogy a történeti tudás önérdekén kívül ritkán tulajdonítottak művüknek bármiféle gyakorlati hasznot, erős összefüggésben a 16. század végi Itália már említett, történelem-utáninak érzett békességével és a politikai, katonai modellek e környezetben való alkalmazhatatlanságával.[28] Cochrane a barokk-kori historiográfiát – szemben a reneszánszkorival – a történelem mint irodalom és a történelem mint kutatás kialakuló kettősségének tipológiájával jellemezte. Retorikai értelemben ugyanezt a történelem mint tropika és mint topika[29] kettősségével formulázhatjuk.[30]

[22] Hanna H. GRAY, *Renaissance Humanism: The Pursuit of Eloquence*, Journal of the History of Ideas, 24(1963), 497–514; Nancy S. STRUEVER, *The Language of History in the Renaissance: Rhetoric and Historical Consciousness in Florentine Humanism*, Princeton NJ, Princeton University Press, 1970.

[23] James Michael WEISS, *The Six Lives of Rudolph Agricola: Forms and Functions of the Humanist Biography*, Humanistica Lovaniensia, 30(1981), 19–39.

[24] KECSKEMÉTI 1998, *i. m.*, 76–77.

[25] TINKLER 1987a, *i. m.*, 51.

[26] Az itáliai és a franciaországi viták közötti különbségek és a viták hazai hatása tekintetében BENE Sándor e sorok írásakor még kéziratos tanulmányára támaszkodhattam: *The „ars historica" Debate in Hungary and Transylvania*.

[27] COCHRANE 1980, *i. m.*, 34–37. Hazai tekintetben érdemes kiemelni Johannes Bocatius technológiai és metodológiai kérdéseket tárgyaló történetelméleti munkáját – Ioannes BOCATIUS, *Historica parasceve* (1621) = Ioannes BOCATIUS, *Opera quae exstant omnia*, ed. Franciscus CSONKA, I–II, *Poetica*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990; III, *Prosaica*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992 (BSMRAe: Series nova, XII/1–3), III, 53–72 –, amelynek végén a magánlevéltárak felnyitására és ismeretlen források publikálására szólítja fel honfitársait. Mint Bene írása hangsúlyozza: Bocatius e művében Jean Bodin a legtöbbször hivatkozott autoritás. Bodinről: Quentin SKINNER, *The Foundations of Modern Political Thought, II, The Age of Reformation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978; 2002[10], 284–301.

[28] COCHRANE 1980, *i. m.*, 32–34. Kevés praktikus hasznot tételező hozzáállásuk iránt a felvilágosodás-kori historiográfia utilitarisztikus szemlélete azután nem tanúsított túl nagy megértést; vö. COCHRANE 1980, *i. m.*, 37.

[29] A történeti retorika illetőleg a retorikus történet retorikájának milyenszerűségéről folyó viták máig sem értek nyugvópontra. A közelmúltban a tárgyi meghatározottság vs. retorikai ars vitáját immár a retorikai terrénumon belül játszották újra. Ugyanis a retorikai aktusként felfogott történetmondás a retorika topikus és tropikus természetéből egyaránt kiindulhat. Az előbbi, az invenciós argumentációt kiemelő felfogást Nancy S.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A fejlődéstörténetnek ahhoz a modelljéhez képest, amely szerint a baconi kezdeményezés tudományos-filozófiai célja deformálódik a nemzeti historia litterariák kialakulása során,[31] az a narrációs lehetőség, hogy mind a kezdeményező, mind követői életművében a retorikus műfaj eredeti, mégpedig topikus *és* tropikus funkcióinak hűséges működtetése regisztrálható, igen különböző következtetések hálózatát rajzolja meg. Ebből a nézőpontból az alkalmilag előtérbe került szaktudományos normák gyors megkerülése helyett a közönségigény figyelembevételének és a praktikus funkciók betöltésének hosszú távú története látható. A magyarországi historia litteraria 17–18. századi képviselőinél Tarnai által megfigyelt, közösségi identitást képző és ennek érdekében konfrontációt is vállaló funkciók nem – Baconhöz viszonyítva megragadható – deformációk, hanem eleve részei a kultúratörténeti tudományszak – Bacon előtt is megfigyelhető – gyakorlatának. Jól látható ez az itáliai humanista historiográfiának már a kezdeténél, a 16. századi hazai fejlődésre pedig nyilván azzal az adaptációval alkalmazható, hogy itt nem a városállami keretekben megütköző politikai egységek identifikációs és reprezentációs igényei teljesülnek, hanem a felekezeti konfrontáció hasonló szükségletei. Az ezeket az igényeket teljesítő művek formáját illetően valóban sok az esetlegesség, bármely műfaji változat retorikai megformáltsága maga azonban sui generis adottság. A baconi kezdeményezés új szakmai, tudományos értékek szorgalmazásaként való szemlélete az elődök mintaadása nélküli, a tárgy objektív leírásával való szabatos adekvátságban kifejlődő neutrális forma keresésére ösztönöz, míg az ab ovo retorikus funkciójú kultúratörténet-írás a már az antikvitásban meglévő minták figyelembevételére int.

A 14–15. századi itáliai modellt meghatározó antik görög retorikai példák közül egy különösen alkalmas a 16. századi magyarországi helyzet megvilágítására is. Iszokratész

Struever képviselte Hayden V. White-tal szemben, akit szélsőséges nominalistaként, az elokúciós tropikát episztemológiai helyzetbe hozó történészként állított be. A szabadon re- és dekonstruálható szövegvilág kizárólagosságával szemben Struever a történettudományt mint alapvetően az argumentációban megvalósuló és az intézményesültség jeleiben is megragadható tudományterületet gondolta el, amelyben a tropika nem a dolgok érthetővé, hanem érthető*bb*é tételére való; vö. Nancy S. STRUEVER, *Topics in History*, History and Theory, 19(1980)/4, 66–79. Struever és White szembenállását John S. Nelson igyekezett feloldani annak hangsúlyozásával, hogy a történet retorikus jellegét egyik nézőpont sem meríti ki, sőt a nézőpontok tiszta formában merő absztrakciók: a topikának megvan a nyelvi oldala is, a tropika pedig nemcsak nyelv, hanem White szemléletében inkább tudatosulási módokat jelent, a hegeli tudatmozgáshoz hasonlítható. Nelson szerint a történet retorikus jellegének és a történetmondó retorikai pozíciójának megértéséhez egyaránt a retorika teljes rendszere szükséges; vö. John S. NELSON, *Tropal History and the Social Sciences: Reflections on Struever's Remarks*, History and Theory, 19(1980)/4, 80–101.

[30] A történészi szakszerűség retorikai invenció által is segített erősödése és a moralizáló történetírás haszonelvűségétől való tartózkodás mellett a retorikai megformálást szorosabban érintő különbségek is számba vehetőek volnának. Alaposabb vizsgálatot kívánna meg például John F. Tinklernek az az ötlete, amely szerint a késő-reneszánsz historiográfia egyes változásai leírhatóak azzal a nyomatékváltással, ahogyan a genus deliberativum honestas-toposzát a genus demonstrativum fortuna- és a genus deliberativum utilitas-toposzaira helyezett hangsúly követi; TINKLER 1987a, *i. m.*, 50.

[31] „Ahhoz […], amit a XVII. század második felétől a XVIII. század közepe tájáig Németországban historia litteraria néven műveltek, inkább a nevet kölcsönözték […], mint a tartalmat." „A német literatúratörténet tehát meglehetősen más lett, mint ahogy Bacon elképzelte, pedig minden valamirevaló szerző hivatkozott rá, mikor tudományának alapjait kifejtette." TARNAI 1971a, *i. m.*, 40–41 = TARNAI 2004, *i. m.*, 38, 40.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

*Panegyricus*a ez, a perzsákkal szembeni összefogást és az abban való athéni vezető szerepet proponáló politikai szónoklat. Iszokratész Athénnak a Spártával szembeni fölényét és kiválóságát többek között azoknak a találmányoknak, tudományoknak és művészeteknek a méltatásával demonstrálja, amelyek Athénban jöttek létre. Vannak közöttük olyanok, amelyek az élet szükségleteinek betöltésére valók, mások gyönyörűséget szereznek. Mindjárt a pireuszi kikötő és az athéni ünnepségek után a filozófia következik, amellyel Athén ajándékozta meg a világot. Ezt az ékesszólás athéni megbecsülésének a méltatása követi. Athén annyira meghaladta a többi városokat az ékesszólásban, hogy diákjai a világ többi részének tanárai lettek, s mindenekelőtt neki köszönhető, hogy a *hellén* megnevezés már nem vérségi összetartozást, hanem kulturális közösséget jelent. A beszéd ezután már az athéniak katonai dicsőségének méltatása irányába fordul. A példa azért sokatmondó, mert nemcsak az ellenfél, hanem a vetélytárs szerepkörét is megvilágítja. Iszokratész szövege messzemenően alkalmas arra, hogy a perzsák helyébe behelyettesíthető török ellenféllel szembeni fellépésre buzdítson, emellett pedig a keresztény tábort megosztó szellemi, felekezeti vetélytársakkal kapcsolatos állásfoglalásra is igénybe vehető. Az eltérő szellemi tradícióknál is erősebb összekötő elem, a pánhellén nemzeti eszme pedig akár a Hungarus-tudat értelmezésére alkalmas motívuma a szövegnek.

Ezek szerint viszont azoknak a szövegeknek a sora, amelyek magukon viselik a támadás és védekezés motivációinak Tarnai által oly nagy erővel leírt mintázatát,[32] nem a 17. század végi nemzeti, hanem a 16. századi felekezeti polémia és apológia körében kezdődik.[33] A korai szövegek mintája nem a Bacontől elszakadt, vitázó és adatgyűjtő hagyomány, hanem a Bacont megelőző protestáns humanizmus tudománytörténeti gondolkodása. Szép számmal vannak olyan nyomok, amelyek e hagyományban is mintha különösen Konrad Gesner (1516–1565) és köre hatására utalnának.

Gesner egyetemes biobibliográfiájának első kiadása 1545-ben jelent meg Zürichben, 1554-ben Bázelben adták ki Conrad Lycosthenes (1518–1561) kivonatában és bővítéseivel, 1555-ben Heinrich Bullinger (1504–1575) keresztfia és veje, Josias Simler (1530–1576), 1574-ben pedig Johann Jakob Friese adta ki Zürichben újabb bővítésekkel, utolsó kiadása 1583-ból való.[34] Igen érdekes következtetésekre lehet jutni, ha e kronológiai sort és a Gesner és Simler magyarországi kapcsolatrendszeréről ismert adatokat egymásra vetítjük.

[32] TARNAI 1971a, *i. m.*, 74–75 = TARNAI 2004, *i. m.*, 83–84.

[33] Egy közelmúltban megjelent tanulmány szerint ez a kettősség soká megmarad: a felekezeti legitimációt megteremtő ideológia és a nemzeti eszméhez való igazodás a historia litteraria történetének két különböző hagyományrendjét határozza meg. Vö. THIMÁR Attila, *„A történetiség boltozata képződik a tudományszak fölött" = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 563–576.

[34] GULYÁS Pál, *A magyar irodalom első bibliográfiai szerepléseː*, MKsz, 71(1955)/1–2, 111–113 (a továbbiakban: GULYÁS 1955). Az utolsó kiadásnak eredetileg a nagyszombati jezsuita kollégiumhoz tartozott példányában másfélszáz tételes kéziratos pótlás található, amit Máté Károly mint a tisztán bibliográfiai céllal készült legrégebbi hazai könyvjegyzéket említett; MÁTÉ 1928, *i. m.*, 93.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Balsaráti Vitus János 1556-ban, a Simler által bővített új kiadást követő évben járt Gesnernél Zürichben, aki fel is használta magyarországi természetrajzi adatait.[35] A következő látogató 1561–62 táján Szikszói Lukács volt, róla semmi közelebbi sem ismert.[36] Mindenesetre mindkét magyar fiatalembernek módja volt arra, hogy ne csak Gesner természettudósi, hanem irodalmár munkásságát is megismerje. A Gesner halálát követő időszakból Skaricza Máté 1570. évi zürichi látogatásáról tudunk, aki ugyanezen a télen Bázelből levélben köszönte meg Bullingernek a zürichi fogadtatást.[37] Az 1570-es évek első felében Simler magyarországi levelezőtársai között ott találjuk a Zürichben személyesen is megfordult Paksi Cormaeus Mihályt, valamint Varsányi Gorsa Mihályt és Debreceni Joó Jánost, akik valamennyien Szikszai Fabricius Balázs kolozsvári tanítványai közé tartoztak, Paksi Cormaeus később a kollégája, majd utóda is lett a sárospataki iskolában. E fiatalemberek közvetítették Simlerhez Károlyi Péter leveleit,[38] illetőleg rajtuk keresztül vette fel Simlerrel a kapcsolatot 1575 márciusában az ekkor már jó ideje ismét Sárospatakon tanító Szikszai Fabricius is, ami a sárospataki kollégium és a zürichi egyház kapcsolatának első nyoma.[39] Szikszai Fabricius a Sárospatakon lelkészkedő Balsaráti Vitus sógora (Margit húgának férje), barátja és munkatársa volt, aki az épp ekkor készülő[40] *Nomenclatura*jában Gesnert is többször említette s ebben bizonyára Balsarátira támaszkodott.[41]

Nem lehet túlbecsülni annak a jelentőségét, hogy a 16. századi magyarországi reformációban nagy jelentőséggel bíró zürichiek közül Bullinger rokona és közvetlen munkatársa, Simler a Gesner-féle vállalkozásnak is folytatója volt, így a teológiai kérdések iránt érdeklődők a protestáns humanizmus literatúratörténeti vállalkozásával is kapcsolatba kerülhettek, jóval Gesner halálát követően is. Balsaráti Vitus után a sógora, Szikszai Fabricius tanítványainak volt módja erre – még Skaricza bázeli peregrinustársa, Lukas Kratzer is[42] Szikszai Fabricius kolozsvári tanítványai közé tartozott –, majd magának Szikszai Fabriciusnak is. Ezzel a körrel kapcsolatban már Gulyás Pál felvetette, hogy referensi szerepük lehetett a svájci bibliográfia magyarországi anyagát illetően,[43]

[35] RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Balsaráti Vitus János magyar orvosdoktor a 16. században*, Orvostörténeti Közlemények, 78–79(1976), 13–42 (a továbbiakban: RITOÓKNÉ 1976a), 23–24.

[36] ZSINDELY Endre, *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai* (a továbbiakban: ZSINDELY 1967) = *A második helvét hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*, szerk. BARTHA Tibor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1967 (StudAEccl, 2) (a továbbiakban: BARTHA 1967), 55–86, 75–76.

[37] ZSINDELY 1967, *i. m.* = BARTHA 1967, *i. m.*, 80.

[38] NAGY KÁLOZI Balázs, *Károlyi Péter* = BARTHA 1967, *i. m.*, 473–515, 508.

[39] ZSINDELY 1967, *i. m.* = BARTHA 1967, *i. m.*, 82.

[40] SZABÓ András, *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598)*, Debrecen, Hernád Kiadó, 2004 (Nemzet, Egyház, Művelődés, 1) (a továbbiakban: SZABÓ A. 2004), 49.

[41] RITOÓKNÉ 1976a, *i. m.*, 39.

[42] SKARICZA Máté, *Stephani Szegedini vita – Szegedi István élete* (1582), kiad., ford. KATHONA Géza = KATHONA Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*, Bp., Akadémiai, 1974 (Humanizmus és Reformáció, 4), 90–144; ill. SKARICZA Máté, *Szegedi István élete* (1582), ford. KATHONA Géza (a továbbiakban: SKARICZA 1582/1982) = *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, vál., kiad., jegyz. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar Remekírók) (a továbbiakban: KLANICZAY 1982), 1174–1224, 1216.

[43] GULYÁS 1955, *i. m.*, 113.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

bár Tarnai Andor szerint valószínűbb, „hogy a forrás minden esetben nyomtatott, vagy pedig […] Matthaeus Dresser közlése, akinek segítségét a kiadók kétszer is kiemelik."[44] Szempontunkból viszont az a fontos, hogy éppen ebben a zürichiekkel kapcsolatokat ápoló hazai körben jelent meg a legkorábban a magyarországi protestáns irodalom és műveltség kimagasló képviselői emlékének megörökítésére való rendszeres törekvés. Amikor 1575. április 7-én Balsaráti Vitus meghalt, Szikszai Fabricius mondott gyászbeszédet fölötte, majd a szónoklatba foglalt latin humanista-életrajz a következő évben Wittenbergben nyomtatásban is megjelent,[45] többek között Szikszai Fabricius ott tanuló hajdani diákja, Kassai Császár György versével is kiegészítve. 1576 októberében Szikszai Fabricius is meghalt, halálhíre megérkeztekor Kassai Császár, a wittenbergi coetus seniora leírta, társainak elmondta és 1577-ben nyomtatásban is megjelentette latin nyelvű életrajzát. A sorból Skaricza, Szegedi Kis István későbbi életírója lóg ki némiképp, aki épp Szikszai Fabricius távozását követően iratkozott be a kolozsvári iskolába: őt Zürich mellett Bázelben és Marburgban is hasonló irányba mutató hatások érték. Abban az úti beszámolóban, amelyet Szegedi Kis életrajzába illesztve saját peregrinációjáról adott, Skaricza megemlítette a marburgi egyetem néhány kiválóságát,[46] köztük Petrus Nigidiust (1501–1583), a paedagogium korábbi vezetőjét, később történelem-, Skariczáék látogatása idején pedig fizikaprofesszort, aki a helyi professzorok adatainak gyűjtője, feljegyzője és rendszerezője volt. De a Bázelben megismert és gyakran hallgatott[47] Theodor Zwinger (1533–1588), aki akkor már túl volt a *Theatrum vitae humanae* publikálásán, annak a Lycosthenesnek volt a nevelt fia és irodalmi örököse, aki, amint láttuk, szintén Gesner vállalkozásának folytatói közé tartozott. Az pedig szintén kitűnik Skaricza írásából, hogy ismerte Szikszai Fabricius Balsaráti Vitusról írott szövegét, az orvos-doktor-teológus nyilván részben e szöveg alapján került be a „nagyon tudós és tekintélyes férfiak" sorába; említette Kassai Császárt is, és tudta róla, hogy Szikszai Fabriciusnak a tanítványa volt, majd az utóda lett.[48]

A felsorolt hazai tudóséletrajzok, Szikszai Fabricius, Kassai Császár és Skaricza művei a latin humanista szónoklat retorikai hagyományának számos szembeötlő jegyét mutatják. Balsaráti Vitus János életrajzában teljesen a laus hominum szokásos technikájának felel meg a patria, a Körös–Maros-köze méltatása;[49] szónoki képességeinek dicséreteként az öt retorikai összetevő erényeit leíró toposzok felmondására kerül sor diszpozíció, invenció, elokúció, pronunciáció, memória sorrendben;[50] megvan itt még a laudáció fő irányát nyomatékosító apró gyengeségnek a szerepében az indulatosság, a hirte-

[44] TARNAI 1961b, *i. m.*, 652 = TARNAI 2004, *i. m.*, 24.

[45] SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Halotti beszéd Balsaráti Vitus János életéről és haláláról*, ford. RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes (a továbbiakban: SZIKSZAI FABRICIUS 1576/1982) = KLANICZAY 1982, *i. m.*, 942–974. A Gesnerrel való találkozás: 951.

[46] SKARICZA 1582/1982, *i. m.* = KLANICZAY 1982, *i. m.*, 1217.

[47] SKARICZA 1582/1982, *i. m.* = KLANICZAY 1982, *i. m.*, 1216.

[48] SKARICZA 1582/1982, *i. m.* = KLANICZAY 1982, *i. m.*, 1208.

[49] SZIKSZAI FABRICIUS 1576/1982, *i. m.* = KLANICZAY 1982, *i. m.*, 944.

[50] SZIKSZAI FABRICIUS 1576/1982, *i. m.* = KLANICZAY 1982, *i. m.*, 962–963.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

len robbanó, majd ugyanígy elcsendesedő és megbánással kísért harag nagyon gyakori[51] motívuma is.[52] Szétszórt invenciós megfigyelések helyett a továbbiakban egyetlen elokúciós motívum előfordulásaira és annak tanulságaira összpontosítok.

Szikszai Fabricius Perényi Gábor temetésén, 1567. július 28-án elmondott beszédének latin szövege 1568-ban jelent meg Wittenbergben. Ebben a szövegben szerepel az a hasonlat, amely a sárospataki iskolát a trójai falóhoz hasonlítja: a pataki skólából kegyes és tudós férfiak özönlöttek elő, akik országszerte nagy dicsérettel szolgálnak az egyházakban és iskolákban.[53] Volt, aki e hasonlat szerepléséből még a pataki iskola alapításának datálására is következtetést kívánt levonni, Szabó András azonban joggal figyelmeztetett rá, hogy „ez nem Szikszai Fabricius leleménye, ezt a homályos eredetű közhelyet ő is vette valahonnan". Felhívta rá a figyelmet, hogy a toposz néhány évvel később, 1573-ban Paksi Cormaeus egy Simlerhez írott levelében is felbukkan, épp egy évszázaddal később az erdélyi szász berethalmi iskoláról írta le Georg Wietoris, és még több alkalommal lehet vele találkozni régi magyarországi szövegekben.[54] Három dolgot kívánok ehhez hozzátenni. Egyrészt a hasonlat homályos eredete tisztázható: Cicero használta a *De oratoré*ban (2,94,2) Iszokratész iskolájának jellemzésére. Másrészt Szikszai Fabricius hasonlatát magáról Szikszai Fabriciusról is elmondták. Kassai Császár György szónoklatában az antik forrást is idézve a következő olvasható: „Magna fuit laus Isocratis, quod ex eius ludo, tanquam ex equo Troiano innumeri extiterint principes dicendi et scribendi artificio eximii: nonne eiusdem laudis socius est noster Fabricius, cuius ex disciplina prodiere plerique, qui nunc passim per Vngariam ingenuas artes magna cum laude et commendatione omnium bonorum profitentur?"[55] Harmadrészt a toposz a 16–17. század fordulóján a németországi késő-humanista irodalomban is élénk használatban volt, és számos, elismerésre érdemesnek tartott iskolával hozták kapcsolatba. Épp a Perényi Gábor fölötti beszéd megtartásának évében és egy évvel lecsiszolt formában való közrebocsátása előtt jelent meg Matthaeus Dresser hamar igen népszerűvé vált retorikai tankönyvének első kiadása. Ebben a toposz Erfurt városának dicséretéhez járul hozzá: 1392-ben alapított akadémiájából „prodiit enim […], tanquam ex equo Troiano, innumerabilis eruditorum copia, qui passim per Germaniam dispersi, Rebuspublicis et Ecclesiis utilissime inservierunt".[56] Nicodemus Frischlin 1569-ben a tübingeni humanis-

[51] KECSKEMÉTI 1998, *i. m.*, 185–186; KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő*, ItK, 98(1994)/5–6, 695–705, 699.

[52] SZIKSZAI FABRICIUS 1576/1982, *i. m.* = KLANICZAY 1982, *i. m.*, 965.

[53] SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Oratio de vita et obitv spectabilis et magnifici domini Gabrielis Perenii, comitis comitatus Abawyuariensis perpetui, supremi Regiae Curiae in Regno Vngariae iudicis, Musarum maecenatis beneficentissime etc. Habita a […] Ivdimagistro in Sarospatak, Anno Christi 1567. d. Iulij 28.*, Wittenberg, 1568 (RMK III, 579); a helyet idézi SZABÓ A. 2004, *i. m.*, 32.

[54] SZABÓ A. 2004, *i. m.*, 32–33.

[55] KASSAI CSÁSZÁR György, *Oratio de vita et obitu clarissimi viri, pietate, sapientia, virtvte, hvmanitate et castae incorrvptaeqve religionis stvdio praestantissimi, veritatis orthodoxae patroni et propugnatoris inprimis strenui, ac de iuuentute Pannonica optimae D. Basilii Fabricii Szikzouiani*, Wittenberg, 1577 (RMK III, 665), K3v.

[56] Az általam használt kiadás: Matthaeus DRESSER, *Rhetorica inventionis, dispositionis et elocutionis illustrata et locupletata quam plurimis exemplis, sacris et philosophicis. In ludo illustri ad Albim*, Lipcse, 1580,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

ta iskolát magasztalta így (*Stipendium Tubingense:* „…eximios […] viros: Quos schola Stipendii […], Troius ut, edet, equus"), akárcsak 1607-ben Johann Valentin Andreae (*Vale Academiae Tubingensi:* „…Academiam […], ex qua […] tanquam ex equo Troiano tot eruditorum virorum agmina prodierunt…").[57] Adam Theodor Siber a wittenbergi egyetem alapításának centenáriumán, 1602-ben szónokolt. Többek között arról beszélt, hogy a középkori tudományosság Augiasz-istállójában, ahol még olyat is alig lehetett találni, „qui semilatine intelligeret: barbari omnes, aut infantes erant", Németország főnixe, Melanchthon csinált rendet. Hogy ma nem vagyunk barbárok, hogy Európa többi királyságával versengünk műveltségben, hogy tiszta tanok szólnak iskolában és templomban, hogy maga ez a wittenbergi iskola, mint trójai faló, tudós emberek hadát bocsátotta ki, Isten után neki köszönhető.[58]

A magyarországi és a németországi protestáns humanisták azonos retorikai eljárása teljesen nyilvánvaló, kronológiailag és a szövegek szoros megfelelését tekintve Dresser akár Szikszai Fabricius közvetlen forrása is lehetett. A retorikai fogás alkalmazásával a sárospataki iskola jelentőségének reprezentatív kifejezése éppolyan módon volt véghezvihető, mint az erfurtié, a tübingenié vagy a wittenbergié. Ráadásul valamennyi idézett példa, a magyar- és a németországiak egyaránt korábbiak annál, mint hogy Bacon – akár első, angol nyelvű változatban is – teoretikus igénnyel megfogalmazta volna az intézmények, köztük az iskolák jelentőségére való koncentrálás szükségességét a literatúratörténeti tudományszak propozitumai között. Az iskolák kultúratörténeti jelentőségére való figyelmeztetés e szövegekben egy – antik eredetű – elokúciós toposz imitálásával és adaptálásával történt, ami arra mutat rá, hogy az argumentációs sémák tropikus jellegzetességei ugyanolyan fontos összetevői lehetnek a művelődéstörténeti modellek kidolgozásának, mint az invenciós topikához tartozók. A trójai hasonlat igen militáns jellegű képi világa pedig a historia litteraria-műfaj kialakulásának polemikus, konfrontatív kontextusát elővételezi.

A magyarországi literatúratörténetet művelő értelmiségi réteg erős és csak lassan oldódó egyházi kötöttségei abban viszont a nyugat-európai fejlődéstől eltérő vonásokat eredményeztek, hogy míg a történettudomány művelésének egyik ága ott elképzelhető volt a praktikus célokat tagadó szaktörténészi formában is, a levéltári és diplomatikai kutatások iránt hasonlóan érdeklődni kezdő hazai egyházi értelmiség alapvetően az utilitarisztikus cél fenntartásán, sőt kiterjesztésén dolgozott. A közelmúltban, antik történeti művek 17. századi magyar fordításait tanulmányozva leírhatóvá vált az a folyamat, hogy a pragmatikus használat lehetőségét az udvari-főnemesi körök számára felkínáló intenci-

438–439. Név szerint is felsorol Dresser olyanokat, akik itt „docuerunt, et Theologiam professi sunt", köztük van Luther, Joannes Langius, Justus Jonas, Georgius Sturtius, Eobanus Hessus, Victorinus Strigelius, és saját praeceptora, Martinus Seidemannus.

[57] Vö. *500 Jahre Tübinger Rhetorik, 30 Jahre Rhetorisches Seminar: Katalog zur Ausstellung im Bonatzbau der Universitätsbibliothek Tübingen vom 12. Mai bis 31. Juli 1997*, Hrsg. Joachim KNAPE, Redaktion und Gestaltung Hagen SCHICK, Tübingen, Seminar für Allgemeine Rhetorik, 1997.

[58] Adami Theodori SIBERI *Διάλεξεων Academicarum, quae sunt orationes, praefationes, dissertationes, epistolae et carmina*, volumen I, Wittenberg, 1617, 106–107.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

ókat a puritanizmus hatására olyan érvelési forma váltja fel, amely a társadalom valamennyi rétege számára épületes mintákat kíván felmutatni a történeti narrációból.[59]

További fontos különbség, hogy a 18. században, amikor Nyugat-Európában már elérkezik a lezárt korszakra vonatkozó literatúratörténeti összegzések ideje is,[60] Magyarországon lezáratlanul, a jövő felé nyitottan állnak az irodalomtörténeti folyamatok. Czvittinger a *Specimen* számos helyén nem regisztrál, hanem proponál műveket, a múlt rögzítése helyett az irodalmi regiszter fejlesztésére, bővítésére ösztönöz, így szorgalmazza a nemzeti nyelvű történetírást, az anyanyelv pallérozását, a fordításirodalom gyarapítását.[61]

A regisztráció utilitarisztikus célja a maga buzdító motivációival, valamint a regisztrálható anyag hiánya vagy szűkös volta, a belőle következő panasz és a szomorú állapotok meghaladására való ösztönzés együttesen azt idézik elő, hogy a regisztrálás hazai formáját igen nagy erővel szállják meg a tropikus jellegzetességek. Ez egyértelműen ugyanabba a retorikai univerzumba tolja a literatúratörténeti műveket, mint amelyben a literatúratörténet forrásai állanak,[62] és a komplex retorikai elemzésüket, azt hiszem, múlhatatlanul szükségessé teszi.

A historia litteraria műfaji változataiban azonban hasonló korszakos különbség nem érzékelhető: a mechanikus lexikoni besorolástól és a diszciplináris keretekbe való rögzítettségtől egyaránt függetlenedő, egységesen kronologikus narráció mind Nyugat-Európában, mind nálunk rendkívüli nehézségekbe ütközik. A 17. század francia tudósai közül az összes diszciplínát egy egységes kronológiai sorban tárgyaló literatúratörténeti műhöz Guillaume Colletet jutott a legközelebb – jellemző azonban, hogy az 1659. évi halálakor már mintegy ötödfélszáz életrajzot számláló gyűjtemény az utódok nemzedékeinek törekvései ellenére mindvégig kiadatlan maradt, amíg a párizsi kommün idején el nem égett.[63]

[59] KECSKEMÉTI Gábor, *Az iskolai gyakorlat és a 17. századi magyar prózafordítások = Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, kiad., jegyz. BARTÓK István, BORZSÁK István, ERDÉLYI Lujza, KECSKEMÉTI Gábor, előszó HAVAS László, utószó KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Balassi Kiadó, 1993 (RMPE, 10), 577–613, 597–605.

[60] Franciaországi példa a nemzeti múlt egy lezárt korszaka historia litterariájának – inkább diszciplináris-, mint időrendben való – tárgyalására Claude-François Lambert munkája XIV. Lajos uralkodásának idejéről; KENNY 2000, *i. m.*, 276.

[61] *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, írta, összeáll. TARNAI Andor, CSETRI Lajos, Bp., Szépirodalmi, 1981 (A Magyar Kritika Évszázadai, 1), 228–231.

[62] Szentmihályi János nyomatékosan igyekezett elkülöníteni az irodalomtörténet forrásait az irodalomtörténetektől, miközben a regisztrációktól megkülönböztetett fejlődésrajzokra kívánta szűkíteni a historia litteraria vizsgálatának tárgyát; SZENTMIHÁLYI 1962, *i. m.*

[63] Kéziratos másolatokból ma mintegy a fele rekonstruálható; vö. KENNY 2000, *i. m.*, 278–280.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

BÁLINT GÁBOR

KI VOLT KARINTHY FRIGYESNÉ JUDIK ETEL ELSŐ FÉRJE?

Mint ismeretes, Karinthy Frigyes kétszer nősült, s mindkétszer elvált, gyermekes asszonyt vett feleségül. Első házastársa Judik Etel színésznő volt, ilyen módon tehát az ő első férje is bekerült az irodalomtörténetbe.

Meglehetősen keveset tudunk erről a férfiról, még a neve sem ismert bizonyosan. Szalay Károly így ír az első nagyobb Karinthy-monográfiában: „A Judik Etel első férjéről, Laki Bakicsról keringő mendemondák, még ha csak igen kis mértékben felelnek is meg a valóságnak, semmiképp sem hízelgőek. A félelmetes hírű zsaroló és verekedő megjárja ugyan: Karinthy megveri a New York Kávéház teraszán, de sokat kellemetlenkedik a fiataloknak, akik valószínűleg zaklatásai elől szöknek Németországba."[1]

A legismertebb forrás erről Brázay Emil újságíró visszaemlékezése, amely Karinthy halála után látott napvilágot, s amelyet a legtöbben idéznek azóta is: „Karinthy Frigyes megszöktette Judik Etelt, kiről tudtam, hogy többgyermekes anya, egy Bakti Gyula nevű ügynök neje, aki revolverrel a kezében napokon át üldözte, halálra kereste Intit, le akarta puffantani, ahogy már az ilyen féltékeny tigrisek szokták."[2]

Itt tehát egy teljesen más név szerepel. A biztos pont csak a névkezdő B betű. Maga Karinthy is említi: „…egész éjszaka róla álmodtam. Valamelyik régi lakásukat kerestem, ahol B-vel laktak együtt. A házvezetőnő mondta, hogy itt laktak, de már nincsenek itt, és szidni kezdte B-t, hogy nem fizetett."[3]

Brázay szavait nagyon sokan idézik,[4] ugyanakkor nem mindenki fogadja el a Bakti nevet (ahogy Szalay sem), esetleg ezt ki is hagyják az idézetből.[5] Szinte közhely lett a Karinthyt revolverrel üldöző férj – de vajon maga az író hogyan beszélt erről? Amikor később az emlékezetes agyműtétje volt, Berlinen átutazva a következőket írja: „Első feleségemet, a bársonyszemű, szelíd és szenvedélyes színésznőt hoztam ide, romantikusan szöktettem meg férjétől, sötét öltözőkön és süllyesztőkön át, revolverrel a kezemben."[6]

[1] SZALAY Károly, *Karinthy Frigyes,* Bp., Gondolat, 1961, 166.
[2] KARINTHY Frigyes, *Naplóm, életem,* Bp., Magvető, 1964, 830.
[3] *Uo.*, 268.
[4] Pl. ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül,* Kolozsvár, Dacia, 1982, 29 skk., 211.
[5] Pl. HALÁSZ László, *Karinthy Frigyes alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1972, 56.
[6] KARINTHY Frigyes, *Utazás a koponyám körül,* Bp., Szépirodalmi, 1977, 393.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A „kezemben”! Tehát nem a férjnél volt a pisztoly, hanem Karinthynál. Lehetséges, hogy a Brázay által leírt „napokig tartó revolveres üldözés” sem felel meg a valóságnak? Nem egyértelműek a hazatérésük körülményei sem. Brázay szerint Karinthy nagyon tartott a férjtől: „Ez az ember (Bakti) mindenre képes, mondotta nemegyszer Frici, egy tigristől leterített humorista nem a legderűsebb látvány – én nevettetek, de rajtam ne nevessenek.”[7] Ugyanakkor hazaérkezésük után ezt írja: „Engem viharos szörnyűlködéssel fogadtak itt, és némelyek azon csudálkoznak, hogy immár egy hete vagyok Pesten, és még élek. […] Én még fogok élni egy ideig, és ez csak tőlem függ.”[8] Vajon mitől lett Karinthy ilyen magabiztos? Hová tűnt a félelme? Most történt volna meg a Szalay Károly által említett New York-beli verés?

Egy másik közeli ismerős, Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona így ír a férjről: „Judik Etel férje, a valamikori rendőrkapitány, nem volt éppen gáncs nélküli lovag. Állásából is nyilván többféle szabálytalanság miatt bocsáthatták el. Az a hír járta róla, hogy voltaképpen a felesége keresetéből él… […] felszedette a Podmaniczky utca kockaköveit, és eladta azokat, hogy némi pénzhez jusson.”[9]

Kosztolányiné tehát nem ír az üldözésről, a férj nála inkább valamiféle előkelőbb ügyeskedő, s ha rendőrkapitány volt, akkor nyilván nem egy egyszerű, tanulatlan „ügynök”. Persze azért említi, hogy az „erőszakos és durva” férj kihasználta és „kínozta a feleségét, fenyegette, sőt meg is támadta Karinthyt”,[10] de ez még a szöktetés előtt volt, később nyilván beletörődött, hogy felesége mást szeret, és ebből a tényből a maga módján próbált hasznot húzni: minden adandó alkalommal „megvágta” Karinthyt.

Egyébként Kosztolányiné az első világháború előtt szintén színésznősködött egy ideig, talán már akkor is ismerte Judik Etelt, de ismerte Kosztolányi is, aki számára – ahogy felesége finoman megfogalmazza – „fiatalkorának egyik kedves emléke”[11] volt. Maga a költő egyetlen sorban említi őt a feljegyzéseiben, de ez a sor sokatmondó: „Boga. Egy fülledt délutánon nálam.”[12] Sőt Kosztolányiné idézi Karinthy egyik álmát, amelyből kitűnik, hogy Karinthyt örökké kínozta az a sejtés, hogy Judit Etel valójában Kosztolányit szerette.[13] Ugyanitt írja azt is, hogy Judik Etel pedig őrá volt féltékeny. Az tény, hogy Harmos Ilona előbb ismerte meg Karinthyt, ő mutatta be Kosztolányinak.[14] Ha igaz a „fiatalkori kedves emlék”, akkor Judik Etelt viszont Kosztolányi ismerte előbb, és ezért volt ez a „keresztbe” féltékenység.

A Karinthyak családfáját összeállító Czeizel Endre is a Laki Bakics nevet fogadja el, méghozzá olyan tipográfiával közli, mintha a Laki a családnév lenne, a Bakics pedig

[7] KARINTHY, *Naplóm, életem,* 834.
[8] HALÁSZ, *i. m.,* 57.
[9] KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Karinthy Frigyesről,* Bp., Múzsák, 1988, 40.
[10] *Uo.*, 45.
[11] KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső,* Bp., Holnap, 1990, 192.
[12] KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – naplók,* Bp., Osiris, 1996, 834.
[13] KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Karinthy Frigyesről,* 52.
[14] KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső,* 155.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

keresztnév – ami pedig nyilvánvalóan képtelenség.[15] Kosztolányiné egyébként közli a két közös, életben maradt gyermekük nevét is (a harmadik a válás után meghalt), ami a családfából hiányzik: Klára és Gábor.[16]

Mindezek jutottak az eszembe akkor, amikor Török Imre visszaemlékezéseiben[17] feltűnt egy bizonyos Laky-Bakits János nevű szereplő: nem lehet, hogy ez volt Judik Etel férje? Ám a szövegben egyetlen szó sem esik a feleségéről, még kevésbé Karinthyról. Bizonyíték híján tehát a dolog ennyiben maradt volna, ha később a korabeli nagysikerű Színházi Élet című folyóirat számait lapozgatva meg nem akad a szemem egy kisebb cikken. Ez az írás, amelyet egy bizonyos dr. Falus Imre küldött be Budapestről, csak egy kis anekdota, a lap *A hét humora* rovatán belül mint a *Viccolimpiász* résztvevője szerepel, *Az arisztokrata vevő* címmel.[18] Első mondata így hangzik: „Karinthy Frigyes első feleségének, Judik Etelnek első férje, Laki-Bakics János, a legvidámabb tréfacsinálók egyike volt Pesten." Az anekdota szerint egy bizonyos Lachs nevű képügynök („arról volt híres, hogy ő találta fel a halandzsát és ezen a réven még a lexikonokba is bekerült")[19] megkérte őt, hogy szerezzen neki valamilyen arisztokrata vevőt, akivel szót tudna érteni. Bakits teljesítette a kérését: odakísérte az Országházhoz, Andrássy Gyula lovasszobrához, bemutatta őket egymásnak, majd otthagyta az illetőt, hogy értsen szót a gróffal, ahogy tud…

Kérdés persze, hogy mennyire adhatunk hitelt ennek a kis írásnak. Mármint hogy maga az anekdota mennyire hiteles, az a mi szempontjaink szerint irreleváns, a probléma az, hogy az idézett első mondatnak hihetünk-e. Véleményem szerint a lap szerkesztői aligha közöltek volna le egy ilyen egyértelmű mondatot, ha kétség merült volna fel ez ügyben, hiszen könnyen ellenőrizhették a dolgot: egyszerűen megkérdezik Karinthyt, aki gyakran publikált a Színházi Életben,[20] hogy valóban így hívták-e Judik Etel első férjét.

Egyébként Török Imre is említi a fentebb ismertetett anekdotát, mégpedig több oldalra kibővítve, de – ahogy az gyakran előfordul a hasonló történeteknél – más szereplőkkel. Nála egy bizonyos Schwarz nevű „uzsorás" kéri meg Bakitsot, hogy mutassa be a megszorult arisztokrata ismerősének. Bakits itt az Akadémia épületéhez kíséri Schwarzot, és Széchenyi szobrát mutatja neki stb.

Lássuk tehát, hogy Török milyen embernek látta Bakitsot: „a régi Magyarország fényes alakja", és Krúdy Gyula „kedves, sokszor megírt mesefigurája" volt. „Családjuk délszláv eredetű – írja később –, mintegy ötszáz éve jöttek Magyarországra és a Somogy megyei Öreglakot kapták királyi donációba. Ez a birtok a négyszáz év alatt elfelejtődött, elveszett, a hagyományok szerint az egyik érsek mesterkedése folytán, de János bátyánk nem volt elveszett ember! Nagyvonalú csínytevő volt; szellemes, ötletes, okos – és eze-

[15] CZEIZEL Endre, ERŐS Erika, *Számadás a tálentomról: A Karinthy család genetikai elemzése,* Bp., Corvina, 1995.

[16] KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Karinthy Frigyesről,* 46.

[17] TÖRÖK Imre, *Kedves lovakról, furcsa emberekről,* Bp., Magvető, 1980, 313.

[18] Színházi Élet, 1936, 32. sz., 34.

[19] Lachsról, a halandzsáról és Karinthyról lásd RÉTI Sándor, *Jubilál a halandzsa,* Színházi Élet, 1934, 27. sz., 60–61.

[20] Erről lásd BÚZÁSY Éva, *Karinthy Frigyes és a Színházi Élet,* It, 1982, 896–900.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

ket a jó tulajdonságait nem hevertette parlagon. Leghűségesebb adófizetője Vaszari Kolos hercegprímás volt…”[21] És később: „…százszámra volt hőse, tervezője legendás csínyeknek, még késő öregségében is rettegésbe ejtette azt, akire megharagudott, derűt keltve mindenütt, ahol megjelent. Kifigurázta a nagyképűeket, és mint mondotta: megbüntette a kicsinyeseket.”[22]

Ez a leírás Kosztolányiné leírásával egybevág, de mint láttuk, a feldolgozások nem ezt a viszonylag pozitív képet vitték tovább. Persze elképzelhető, hogy a felesége visszaszerzése érdekében a szokásos csínyei helyett a tettlegességtől sem riadt vissza. Fentebb írtam, hogy a hagyomány szerint Karinthy megverte Bakitsot a New York kávéházban. Ezzel szemben Török azt írja, hogy „Laky-Bakits nagyerejű ember volt, de erejével sohasem élt vissza, nem használta gyengékkel szemben. Bezzeg »oroszlán« volt, ha felvágós »krakélerre« akadt!”[23] Talán Karinthy is ilyen „gyenge” volt, akit Bakits elismert és nem vert meg – talán az írónak ez a „szellemi győzelme” alakult át azzá a történetté, hogy ő verte meg ellenfelét.

Karinthy Márton nemrég megjelent könyvében is ezt a „jobbik”, az anekdotai Bakitsot szerepelteti, aki egyáltalán nem kívánt „párbajozni a feleségéért, sőt hajlandó volt lemondani Bogáról tisztes havi apanázs ellenében”.[24] Az ebben a könyvben közölt, eddig ismeretlen családfa-adatok, köztük az a tény, hogy Karinthy Frigyesnek voltak csecsemőkorukban meghalt testvérei is,[25] Kosztolányiné értesüléseinek megbízhatóságát mutatják, tehát feltételezhetjük, hogy Judik Etel első férjével kapcsolatban is közelebb jár a valósághoz, mint az eddig mértékadónak tekintett források.

[21] TÖRÖK, *i. m.,* 313.
[22] *Uo.*, 368.
[23] *Uo.*, 365.
[24] KARINTHY Márton, *Ördöggörcs*, I, Bp., Ulpius-Ház, 2003, 43.
[25] *Uo.*, 344.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

MŰELEMZÉS

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK), 109(2005).

SZALONTAI JUDIT

SARKADI IMRE DRÁMÁINAK ÉS ALDOUS HUXLEY KORAI REGÉNYEINEK PÁRHUZAMAI

Aldous Huxleyt mindmáig a legnagyobb angol írók közé sorolja az irodalomkritika. Így van ez Magyarországon is, és így volt már a Huxley első regényeinek megjelenését követő időszakban is. Ha nem is azonnal olvashatták a húszas évek angol regényeinek magyar fordítását az olvasók hazánkban, mint ahogy az például Franciaországban történt, néhány évvel később már itthon is elterjedőben voltak a kortárs nemzetközi irodalom „legízesebb formaújításai".[1] Huxley első regénye, a *Crome Yellow (Nyár a kastélyban)* 1921-ben jelent meg, egyik legismertebb műve, a *Point Counter Point* pedig 1928-ban. Korai regényei már az 1930-as években a magyar olvasóközönség számára is hozzáférhetővé váltak. 1934-ben megjelent a *Brave New World (Szép új világ)*, valamint a *Point Counter Point* fordítása *A végzet bábjátéka* címmel (később *Pont és ellenpont*-ként), 1936-ban pedig az *Antic Hay (Légnadrág és társai)*, illetve a *Two or Three Graces (Két vagy három grácia)* látott napvilágot. Természetesen a hazai recepció sem maradt válasz nélkül: Németh László 1930-ban ismertette a *Point Counter Point*ot, hangsúlyozva annak „lázas aktualitását" egy meggyőződésre képtelen korban.[2] Még ugyanabban az évben megjelent a Nyugatban Hamvas Béla cikke *Aldous Huxley s a véleményregény* címmel a *Point Counter Point*ról. Szerb Antal *A mai angol regény* című tanulmányában méltatja Huxley prózaírói munkásságát, Swifttel, Voltaire-rel rokonítja.[3]

A kortárs magyar írók egyikénél pedig egyenesen tematikai egyezéseket, intertextuális utalásokat találunk Huxley korai korszakának műveivel. Sarkadi Imre korai és kései műveiről, elsősorban drámáiról van szó. Olyan világnézetek, mint a cinizmus, nihilizmus, egoizmus, olyan magatartásformák, mint az aszketizmus, hedonizmus, erkölcsi liberalizmus és relativizmus karöltve a szabadságkeresés problematikájával, valamint a rossz szándékos követése, azaz egyfajta diabolizmus mindkét írói életmű tematikai repertoárjában megtalálhatók, és mindez kizárólag az értelmiségiek, az „entellektüelek" világára vonatkoztatva válik jelentőssé. Pomogáts Béla is felhívja a figyelmet Spengler

[1] SZERB Antal, *A mai angol regény* = Sz. A., *Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*, Bp., Magvető, 2002, I, 242.

[2] NÉMETH László, *Európai utas: Tanulmányok*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1973, 431.

[3] MÁK Ferenc, *Aldous Huxley műveinek fogadtatása Magyarországon a harmincas években*, Hungarológiai Közlemények, 1983, 57. sz., 1.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

és Ortega válságfilozófiájának, Joyce, Huxley agnoszticizmusának hatására Sarkadi esetében.[4]

Sarkadi maga is elemzi Huxley *Tudomány, szabadság, béke* című tanulmányát az 1947-es Válaszban. Szerinte az irodalomtörténeti kritika Huxleyt még mindig csak a *Szép új világ* írójaként ismeri, és nem foglalkozik méltó módon az író fent említett, egyébként nem irodalmi tárgyú tanulmányával, mely azonban nagyon is aktuális témát feszeget: a gazdasági és tudományos fejlődés hogyan hat a társadalom és az egyén szabadságára (ez a kérdés mindvégig foglalkoztatta Sarkadit), és hogyan őrizhető meg a béke a technikai forradalom előrehaladtával. Sarkadi tanulmánya, mely elsősorban a Huxley-féle elképzelések iránti kételyeit fogalmazza meg, érint egy olyan egyetemesen emberi dilemmát is, mint a jó és a rossz közötti választás. Hiszen tulajdonképpen a technikai fejlődés által megszerezhető hatalommal való visszaélés is ezen a kérdésen dől el. „Ha a rosszra csábítás elég erős, az ember előbb-utóbb mindig enged neki" – írja, és megjelöli a rossz választása melletti másik lehetőséget is esszéjében: az ember „jobbik természetének" győzelmét[5] (melyet Huxley *satayagraha*nak, az egyén erkölcsi öntökéletesítésének nevez). Szintén a Válaszban ír James Joyce *Ulysses*éről, és az abban megjelenő nihilisztikus felfogásra reflektál: „Az emberről körülbelül bebizonyosodott, hogy nem dönti el problémáit egy lekésett villamos, Joyce úgy véli, hogy a megszerzett vagy meg nem szerzett műveltség, gondolat, intellektualitás sem dönti el. Semmi sem dönti el, a dolgok adva vannak, az ember él, és ennek legtöbbször semmi értelme".[6]

Huxley tehát nincs teljes mértékben egyedül a modern angol irodalomban ezzel az életfelfogással, ellentétben Sarkadival, aki kortársai körében egyedül foglalkozik olyan témákkal, melyek életről alkotott elképzeléseket, bizonyos általános emberi magatartásformákat elemeznek, az ember erkölcsi cselekvésének határait feszegetik, a bűn és bűnhődés problémáját már-már egzisztencialista ihletettséggel részletezik. Kormos Istvánnal, Pilinszky Jánossal, Szabó Magdával, Mészöly Miklóssal, Mándy Ivánnal együtt ő is az ún. „meszesgödör" nemzedékhez tartozott. Annak az írógenerációnak volt a tagja, amely épp egy nagyon kritikus korszakban lépett a felnőttkorba. B. Nagy László így jellemzi Sarkadi kortársait: „…e szerencsétlen írónemzedék műveiben (…) mindenütt érezni valami torzulást, valami természetellenes görcsöt, rekedt dadogást, valami normális ésszel fölfoghatatlant".[7] Az 1940–50-es évek zűrzavaros történelmi eseményeinek nyomait magán viseli túl korán derékba tört életpályája.

„Ami Huxley-hoz hasonló, a magyar szellem vajúdásában is megtalálható, sokkal inkább párhuzamos rádöbbenés, mint hatás eredménye"[8] – írja éppen maga Sarkadi a *Tudomány, szabadság, béké*ről szóló tanulmányában arra utalva, hogy a genetikus, azaz hatástörténeti egyezések helyett inkább tipológiai összefüggéseket kell keresnie annak, aki a Huxley-életmű és magyar recipiálói közötti kapcsolatokat kutatja. Tény, hogy a

[4] POMOGÁTS Béla, *Pokolraszállás*, Alföld, 1982, 1. sz., 72.
[5] SARKADI Imre, *Huxley olvasása közben* = S. I., *Cikkek, tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 427.
[6] Uő., *James Joyce: Ulysses* = *uo.*, 421.
[7] B. NAGY László, *A peregrinus* = B. N. L., *A teremtés kezdetén*, Bp., Szépirodalmi, 1966, 139.
[8] SARKADI, *i. m.,* 423.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

genetikus kapcsolatok igazolásához nem áll rendelkezésünkre elegendő dokumentum, csupán annyi, hogy Sarkadi olvasta Aldous Huxley előbb említett tanulmányát. Természetesen Huxley regényeit is ismerhette, hiszen azok a korban a fordítások jóvoltából már hozzáférhetővé váltak. Több esetben bukkannak fel ugyanis Sarkadi drámáiban és kisregényeiben olyan alakok, hőstípusok, szituációk, magatartásformák vagy mindössze pusztán egy-két szavas vagy mondatos intertextuális utalások, melyek azt igazolják, hogy Sarkadi nemcsak a *Tudomány, szabadság, béké*t ismerte, hanem Huxleynak több korai regényét, ahogy James Joyce *Ulysses*ét is minden bizonnyal olvasta.

Huxley regényeinek és Sarkadi drámáinak komparatisztikai szempontú vizsgálatához bizonyíték híján tipológiai összefüggéseket keresünk, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tényleges irodalmi érintkezésen alapuló hatásmechanizmusokat sem. Igazán éles határt nem húzhatunk a kétféle kapcsolattípus közé, hiszen tipológiai analógiák hátterében is olykor távoli vagy nem éppen hangsúlyos érintkezések húzódhatnak.[9] Mindemellett hozzájárulhatott az irodalmi párhuzamok megjelenéséhez az az irodalmon kívüli körülmény, hogy a hasonló történelmi szituáció hasonló közhangulatot szült a húszas évek Angliájában, mint a '40–50-es évek Magyarországán. Németh László a *Point Counter Point*ról írt ismertetőjében a regény aktualitására hívja fel a figyelmet a kor „világnézet-káosza", léhasága, nihilizmusa miatt. Ez az életérzés meghatározott történelmi-társadalmi okokra vezethető vissza, melyek közül leginkább az első világháború közérzésre gyakorolt hatása tűnik a legintenzívebbnek. Emellett természetesen az 1929-ben kezdődő és 1933-ra csúcspontra érkező világgazdasági válság, valamint az elgépiesedés és amerikanizálódás is kitermelte az elidegenedésre, kiábrándultságra, unalomra és más, egyre egyetemesebb, egzisztencialista kérdésekre reflektáló modern regényeket. Huxley egyik korai regénye, *A szerelem útjai* (*Those Barren Leaves*, 1925) a huszadik századi ember helytől és időtől függetlenül létező élettapasztalatát fogalmazza meg: „Ma minden csak átmeneti, ideiglenes, még azok a társadalmi intézmények is, melyeket eddig úgy tiszteltünk, mint a legszentebb tudományos igazságokat. A mai ember érzi, hogy semmi sem biztos, a versailles-i szerződéstől kezdve egészen a racionálisan megmagyarázható világegyetemig. Lelkünk mélyén meg vagyunk győződve, hogy minden pillanatban minden történhet, felfedezhetnek valamit, kitörhet egy új háború, rájöhetnek a mesterséges nemzés titkára, bebizonyíthatják a halál utáni létet, s mindez rendkívül szívderítő".[10] A korábbi transzcendentális világkép átalakulásának hozadékaként felbukkant problémák húzódnak meg több Sarkadi-dráma eszmei mondanivalójának hátterében is.

A Sarkadi-életmű jellegzetes teremtménye egy hőstípus, melyet többféle névvel is aposztrofált már a Sarkadi-szakirodalom. Béládi Miklós az önpusztítás hősének tartja,[11] Márkus Béla a léhaság zsenijének a *Lucretia* című korai drámatöredékben megjelenő kifejezésre támaszkodva,[12] Hima Gabriella Camus „abszurd emberé"-vel rokonítja.[13]

[9] Dionyz DURIŠIN, *Összehasonlító irodalomkutatás*, Bp., Gondolat, 1977, 139.
[10] Aldous HUXLEY, *Those Barren Leaves*, Leipzig, B. Tauschnitz, 1928, 36–37.
[11] BÉLÁDI Miklós, *Az önpusztítás hősei*, Kritika, 1969, 6. sz., 29.
[12] MÁRKUS Béla, *A léhaság zsenijei*, Tiszatáj, 1981, 8. sz., 67.
[13] HIMA Gabriella, *Determináció és szabadság,* Alföld, 1981, 12. sz., 46.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Nevezhetjük magatartását továbbá hedonizmusnak, önsorsrontó diabolizmusnak, avagy cselekvő démoniságnak.[14] Ennek a hősnek (antihősnek?) az első megnyilvánulása Sarkadi *A próféta* (1943) című drámájának címszereplője, Virág, aki a hedonizmus prófétájaként hirdeti az élvezetek minden formájának bátor megtapasztalását: „mondjuk azt, ami jólesik, tegyük azt, ami jólesik, együnk, igyunk, sok nő, sok bor, akkor leszünk örökké fiatalok".[15] Már itt továbbmegy a virági „tanrendszer" az élvetegség puszta hirdetésén, és a nonkonformizmus, az erkölcsi relativizmus csírái jelentkeznek monológjaiban: „Legyél rossz, meglátod, még úgy is mennyivel jobb leszel, mint így" – hangoztatja kocsmai hallgatóságának.[16]

Ez a magatartástípus jelenik meg nem sokkal később Sarkadi töredékben maradt drámáiban, a *Lucretiá*ban (1948–49), az *Elektrá*ban (1948–49) és a *Hannibál*ban (1943–57), a *Ház a város mellett* (1958) Bátorijában, hogy az *Oszlopos Simeon* (1960) Kis Jánosában érjen be mint az álaszkétaság felejthetetlen prototípusa. Tarquinius, Róma királya a *Lucretiá*ban nemcsak politikai hatalmánál fogva, hanem a jellemében rejlő magabiztos, az élvezetet erőszakkal vagy csellel is megszerző magatartás következtében elcsábítja Brutus feleségét, az erényes asszony hírében álló Lucretiát. Nevetségessé teszi ez által az „erkölcsi elkötelezettséget",[17] a tisztes polgári életformát megvalósító Brutust, és az általa vallott normákat is. Hannibál nem elsősorban rettegett hadvezérként jelenik meg, hanem egyszerűen egy életet élvezni akaró férfiként, aki az unalmas háborúzásnál sokkal többre becsüli oroszlánbőr takarójának kényelmes melegét és a kellemes nőtársaságot. A róla eddig kialakított képtől szintén eltérően viselkedik az *Elektra* Orestese, akinek eszében sincs bosszút állni anyján, ehelyett (a még fel nem ismert) Elektrával ismerkedne meg közelebbről.

A *Ház a város mellett* Bátorija a Tarquiniuséhoz hasonló ellenállhatatlan önbizalommal próbálja meghódítani Klárit, a városba frissen odaköltözött fiatal házaspár női tagját már az első látogatása alkalmával. Egyszerűen kijelenti a Tarquiniusra is jellemző Don Juan-i őszinteséggel: „Tetszik nekem", majd megpróbál mindenkit, az ötéves kisfiukat, a család rokonát is eltávolítani az útból. Nyílt lapokkal játszik: „És felhasználom ezt is, mást is, mindent, amit csak fel tudok használni – s magát elveszem a férjétől. Kell maga nekem! S aki az utamba áll, azt legázolom" – hangzik Bátori szilárd elhatározása.[18] Ez a hőstípus Tarquinius óta fontos vonással gazdagodott: alvilági, ördögi jegyek egyre nyilvánvalóbbak a magatartásában. Megmételyezi Klári házasságát, elősegíti a múltban gyökerező problémák felszínre törését. Olykor a háttérből irányítja az eseményeket úgy, hogy a házaspár észre sem veszi, hogy Bátori ugrasztotta őket egymásnak. „Magában van valami sátáni vonás" – mondja neki Klári, és ezt Bátori meg is erősíti magát a fele-

[14] *Uo.*, 45.
[15] SARKADI Imre, *Drámák*, Bp., Szépirodalmi, 1974, 13.
[16] *Uo.*, 20.
[17] *Uo.*, 176.
[18] *Uo.*, 701.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

ség „Luciferének" nevezve: „Betörtem ide magukhoz, s mindjárt meghalt az anyós, összeveszett a férjjel, meggyűlölte a házat, kétségbeesett…"[19]

Az 1950-es évek végén, a paraszti témát feldolgozó művek után Sarkadi visszatér korai drámáinak és prózai írásainak ehhez a jellegzetes hőstípusához. Az *Oszlopos Simeon*-ban (1960) az 1948-ban írott és töredékben maradt kisregényváltozathoz nyúl, és drámai formába ülteti át. Az *Oszlopos Simeon* főszereplője, Kis János sokban emlékeztet a korábbi dráma- és regényalakokra. Elhatározza, hogy társbérlője feleségét, Zsuzsit – a Don Juan-i nyíltságot mint hódítási technikát alkalmazva – elcsábítja, majd ezt céltudatosan, hidegen átgondolt tervszerűséggel, „pszichológiai élveboncolással" végre is hajtja már az első este. Miután szeretőjévé tette és a férjétől is elhidegítette, a házmesterné segítségével átjátssza a kéjenc Müller úr kezére, vagyis prostituálja a fiatalasszonyt.

A különbség azonban Kis János és a korábbi, hasonló Sarkadi-hősök között az, hogy az előbbi esetében ismerjük tetteinek lélektani mozgatórugóit. Miután a körülményeinek kedvezőtlen alakulása folytán szerelmétől, lakásától, állásától és telefonjától, tehát gyakorlatilag egész korábbi életformájától kénytelen megválni, elhatározza, hogy csak azért is folytatni fogja most már a rajta bekövetkezett szerencsétlenségeket, és a „rossz forradalmára"-ként a saját maga és a környezete életét is tönkreteszi ez által. A *Bolond és szörnyeteg* című kisregény Sebők Zoltánjának nincsenek ilyen indokai. Ő pusztán unalomból, a teljesítmény kedvéért csábítja el Erzsit, hogy az később egy tiltott műtét szerencsétlen kimenetele folytán meghaljon.

A regény folytatásaként írott drámában, az *Elveszett paradicsom*ban a következményeket kísérhetjük figyelemmel. Sebők Zoltán kijelenti: „Nem ismertem magam fölött mást, mint a saját magam törvényét – s most se ismerek. Erkölcs, társadalom törvényét – magamra nézve kötelezőnek nem éreztem…"[20] Az ő esetében nem a bűn, hanem a bűnhődés kap hangsúlyosabb szerepet, és elsősorban mint megfáradt tékozló fiú áll előttünk, nem pedig mint léha csábító, noha ezt az oldalát is megmutatja, mikor saját sógornőjének ajánl fel százezret egy éjszakáért puszta cinizmusból: „…úgy csald meg majd (ti. a férjét – Sz. J.), amiért szégyelled magad. Nekem ez megér százezret".[21]

Sarkadi Imre korai és kései műveiben egyaránt megjelennek olyan problémák, melyek az 1930–40-es években jelentkező francia egzisztencializmus bizonyos témaköreinek irányába mutatnak, így például az akarat gyakorlásának korlátlan szabadsága vagy az erkölcsi relativizmus. Kis János alakja és tettei pedig egyenesen a camus-i „abszurd ember"-re (például Caligulára) emlékeztetnek, aki miután rájön az élet értelmetlenségére, az emberek ellen fordul, hogy őket is rádöbbentse létezésük reménytelenségére. Ezt addig folytatják, amíg környezetük ellenük nem fordul, és el nem pusztítja őket.[22] Mindemellett nem mentes a dráma a filozofálgató monológoktól sem, melyekben a főhős egyfajta „antispiritualista" szemléletről tanúskodva az ember biológiai törvényszerűségektől determinált állapotáról lamentál. Az egzisztencialista kérdések megjelenésének

[19] *Uo*., 720.
[20] SARKADI Imre, *Oszlopos Simeon, Elveszett paradicsom, A gyáva*, Bp., Európa, 1995, 152.
[21] *Uo*., 118.
[22] HIMA, *i. m.*, 46.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

oka azonban nem az erudíció bizonygatása, hanem a korabeli magyar társadalmi-politikai valóságra adott reakció. A második világháborút követő évek, melyekben Sarkadi korai drámái születtek, valamint az 1950-es évek vége és a ’60-as évek eleje, az ’56-os forradalom bukása, mely időszakban rövid életművének utolsó darabjai íródtak, hazai és nemzetközi krízishelyzetekben bővelkedtek, ezért kedveztek olyan gondolatoknak, melyek válságfilozófiákban (így például az egzisztencializmusban) jelentkeznek. Ezért ábrázolta a hazai értelmiségi réteget léha, élveteg, ördögi figurákként (hiszen valószínűleg ilyennek is látta őket), nagyon hasonlóan Aldous Huxley bohém álintellektüeljeihez.

A Kis János-i önpusztító hős, illetve bizonyos filozófiai tételek esetében érezhető némi hasonlóság tehát az Aldous Huxley korai regényeiben, valamint a *Pont és ellenpont*-ban megjelenő szereplőkkel és problémákkal. Huxley az első világháború utáni 1920-as években kezdi megjelentetni első regényeit, melyek kivétel nélkül a „rothadt húszas évek” értelmiségi miliőjének élvezethajhász életét kritizálják a végletekig. A „Roaring Twenties”-nek (üvöltő húszas évek) is nevezett időszakban egyfajta kompenzációként jelentkezett az életfaló, féktelen magatartás. Ebben persze a csömör és az unalom is vészjóslóan benne rejlik, és csak arra vár, hogy felszínre törjön. Angliában a viktoriánus erkölcs tabuival való teljes leszámolás következett be az 1918 és 1932 közötti időszakban. Ugyancsak erre a korszakra tehető a nőemancipáció, a születésszabályozás, a szabad szerelem forradalmi térnyerése.[23] Természetes tehát, hogy a bohém társas összejövetelek, intellektuális eszmecserék jellemző mementói lesznek Huxley regényeinek.

Mindez látványosan jelentkezik a *Légnadrág és társai* (*Antic Hay*, 1923) unatkozó művészeinek, tudósainak esetében, akik kétségbeesetten törekszenek arra, hogy az életből minél több élvezetet kicsikarjanak. Olykor értesülünk az okokról is: Myra Viveash a világháborúban hősi halált halt vőlegénye elvesztése után a nihilizmusba veti magát, Gumbril pedig félénkségét igyekszik leplezni a Tökéletes Férfi álarcában véghez vitt hódításaival. A regény cselekményének egyik központi, szimbolikus mozzanata az, amikor a főszereplő Gumbril és Myra Viveash táncolnak. Ezt a táncot az író a nihilizmus dicsőítésévé növeszti, mintegy örökkévalóságba sodródó állapottá: „Nihil, örökkévaló Nihil, világlélek, lelked áthat minden anyagot!” – tükrözi a narrátor a táncosok, de elsősorban Myra lelkiállapotát.[24] A cselekménymozzanat szimbolikus jellegét a címre való utalása adja: „antic” azt jelenti, pojáca, a „hay” pedig tánc, körtánc.[25] Ha pojácák végzik a táncot, nevethetnékünk támad, de ha a pojácák élete hangsúlyosan tartalmatlan és üres, szánakozunk is a groteszk látvány miatt.

A hedonizmust pusztán önmagáért hajszolja azonban Coleman, aki éppen ezzel a tulajdonságával tűnik ki a regény szereplői közül. A végletekig fejleszti a kéjelgést, sportot űz belőle, és az által, hogy egészen a diabolizmusig túlozza ezt a magatartásformát, a *Pont és ellenpont* Spandrelljét előlegezi. Fel-felharsan démoni nevetése, miközben „hir-

[23] H. SZÁSZ Annamária, *Aldous Huxley világa*, Bp., Európa, 1984, 40.

[24] HUXLEY, *Légnadrág és társai*, ford. BÁLINT György, Bp., Pesti Napló Rt.–Az Est Lapkiadó Rt.–Magyarország Napilap Rt., 1936, 219.

[25] *Uo*., 6.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

deti az ördög erkölcsét",[26] azaz az erkölcsi elvek teljes felrúgását. Szeretőjét, Zoe-t is azért tartja, hogy az belélharapjon, kenyérgalacsint dobjon a szeme alá, vagy éppen a bal karjába szúrja a konyhakést. Ez utóbbi szerencsétlen eset alkalmával találkozik Rosie-val, aki a segítségére siet, és bekötözi. Ekkor kezdetét veszi az asszony kérlelhetetlen és megakadályozhatatlan elcsábítása – ez egyértelműen következik Coleman magatartásából és elveiből, melyekről így vall Rosie-nak: „Az ember csak akkor élvezheti igazán az életet, ha hisz az erkölcsben. Ha például maga néhány perc múlva engedni fog véres szakállam tolakodásának – milyen pompásan tudná azt élvezni, ha közben arra gondolna, hogy vét az erkölcs ellen, ha nyugodtan és szenvedélytelenül gondolkozna egész idő alatt. Mert ez így nemcsak borzalmas bűn, hanem csúnya is, groteszk, tulajdonképpen defaecatio…"[27] Később megtudjuk, Coleman hódítása sikerrel jár, és noha Rosie sírva áll ellen az erőszakos csábításnak, a nagyvilági hölgynek, akinek a szerepében tetszeleg, titokban imponál.

Ez a colemani morál a *Pont és ellenpont* Spandrelljében találja meg a kiteljesedését. Spandrell birtokában van mindazoknak a tulajdonságoknak, melyeknek Coleman, de az ő esetében a jellemrajz mélyebb és részletesebb, önkéntes diabolizmusának a személyes okait is feltárja a szerző. Elsőként Mary Rampion tűnődik el Spandrell lényének, külsejének „sötét" jellegén: „Mint egy sárkányfej (…) a rózsaszínű budoárban. Ugyanebben a tartásban látott egyet a Notre Dame-on, az is előrenyújtott karmai közé fogta démonpofáját. Csak az a sárkány komikus ördög volt, annyira, olyan túlzottan diabolikus, hogy ördögiségét már nem lehetett komolyan venni. Spandrell viszont valóságos lény, nem karikatúra, azért sötétebb és tragikusabb ördög. Arca beesett, szikár; álla és arccsontjai élesen kirajzolódnak feszes bőrén. Szeme mélyen ülő, szürke. Csontváz arcán csak a szája húsos, széles – ajkai mint vastag forradások dudorodnak ki feszes bőréből".[28] Mint ahogy azt Spandrell saját maga is megfogalmazza, „ördögisége" tudatosan vállalt életprogram: „Szókratészhez hasonlítok. Isteni küldetésem, hogy megrontsam az ifjúságot, különösen a nőnemű részét. Hogy megtanítsam őket arra, amit nem kellene tudniuk".[29] A hedonizmusnak ilyen mértékű, ilyen mély diabolikussága csak Spandrellnél jelentkezik: „Remélte, hogy van pokol, és odajut, és sajnálta, hogy nem tud hinni benne (…). A vétkek minden lehetséges rafinériájának érzelmi következményét unalmasan egyhangúnak találta".[30] Ennek a magatartásformának az egész Huxley-életművön belül egyedülálló, a freudi pszichoanalízis elveit alátámasztó lélektani okai vannak: kamaszkorában Spandrellt sokkolta édesanyja újraházasodása, és a nemi élettől való irtózás révén a vele kapcsolatba kerülő nőkkel is meggyűlölteti azt: „De igazán akkor lesz mulatságos a játék – meséli –, amikor a szeretőd lett. Akkor végre gyümölcsöztetheted minden szókratészi tudományodat. Csekélyke temperamentumát kifejleszted, ráneveled – még mindig bölcsen, édesen és türelmesen – az összes nemi gyalázatosságra. Higgyétek el, hogy sikerül;

[26] *Uo*., 68.
[27] *Uo*., 286.
[28] HUXLEY, *Pont és ellenpont*, ford. LÁTÓ Anna, Bp., Európa, 1983, 130.
[29] *Uo*., 131.
[30] *Uo*., 291, 293.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

annál könnyebben, minél ártatlanabb az alany. Tökéletes gyanútlansággal jut el a kicsi a züllöttség legmélyebb fokára".[31]

Nyilvánvaló azonban, hogy Spandrell erőszakot tesz saját magán, amikor következetesen megrontja az útjába kerülő naiv, fiatal nőket, kiknek viselkedése „már önmagában elbűvölte a Spandrellben lakozó fordított aszkétát" – hangzik el a regényben.[32] A magyar irodalomban pedig ki is lehetne a nőket csábító és nyomorba döntő fordított aszkéta, ha nem a jellegzetesen Sarkadi által megalkotott hőstípus, az *Oszlopos Simeon* Kis Jánosa? Nem kell túlságosan erőltetnünk a hasonlóságot, ha párhuzamba akarjuk állítani a két alakot. Mindemellett találunk még egy-két elszórt utalást Huxley regényében, melyek a fent említett drámában történetesen szintén előfordulnak: először is Oszlopos Szent Simeon neve bukkan fel, majd Florence Nightingale-t, a krími háborúban a sebesülteket önként ápoló „női álaszkétát" említik, akihez Sarkadi *Oszlopos Simeon*jában Kis János hasonlítja Zsuzsit.[33] Florence Nightingale neve más Huxley-regényben is megjelenik: az *És múlnak az évek* (*After Many a Summer*, 1939) című művében Virginia Maunciple jelzőjeként, olyan nőre vonatkoztatva, akiben beteg, „vén haspókok" iránt gyúl szenvedély.[34]

A *Pont és ellenpont* Spandrellje sok tekintetben hasonlít a *Két vagy három grácia* című elbeszélésének heves vérmérsékletű, a „modern bűn"-ről prédikáló Kinghamjére, aki csupán vadászösztönből, a teljesítmény kedvéért elcsábít egy szerencsétlen, magát kereső háromgyermekes fiatalasszonyt (hasonlóan tesz a *Bolond és szörnyeteg* Sebők Zoltánja is Erzsi meghódításakor), majd elhagyja, ez által kis híján öngyilkosságba kergeti. Spandrell erkölcsi hanyatlásának mélypontjaként felhecceli Illidge-et, a gátlásos fiatal kommunistát, hogy ölje meg Everard Webleyt, a londoni nacionalisták vezérét, de végül szinte az egészet egyedül hajtja végre. Célja az, hogy kipróbálja, megtapasztalja a gyilkosság „kéjérzését".[35]

A *Légnadrág és társai* Colemanje, valamint Spandrell esetében is megjelenik a pokolra szállás motívuma mindkét regényben. Coleman egy éjszakai mulatóhelyre állít be egy részeg fiúval, akiről a következőket mondja: „Ez itt Dante – a feketehajú fiúra mutatott –, én pedig Vergilius vagyok. Körutat, illetve helyesebben egyre süllyedő, kacskaringós vargabetűt teszünk a pokolban."[36] A *Pont és ellenpont*ban Spandrell hasonló szituációban Carlingot, a babaarcú minisztránsfiút itatja le. Más helyszínnel és történelmi háttérrel jelenik meg ugyanez a szituáció és egyben irodalmi toposz Sarkadi Imre *Pokolraszállás* című korai novellájában. Itt Zsigmond hadnagy az, aki a „bibliai Sátán vagy Goethe Mefisztofeleszé"-nek közvetlen rokonaként, ahogy azt Pomogáts Béla fogalmazza meg,[37] elindítja a züllés útján Ábelt, a kamasz fiút, aki egész családját a háborúban vesztette el. Végigjáratja vele az erkölcsi süllyedés különböző állomásait, a kocsmát, az ut-

[31] *Uo*., 157.
[32] *Uo*., 294.
[33] SARKADI, *i. m.,* 45.
[34] HUXLEY, *És múlnak az évek*, Bp., Franklin Társulat, 1941, 138.
[35] NÉMETH, *i. m.,* 431.
[36] HUXLEY, *Légnadrág…, i. m.,* 232.
[37] POMOGÁTS, *i. m.,* 75.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

cát, a nyilvánosházat, a fiú pedig mindenben, mint aki nem is igazán ura önmagának, követi. Spandrellben és Zsigmondban közös vonásként jelenik meg a hidegvérrel elkövetett gyilkosság, mely a „megrontásnak" szintén egyfajta velejárója. Az előbbi Webleyt, az utóbbi pedig a német tisztet öli meg az utcán Ábel szeme láttára. Sarkadi novellájában azonban nem mellőzhető az a történelmi háttér, amelyet a második világháború és a fasiszta diktatúra ad a cselekménynek. A pokol ezúttal az önsorsrontó zsigmondi magatartás magával rántó ereje mellett metaforikusan jelölheti a háború okozta fizikai és erkölcsi pusztulást, míg Huxley regényeinek esetében a hasonló történelmi-társadalmi okok kevésbé nyíltan jelentkeznek.

Végül Spandrell és a rá emlékeztető másik Sarkadi-hős, Kis János is eljut a camus-i „abszurd ember" sorsára: addig pusztítja környezetét, míg az a saját pusztulásához vezet. Spandrell gyakorlatilag öngyilkosságot követ el azzal, hogy megadja címét a rendőrségen, Kis Jánost pedig végső kétségbeesésében Zsuzsi szúrja meg úgy (a kisregényváltozatban fejlövés éri), hogy majdnem életét veszti, és ráeszmél, hogy nem segít a rosszon, ha tovább rontja.

*A szerelem útjai*ban a főhős Calamy küzd a megszokott problémákkal: a bűn és bűnhődés kérdése, az egyén korlátlan szabadságának megvalósíthatatlansága izgatja. A Huxleynál vissza-visszatérő (és Sarkadinál is fontos szerepet játszó) *Video meliora proboque; deteriora sequor*-probléma („Látom és helyeslem a jót, követem a rosszat") kap hangsúlyt elmélkedéseiben: „Ha valami ostobát vagy erkölcstelent teszek, nem tudom nem érezni, hogy az ostoba vagy erkölcstelen. A lelkemben nincs olyan erény, amely azt értelmessé vagy tisztességessé tenné. Nem tudom elválasztani magam attól, amit teszek. Bárcsak tudnám. Az ember pokolian sok ostobaságot csinál. Olyanokat, amilyeneket nem is akar. Bárcsak hedonista lehetne, és azt tehetné, ami neki tetszik! De ahhoz, hogy hedonista lehessen, teljesen józannak kell lennie; nem létezik olyan, hogy eredeti hedonista, soha nem is létezett. Ahelyett, hogy az ember azt tenné, amit akar, vagy ami örömöt okoz neki, az életben afelé sodródik, hogy legtöbbször pontosan az ellenkezőjét tegye, azt, amire nem vágyik, tudatánál van, mégis beteges sugallatok vezetik mindenféle rossz érzés, szenvedés, unalom és bűntudat felé".[38] A kiégett fiatalember, maga sem tudja, miért, puszta unalomból csábítja el Mary Thriplowt (nincs nehéz dolga), a nagyvilági hölgyet pózoló írónőt. Fellépése magabiztos és őszinte, mint Don Juané, miközben Mary a férfi „sátáni szépségét" csodálja.

A *Video meliora proboque; deteriora sequor* – egyébként Ovidius *Átváltozások*jából kölcsönzött – latin mondat, mint egy búvópatak, mindkét életműben fel-felbukkan egyfajta kulcsmondatként. Huxley a *Tudomány, szabadság, béké*ben szállóigeként említi, *A vak Sámson*nak pedig már az elején minden életrajz tömör összefoglalását látja benne. Kulcsmondata ez Sarkadi Imre *Oszlopos Simeon*jának is. Kis János azonban nem rabja lesz ennek az igazságnak, mint a „condition humaine" kikerülhetetlen velejárójának (hasonlóan *A szerelem útjai*nak Calamyjéhez), hanem önként vállalja a rossz követését, Vinczéné szövetségesének szerepét, igaz, elkeseredésének perverz igazolásaként. A körülmények pártjára áll, hogy saját maga kínzásában segédkezzen.

[38] HUXLEY, *Those Barren…, i. m.,* 69.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Ezen a ponton egy újabb fontos kérdést vet fel a dráma: az egyén saját sorsa alakulásában játszott szerepének, a felelősségnek a kérdését. Mária állapítja meg a következő diagnózist Kis Jánosról: „az a szerencsétlen természet vagy, hogy ámítod magad, minden veled történt rosszért valami mást hibáztatsz, a világot, a… nem is tudom én, mit…”[39] Nem újkeletű téma ez már Sarkadinál, hiszen egyik korai novellája, *Az önámító halála* teljes egészében a felelősséget másra hárító, tetteinek következményét nem vállaló magatartást gúnyolja ki. Az „önámítót” gyilkosság miatt halálra ítélik, de ő nem képes az ítélet jogosságát elismerni, mert minden egyes tettéért – még a gyilkosságért is (!) – a külső körülmények szerencsétlen összejátszását vádolja: „igyekezett bizonygatni, hogy az elhagyatottság, a meg nem értés, és a véletlenek juttatták egyre és sorozatosan olyan helyzetekbe, amik nem feleltek meg az ő szelíd muzikális lelkének”.[40] Az *Elveszett paradicsom*ban a pénz, a tehetség, a hatalom által garantált szabadság paradox voltára mutatnak rá Zoltán szavai, amikor őszintén vall apjának lelkiállapotáról: „Egy őrült ül az agyamban, és keveri a kártyákat, s én, a szép, értelmes ember, a normális… adott pillanatban azt csinálom, amit ez az őrült kikevert…”[41] Az életet irányító szabad akarat tehát mégsem szabad, negatív erők befolyásolják, melyek a személyiségben gyökereznek, immorális vágyakon keresztül próbálják romba dönteni a nem elég erős pszichikumú ember életét. Az öreg Sebők esete azonban ritka ellenpélda, nála ugyanis van hitele a szabad akaratnak és az ebből származó felelősségnek. Fia gyengeségére így reagál: „Amíg az ember él, a saját erkölcsi normái szerint teszi, akármilyen is a helyzete; mindegy, hogy fiatal, utolsó éveit éli-e vagy beteg, vagy akár a siralomházban ül. A helyzet – a te helyzeted is – az legfeljebb kötelezhet, de semmi alól fel nem menthet”.[42]

Huxley több regényében is felbukkan az önámítás és felelősség problémaköre a determináció, a szabad akarat, illetve a szabadság dilemmáinak holdudvarában. A *Pont és ellenpont*ban Spandrell szájából hangzanak el az ezzel kapcsolatos bölcsességek: „Miként vélekedsz az olyan emberről, akinek a jelleme nem eleve adott, de akit az egy típusú események kérlelhetetlen sorozata alakított ki? Legyen az sorozatos szerencse vagy sorozatos balszerencse; tiszta vagy tisztátalan hatások sorozata; nagy, hősi lehetőségek, vagy nemtelen durvaságok sorozata. Egy-egy ilyen hosszú sorozat (…) alakítja a jellemet”,[43] illetve: „minden, ami az emberrel történik, olyan, mint akivel történik”.[44] *A vak Sámson*ban Anthony Beavis töpreng hasonló kérdéseken: „Miért öntudatlan az ember? Mert annyi fáradságot sem vesz, hogy megvizsgálja indítóokait; nem vizsgálja, mert az indítóokok többnyire szégyenletesek. Van eset persze, amikor az ember mégis megvizsgálja indítóokait, de addig hazudik róluk magának, amíg elhiszi a hazugságait (…). Megalázó, ha az ember rájön, hogy vélt jó tulajdonságait főképp a körülményeknek és a közöny rossz szokásainak köszönheti…”[45] Spandrell is, Kis János is megnevezhet olyan

[39] SARKADI, *Oszlopos Simeon…*, *i. m.*, 35.
[40] Uő., *Novellák*, Bp., Szépirodalmi, 1974, 28.
[41] Uő., *Oszlopos Simeon…*, *i. m.*, 122.
[42] *Uo*., 133.
[43] HUXLEY, *Pont és…, i. m.,* 379.
[44] *Uo*., 566.
[45] Uő., *A vak Sámson*, ford. HEVESI András, Bp., Európa, 1972, 235.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

körülményeket, melyek tetteiket egy bizonyos irányba terelték, de mindig van egy határ, még ha nagyon nehéz is megállapítani, hogy hol, amelyen túl már csakis az egyén szabad akaratból származó felelőssége dönt, és ösztönei fölött is uralkodhat. Ez teszi többek között az embert emberré, és különbözteti meg az állatoktól.

Gyakran jelentkezik a *Légnadrág és társai*ban az a naturalista szemlélet, melynek alapján az embert az állatok közül is a legalantasabb teremtményekhez hasonlítja, velük egy képzetkörbe helyezi. Mintha egyenesen elmosódna a két szféra közötti jelentőségteljes, fent említett különbség. A vonaton így panaszkodik például egy öregúr Gumbrilnak: „Engem az emberek undorítanak, akik ezekben az épületekben laknak, még hozzá sokan. És hogy szaporodnak! Mint a kukacok, uram, mint a kukacok! Milliószámra nyüzsögnek a földön, és piszkot és szennyet hagynak maguk után, amerre járnak",[46] valamint: „Ha mindnyájan azt prédikálnánk, amit gyakorlunk (…), a világ csakhamar medvecsordává, sőt majomházzá és disznóóllá változna".[47] Ez a szemlélet nem egyedül ebben a regényben jelentkezik, hanem a *Pont és ellenpont*ban, valamint *A vak Sámson*ban is nagy szerepet játszik. Amikor például az előbbiben Walter Bidlake Marjorie terhességéről elmélkedik: „Az egyetlen sejt, a sejtek csomója, szövetek kicsi tömlője, a féregszerű képződmény, a kopoltyús halféleség mocorog már a méhében, és egy napon emberré válik (…) ami élősdi féregként vakon tenyészett benne, egyszer majd a csillagokra néz…",[48] vagy amikor Illidge Lord Edwardnak az emberről beszél: „Különös elégtétel töltötte el, hogy úgy beszél az emberről, akárha férgekről beszélne, mintha a kettőt meg sem lehetne különböztetni egymástól (…). Egy tapasztalt holdbéli megfigyelő számára ez az egész nyüzsgés, hemzsegés bizonyára hangyák és legyek kapaszkodásának tűnhet egy döglött kutya tetemére".[49] Philipnek Walter és Lucy szerelmi kapcsolata pedig a halak természetét juttatja eszébe: „Nőstény ördöghalak – jegyezte fel – testükhöz tapadt élősdi törpehímet cipelnek".[50]

*A vak Sámson*ban megjelenik az a mizantrópikus felvetés is, mely szerint „az ember személytelen, mint a kakas",[51] tehát az emberi élet pusztán vegetatív, materiális létezése válik hangsúlyossá. Nem véletlen ez a látásmód Huxleynál. Nagyapja, Thomas Henry Huxley Anglia legnevesebb természettudományi társaságának, a Royal Societynak volt a tagja. Darwin 1849-ben neki küldte el *A fajok eredeté*nek kéziratát, ő szállt síkra azért, hogy Darwin tézisét a tudományos élettel elfogadtassa, és csatát vívjon az egyházzal.[52]

Érdekes párhuzam, hogy az '50–60-as évek magyar drámájában nem hangsúlyozott naturalista szemléletmód Sarkaditól egyáltalán nem idegen. Huxley egyes sorai nyomban eszünkbe juttatják az *Oszlopos Simeon* egy-egy filozofikus passzusát, melyben Kis János az ember kizárólag biológiailag determinált létezésén elmélkedik: „Az ember alapvetően egocentrikus. Mint a majom. Mint a svábbogár". A determináció és szabad akarat már-

[46] Uő., *Légnadrág…, i. m.,* 246.
[47] *Uo*., 248.
[48] Uő., *Pont és…, i. m.,* 8.
[49] *Uo*., 176.
[50] *Uo*., 391.
[51] Uő., *A vak Sámson, i. m.,* 218.
[52] H. SZÁSZ, *i. m.,* 9.

már kibékíthetetlen dilemmaként jelentkezik nála itt: „gyönyörű és állandó ugrándozás predestináció és szabad akarat közt, alkati meghatározottság és kondicionált reflexek közt… Ha a reflexek feltételeit mi is elő tudjuk állítani, akkor nincs alkati predestináció… S ha mások, a környezet, a társadalom is elő tudja állítani a mi reflexeink feltételeit – akkor… akkor még a választás szabadsága sincs meg".[53] Az akarat szabadságának ilyetén korlátozottságára válasz az anarchikusan individualista hősök felvonultatása, mint például Tarquinius, Bátori vagy Kis János, de a *Pokolraszállás* című novellájának Zsigmond hadnagya is, aki, hogy próbára tegye testének fiziológiai működését, egy hideg októberi hajnalon megfürdik egy patakban, és elégedetten veszi tudomásul, hogy „teljesen birtokában van összes izmainak és idegeinek".[54]

Sarkadi nem bocsátkozik hosszas, szenvtelen leírásokba, hogy az ember állatiságát hangsúlyozza, hanem az ő esetében mindig érezhető valamilyen mély, keserű tiltakozás az ilyen fajta meghatározottság ellen. Kis János egyik törekvése ugyanis az, hogy teljesen szabad legyen az élet vegetatív, biológiai szférához tartozó aspektusától, és „autonóm szellemi ember" lehessen. Olyan ember, aki képes a saját és mások életét az akaratával befolyásolni. B. Nagy Lászlótól tudjuk, hogy Sarkadi maga is sokat sportolt, aszkétikus önfegyelmező gyakorlatokat végzett, hogy testét és szellemét eddze, és erős ember legyen.[55] Németh László *Iszony* című regényének elemzésekor hangsúlyozza a regény emberről alkotott szemléletében rejlő újszerűséget: a mű a korábbi metafizikai emberkép helyett ugyanis az „alkattani vagy élettani indítékok"-at helyezi előtérbe.[56]

Bár nehéz lenne megállapítani konkrét hatástörténeti párhuzamokat, sok hasonlóság egészen szembetűnő. A második világháború, a fasizmus, az '50-es évek diktatúrája, az '56-os forradalom bukása: nem egészen két évtized alatt! Mindez Sarkadi és a vele hasonló korú kortársai életében éppen a fiatalság fogékony és termékeny éveit érintette. Amiről Huxley regényeiben olvashatott, a közérzésben, személyes életében is jelen volt. Hasonló korok és élethelyzetek magatartásformáinak egyezése nyer igazolást a két író műveinek összehasonlításával. Természetesen az egyik világszerte ismert, a modernizmus egyik legjelentékenyebb irodalmi értékével bíró teljesítménye, a Huxleyé. A másik, a magyar irodalom egyedi problematikájú, idő előtt véget ért életműve, Sarkadi Imréé.

[53] SARKADI, *Oszlopos Simeon*…, *i. m.,* 29.

[54] B. NAGY, *A peregrinus, i. m.,* 139.

[55] Uő., *Sarkadi Imre = Élő irodalom: Tanulmányok a felszabadulás utáni magyar irodalom köréből*, szerk. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1969, 123.

[56] SARKADI Imre, *Vita közben* = S. I., *Cikkek, tanulmányok*, *i. m.,* 443.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK), 109(2005).

SÁRKÖZY PÉTER

A „KÁRPÁTOK DINDIMEÓJA”
Faludi Ferenc, a római Árkádia költője

I. Faludi Ferenc Rómában

Batsányi János Faludi műveinek 1824-es kiadásához mellékelt életrajzában kurziválva, felkiáltójellel ellátva írja: „Innen Olaszországba – *Rómába ment!* Ezen város említése már magában nyilván jelenti… hogy Faludi életében ezzel az utazással új időszakasz kezdődik. …a Scipiók, Camillusok, Catók, Caesarok, Cicerók, Virgiliusok, Horatiusok hazájában lakván, s a hajdani Világ Asszonya hatalmának gyászos omladékait naponként szemlélvén… az emberi dolgok mulandóságáról, kétség kívül elég gyakran elmélkedett, gondolkodott.”[1] Toldy Ferenc szerint is „az olasz ég csalta ki lyrai képességét alvó csiráiból”, és ezt Faludi *Minden munkái*nak kiadója olyannyira komolyan gondolta, hogy az ezeroldalas kötet címlapjára egy olyan metszetet készíttetett, amelyen Faludi Ferenc elképzelt alakja látható, amint római szobájában, nyitott ablaknál, könyvekkel megrakott asztalon ír, míg az ablakon keresztül a Szent Péter Bazilika kupolája látszik.[2] Szauder József 1941-ben írt kismonográfiájában mindenekelőtt az Olaszországban fordításain dolgozó Faludi alakját próbálta megrajzolni, mert szerinte is a Rómában eltöltött öt esztendő, „ez a hosszú idő éppoly döntő volt írói pályája alakulására, mint Mikesnek Párizsban töltött öt esztendeje.”[3] Ennek ellenére Szauder József hatvan évvel ezelőtti doktori disszertációja óta eddig senki sem foglalkozott részletesebben azzal, hogy milyen kulturális környezetben élt Faludi az „örök városban”, és milyen „hatások” alatt vált a 18. századi magyar irodalom egyik legkiválóbb szépírójává, a modern magyar költészet első képviselőjévé, ahogy Weöres Sándor nevezte: „legelső, sorsdöntően Európába vezető” költőnkké.[4] Jelen tanulmányunkban ehhez szeretnénk némi adalékkal szolgálni a költő születésének 300. évfordulóján,[*] mert megítélésünk szerint Faludi egész írói életművének kulcsa az a közel öt esztendő, amely alatt Rómában élt és íróvá formálódott.

[1] FALUDI Ferenc *Versei,* kiad. BATSÁNYI János, Pest, 1824, 137–138.

[2] Vö. VARGHA Balázs*, Két arckép* = FALUDI Ferenc*, Fortuna szekerén okosan ülj*, szerk. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1985, 9.

[3] SZAUDER József*, Faludi Udvari embere*, Pécs, 1941, 6.

[4] WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel,* szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Szépirodalmi, 1981, 76.

[*] Jelen tanulmány 2004 nyarán készült, és a Kalligram Könyvkiadó 2005-ben induló „Magyarok emlékezete” sorozata első köteteként írt kismonográfiám eredményeit kívánta összegezni. Vö. SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc 1704–1779*, Pozsony, Kalligram, 2005.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Faludi Ferenc élete derekán, 36 éves korában, tízéves, hazai és külföldi akadémiákon betöltött tanári gyakorlat után, alapos tudással felvértezve érkezett 1740 késő őszén Rómába, a pápai gyóntató atyák kollégiuma megbecsült tagjának.[5] Rómában nem egy világtól elzárt rendházban élt, amint azt egyes életrajzírói feltételezték,[6] hanem a Szent Péter Bazilika tőszomszédságában, Róma egyik legmozgalmasabb negyedében, az azóta félig lebontott „Borgo" egyik legszebb reneszánsz palotájában, a Piazza Scossacavallin lévő, Pinturicchio-freskókkal díszített Palazzo Penitenzieriben lakott, amelyben ma az elegáns Columbus Szálló található. Faludi római életéről csak az *Omniárium,* a Rómában elkezdett kis jegyzőfüzet feljegyzései alapján van némely ismeretünk.[7] Valószínűleg ismerték egymást Giulio Cesare Cordarával, a központi jezsuita akadémia, a Collegium Romanum tanárával, árkádikus latin költővel és drámaszerzővel, a Collegium Germanicum Hungaricum egyik első történetírójával.[8] Cordara darabját, a *Cesare in Egittó*t 1745 farsangján mutatták be Rómában a Collegium Romanumban, illetve 1749-ben Faludi magyar fordításában a Nagyszombat melletti Albano Castrumban, a jezsuiták fejéregyházai kastélyszínpadán az „őszi mulatónapok alkalmatosságával".[9] Az mindenképp bizonyos, hogy Faludi ekkor ismerkedett össze Ruggero Boscovichcsal, az akkor szintén Rómában élő neves dalmát természettudóssal és latin költővel, akivel húsz év múlva ismét találkozott Pozsonyban. Boscovich két epigrammáját még Rómában feljegyezte *Omniáriumá*ba, és barátjához, annak pozsonyi látogatásakor, baráti hangvételű, csipkelődő latin üdvözlőverset írt.[10] Talán nem tévedek azzal a feltevésemmel, hogy a latinul verselő, félig horvát származású magyar gyóntatónak valószínűleg a dalmát Boscovich – és esetleg Cordara – lehetett ajánlója az Árkádia Akadémiánál.[11]

A negyvenes évek elején egyébként egy sor neves magyar egyházi értelmiségit találunk Rómában. Semmi okunk nincs tehát azt feltételezni, hogy ne lett volna kapcsolata a vele együtt Rómában élő magyar jezsuita és piarista tanár kollégáival, a hozzá hasonlóan matematikát és fizikát oktató két Cörver báróval, a híres római Nazarénus kollégium,

[5] MONAY Ferenc, *Római magyar gyóntatók,* Róma, 1956.

[6] GYÁRFÁS Tihamér, *Faludi Ferenc élete,* Bp., Franklin, 1911, 35.

[7] NAGY Elemér, *Faludi Ferenc Omniáriumának latin nyelvű versei és jegyzetei,* Ipolyság, 1943; SZAUDER József, *Faludi Ferenc és Itália: Az Omniárium olasz nyelvű jegyzetei* = Uő., *Olasz irodalom – magyar irodalom,* Bp., Szépirodalmi, 1963, 368–387.

[8] Giulio Cesare Cordara Faludival egy esztendőben, 1704-ben született a Piemont tartományban lévő „Alexandriában" (Alessandria), és 1739 óta élt Rómában mint a jezsuita rend történetírója (*Historia Societatis Iesu,* 1750; *Historia Collegii Germanici et Hungarici,* 1770). Neves költőnek számított, Panemo Cisseo néven vették fel az Árkádia költőakadémia tagjainak sorába. Latin és olasz nyelven írt költeményeit, „katonai eklogáit" (*Saggi di ecloghe militari*) Giosué Carducci is igen nagyra tartotta. Kortársairól megemlékező, „csípős" versei *Boscovich parókája* címmel jelentek meg (*Capitoli sulla parucca di Ruggero Boscovich*). Vö. M. VIGILANTE, *Cordara = Dizionario Biografico degli Italiani*, IX, Roma, 1983, 789–793.

[9] KELLER Imre, *Faludi Ferenc „Caesar"-ja,* EPhK, 1914, 748–751.

[10] FALUDI Ferenc *Prózai művei,* szerk. VÖRÖS Imre, URAY Piroska, Bp., Akadémiai, 1991, II, 952, 1072.

[11] Sajnos a Faludi Ferenc árkádiai tagsága idejére vonatkozó Árkádia-jegyzőkönyvek (*Custodia Morei*) elvesztek, így Szauder Mária csak az akadémiai tagság tényét tudta kimutatni. Vö. SZAUDER Mária, *Faludi Ferenc a római Árkádia tagja,* ItK, 1982, 448–451; KOVÁCS Sándor Iván, *Árkádiában élt ő is: Faludi Ferenc háromszázadik születésnapjára,* Életünk, 2004/3, 370–382.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

majd a pesti piarista gimnázium tanáraival, Bajtay János Antallal, a Barberini hercegek könyvtárigazgatójával, későbbi erdélyi püspökkel, a Janus Pannonius költészetéért lelkesedő Conradi Norberttel, a Vatikáni Titkos Levéltárban történeti kutatásait folytató, Róma-szerte ismert latin szónokkal, Desericzky Incével.[12] Így nem nagyon valószínű Vargha Balázsnak az a vélekedése, hogy „Rómában ritkán akadt magyar beszélgető társa".[13]

Joggal feltételezhetjük azt is, hogy a két iskolai színjátékot magyarra fordító, azokba Metastasio módjára dalbetéteket illesztő, darabjait Nagyszombatban és Kőszegen diákjaival színpadra állító Faludi római évei alatt színházjáró ember lehetett. *Omniárium*ában egy tucat Goldoni- és Chiari-színdarabból jegyzett fel magának idézeteket olasz nyelven. Mivel Goldoni igazi színházi sikere csak 1745 után kezdődött el Olaszországban, így ezek minden valószínűség szerint későbbi olvasmányélmények eredményei, de minden bizonnyal nem egy commedia dell'arte előadást láthatott Rómában, a Teatro Vallében vagy az akkor épp felépült római „nemzeti színházban", a Teatro Argentinában, hiszen ezek olasz címét szintén megtalálhatjuk latin jegyzőkönyvében.[14]

Nem helytálló tehát az a beállítás, amelybe Faludi múlt század eleji életrajzírói állították, s amelynek alapján kialakult a magyar irodalomtörténeti közvélekedésben a Rómában elvonultan, csöndes magányban élő, csak művei írásával foglalkozó jezsuita szerzetesről.[15] Faludi Ferenc, akit Rómában „a Kárpátok Dindimeója" (Carpato Dindimeio) néven az Accademia dell'Arcadia tagjává választottak, benne élt a negyvenes évek Rómájának igen pezsgő kulturális életében. Más egyházi személyiségekkel együtt eljárt a legszebb római palotákban tartott irodalmi szalonokba, az Árkádia Akadémiának a Capitoliumon és a Bosco Parrasio görög színházában rendezett üléseire, meghallgatta olasz és más nemzetiségű költőtársai verseit, és minden bizonnyal maga is előadta saját latin költeményeit, hiszen ez a tagság egyik velejárója volt.

II. Faludi, az Árkádia Akadémia tagja

Faludi és vele együtt a magyar katolikus egyházi értelmiségiek kicsi, de igen értékes emberekből álló csoportja a „legjobb" pillanatban érkezett az örök városba a 18. század derekán. 1740-ben ugyanis az a XIV. Benedek foglalta el a pápai trónust, akit az olasz művelődéstörténet „papa illuminato"-nak, „felvilágosodott pápának" nevez, mert vele valóban új korszak kezdődött az olaszországi és ezen belül a római kulturális életben.

Az 1648. évi westfáliai békét követően XIV. Lajos Franciaországa vette át a spanyol birodalom korábbi európai szerepét. Ennek következtében végképp meghiúsult a római

[12] SÁRKÖZY Péter, *„Et in Arcadia ego": Magyarok és a XVIII. századi Itália,* ItK, 1983, 238–251; KOVÁCS Sándor Iván, *Árkádiában kutattam én is… Adalékok a magyar Árkádia-kutatáshoz,* ItK, 1990, 711–734.

[13] VARGHA, *i. m.*, 11.

[14] FALUDI *Prózai művei, i. m.*, II, 969. Vö. SZAUDER, *Faludi Ferenc és Itália: Az Omniárium olasz jegyzetei, i. m.*

[15] GYÁRFÁS, *Faludi Ferenc élete*, *i. m.,* 35.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

katolikus egyháznak az a törekvése, hogy a Spanyol-Habsburg birodalmakon keresztül befolyásolja egész Európa szellemi és politikai életét, melynek utolsó kísérlete a XI. Ince pápa által 1683-ban, Bécs török ostromakor létrehozott Szent Szövetség volt. Ez Buda és Magyarország felszabadítását, a töröknek a közép-európai zónából való kiűzését eredményezte. Ezt követően azonban az utrechti (1713), majd az osztrák örökösödési háborút lezáró aacheni béke (1748) után a pápai állam végleg egyike lett Európa egyik, különösebb politikai súllyal nem rendelkező, kis államainak. Ebben az új helyzetben a katolikus egyház és a pápaság számára igen fontossá vált, hogy az európai politikai életben elvesztett pozíciókat a kulturális élet területén ellensúlyozzák. Ennek egyik fontos szervezeti kerete, intézménye volt a Krisztina ex-királynő római udvarában összegyűlt írók és tudósok által 1690-ben alapított Árkádia Akadémia, mely a 18. század első felében az egész olasz félszigetet, az egyes olasz kisállamok értelmiségeit összefogó „nemzeti" mozgalommá vált.[16]

Sajnálatos módon a magyar irodalmi közvéleményben máig nem zárult le a Csokonai síremléke körül kerekedett úgynevezett Árkádia-pör, amely akörül zajlott, hogy 1806-ban egész Debrecen összefogott Kazinczy ellen, aki azt javasolta, hogy Csokonai sírkövére az „Árkádiában éltem én is" feliratot véssék, mert számukra az Árkádia nem a költők paradicsomát, Theokritosz és Vergilius verseinek világát, hanem a terméketlen marhalegelőt jelentette. A „debreceni pipacéh" képviselői az Árkádia név hallatán nem Guercino és Poussin festményeire gondoltak, melyeken a pásztorok antik római síron találják az „Et in Arcadia ego" feliratot, hanem – talán nem is alaptalanul – arra, hogy a széphalmi mester így akarta kigúnyolni a debreceni kultúra elmaradottságát. Hasonlóképp máig érvényesül irodalomkritikánkban az „Árkádia-ellenesség", a 18. századi magyar irodalomban kétségtelenül érvényes olasz hatások megkérdőjelezése.[17]

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy az „Árkádia" terminus tulajdonképpen két jelenségcsoport jelölésére szolgált. Egyrészt a görög „Árkádia" nevét választó pásztorköltői csoportosulásnak az olasz költészet megújítását célzó tevékenységét jelentette, de ugyanakkor jelentette azt az egész olasz félszigetre kiterjedő kulturális mozgalmat is, amely az olasz szellemi élet és kultúra modernizálását, korábbi európai vezető szerepének visszaállítását célozta. A 114 olasz (és dalmáciai) városban „kolóniát" létesítő Árkádia Akadémia a korabeli Itália szellemi életének minden jelentős képviselőjét képes volt összefogni. Az Árkádia-társaságok szövete igen hamar igazi „olasz nemzeti" mozgalommá vált, mely minőségi különbséget jelentett a korábbi, a reneszánsz kor óta alakult municipiális, egy-egy kisváros szellemi életére kiterjedő, helyi akadémiákhoz képest. A görög Árkádia-fennsík pásztorainak mitologikus neveit felvevő, évente hét alkalom-

[16] Toffanin szerint az Árkádia-mozgalommal kezdődik az olasz nemzetté válás folyamata, a Risorgimento is: „L'Arcadia fu il focolare di italianità". Giuseppe TOFFANIN, *L'Arcadia,* Bologna, 1923, 298. Az Árkádiára és a 18. századi olasz kultúrára vonatkozó szakirodalom részletes bemutatását lásd SÁRKÖZY Péter, *A XVIII. századi olasz irodalom az újabb olasz irodalomtörténet-írás tükrében,* ItK, 1969, 336–342; MADARÁSZ Imre, *Az olasz irodalom története,* Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.

[17] Az Árkádia Akadémia és az olasz árkádikus kultúra igen alapos elemzése található TÓTH Sándor Attila Patachich Ádám nagyváradi és kalocsai „fiók-Árkádiájáról" írt monográfiájában: *Rómából a Pannon Árkádiába,* Bp., METEM, 2004.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

mal „a természet ölébe" – reneszánsz és barokk paloták kertjeibe – kivonuló, műveiket egymásnak felolvasó árkádiai társaságok tagjainak munkássága alapvetően formálta át a 18. századi Itália kulturális életének és közgondolkodásának általános képét, és felkészítette arra az olasz írókat, hogy a század második felében műveikben az irodalmi hagyományok megsértése nélkül, zökkenőmentesen szólaltathassák meg az európai felvilágosodás eszméit.[18]

Az Árkádia-kolóniák legfőbb támogatója és mecénása maga a római katolikus egyház volt. Az Árkádia tagjai között számos főpapot, félszáz kardinálist, sőt, öt pápát is találhatunk, hasonlóképp az „arcadi acclamati", a „közfelkiáltással" felvett Árkádia-tagok között van a katolikus nemzetek nem egy koronás fője, így II. Pál portugál király is, akinek adományából épült 1725-ben a Gianicolo tövében az Árkádia Akadémia palotája és mellette a felolvasóestek fő színhelyévé váló Bosco Parrasio kertben kiképzett kis görög szabadtéri színház.

Az Árkádia-szalonok tevékenysége messze meghaladta a hagyományos olasz költőakadémiák poétikai gyakorlatát. Az Árkádia-tagok között nemcsak a kor legjelentősebb költői találhatók, hanem a 18. századi olasz szellemi és tudományos élet szinte minden lényeges képviselője. Filozófusok, mint Giambattista Vico és Vincenzo Gravina, természettudósok, orvosok, jogászok. Mindenki, aki a kor kultúrájában számított, a híres bolognai matematikus-költő Eustachio Manfredi, a római orvostörténeti múzeumot megalapító Giovanni Maria Lancisi vagy a newtoni elmélet olasz képviselője, a piarista Edoardo Corsini, a római Collegio Nazareno neves professzora. Ennek köszönhető, hogy a leghíresebb európai írók és tudósok, köztük Faludi barátja, a dalmát Ruggero Boscovich, majd Voltaire és Goethe is, megtiszteltetésnek vették, ha az Árkádia tagjai közé választották őket.[19]

A theokritoszi és vergiliusi bukolikához és az olasz reneszánsz költészet hagyományaihoz visszatérő pásztorköltői mozgalom, igaz, nem hozott létre igazi „nagy költészetet", de a 18. század szinte minden jelentős olasz költője, mint Pietro Metastasio vagy Giuseppe Parini is árkádikus költőként kezdték pályájukat. Az olasz Árkádia költői termésének legnagyobb részét az úgynevezett „szalonköltészet" (*poesia salottiera*) alkotásai tették ki: történelmi események megörökítése és megünneplése, mint Buda visszafoglalása, Magyarország török megszállás alóli felszabadítása, Savoyai Jenő déli hadjáratai,[20] az olasz társasági élet és a bécsi császári udvar hírei, apáca- és papszentelések, első misézések, arisztokrata családok házasságkötései vagy trónörökösök születésének megéneklése. Ám ennek az „alkalmi" költészetnek köszönhető az olasz költészetnek a „jó ízléshez", a reneszánsz poétika szabályaihoz való visszatérése, és épp ebben az alkalmi

[18] SÁRKÖZY Péter, *Petrarcától Ossziánig: A költészetértelmezés megújulása a XVIII. századi olasz irodalomban,* Bp., Akadémiai, 1988 (Modern Filológiai Füzetek); TÓTH, *Rómából a Pannon Árkádiába, i. m.*, 11–29.

[19] Voltaire ajánlója a római Árkádia Akadémiában Faludi „római barátja", Ruggero Boscovich volt.

[20] Az árkádikus költők „magyar témájú" verseivel olasz nyelven írt tanulmányaimban foglalkoztam: *Turco in Arcadia: L'eco italiana delle guerre antiturche in Ungheria* = Péter SÁRKÖZY, *Cultura e società in Ungheria dal Medioevo all'età moderna*, Roma, Lithos, 2003. Magyarul lásd JÁSZAY Magda, *Párhuzamok és kereszteződések,* Bp., Gondolat, 1981.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

költészetben jelentkezett a 18. századi olasz szellemi életnek az a sajátossága, hogy a költők is igyekeztek „tudósnak", „filozófusnak" látszani, és az alkalmi költészet egyik fő témájává a természettudományos felfedezéseknek, a newtoni fizika tételeinek megéneklése vált. Ez a költészetben is elterjedő „tudományosság" egyrészt belesimult a hagyományos tanító költészetbe, másrészt előkészítette a hatvanas–hetvenes évek felvilágosodott olasz költészetét, melynek csúcsát a milánói Giuseppe Parini árkádikus költői nyelven megszólaló – Csokonaiéhoz hasonlítható – felvilágosodott ódái jelentik.[21]

Az árkádikus költészet fő törekvését az egyszerű, természetes költői kifejezéshez való visszatérés jelentette az olasz barokk költészet túlzásai, Európa-szerte bírált ízlésficamai után. Az olasz árkádikus költők, a Csokonai és Kazinczy által is fordított Lemene, Maratta Zappi, Rolli, Frugoni, Savioli ugyan nem bizonyultak „nagy mestereknek", de a költői megformálásban, a műfajok tisztaságának tiszteletében, a muzikalitás költői megvalósításában igazi „mesterek" voltak, annak ellenére, hogy a tökéletesen kimunkált retorikai alakzatokat nem voltak képesek új, organikus szövegösszefüggésbe helyezni, saját egyéni mondanivalójuk szolgálatába állítani, hanem megelégedtek a készen kapott költői formák és alakzatok tárházának színesítésével, a miniatűr formálással, a zeneiségben való tetszelgéssel – azaz költészetük a korabeli olasz egyházi és arisztokrata udvarok szórakoztatásának eszközévé vált. Az árkádikus költészet fő törekvését, a muzikalitás tökéletes érvényesítését a legnagyobb művészi színvonalon Pietro Metastasio valósította meg canzonéiban és melodrámáinak ariettáiban. Metastasio zeneiségre alapuló költészete fejezte ki a legtisztább formában az olasz árkádikus mozgalom művészi igényeit, az élőbeszéd és a muzikalitás visszaállítását az olasz költői nyelvben. A nyelv szépségében és zeneiségében rejlett Metastasio melodrámái egész Európára kiterjedő, nagy népszerűségének titka. Ez okozta azt, hogy bármennyire is meghaladta a felvilágosodás irodalma és a preromantikus, szentimentalista költészet Metastasio melodrámáinak érzés- és gondolatvilágát, ezek nyelvi varázsa, stílusfordulatai nem veszítettek vonzerejükből, és még a század végén is új költői életműveknek, Faludi Ferenc után a fiatal Csokonai Vitéz Mihály költészetének is alapvető inspiráló forrásai tudtak maradni.[22]

Ha meggondoljuk azt, hogy a 18. században a római kulturális életet szinte teljes mértékben egyházi értelmiségiek határozták meg, akkor könnyen megérthetjük, hogy a Rómában élő, tanuló vagy egyházi szolgálatot teljesítő magyar értelmiségiek könnyen bele tudtak illeszkedni a kor igen gazdag és pezsgő kulturális életébe. A Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi arisztokrata növendékei minden bizonnyal szívesen időztek a velük rokoni kapcsolatban álló római arisztokrata családok, a Frangepánok, az Odescalchik, a Pallavicinik palotáiban rendezett koncerteken, színházi esteken, és hazatérésük után, egyházmegyéik élén maguk is azt a kulturális mecenatúrát követték, melyet

[21] SÁRKÖZY Péter, *„Ognor util cercando": Poesia e scienza nell'Arcadia* = Uő., *Roma, la patria comune: Saggi italo–ungheresi*, Roma, Lithos, 1996, 141–148. Magyarul: *Folytonosság és fordulat,* szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 1996.

[22] SZAUDER József, *Csokonai és Metastasio* = Uő., *Olasz irodalom – magyar irodalom, i. m.*, 368–387; Uő., *Metastasio in Ungheria = Studi in onore di Natalino Sapegno,* Roma, Bulzoni, 1975, III, 309–334; SÁRKÖZY Péter, *Metastasio a 18. századi magyar iskolai színpadon = A magyar színjáték honi és európai gyökerei,* szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Egyetemi Kiadó, 2003, 304–316.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

római tartózkodásuk idején megismertek. Minden bizonnyal a híres római könyvgyűjtemények (Angelica, Casanatense, Vallicelliana stb.) nyújtottak példát az első hazai tudatosan megtervezett könyvtárak és képgyűjtemények létrehozására a római Germanicum Hungaricumban végzett Barkóczy Ferencnek és Eszterházy Károlynak Egerben, Batthyány Ignácnak Gyulafehérvárott.[23] Az olasz színházi kultúra és az olasz típusú művészeti galéria magyarországi meghonosításának legjobb példáját az Esterházy hercegek hatvanas években virágzó kismartoni és eszterházai udvara nyújtja, melynek zenés – olasz – színházának művészeti vezetője negyven éven át Joseph Haydn volt.[24]

A 18. századi olasz szellemi élet legfontosabb intézményének, az Árkádia akadémiának több ezer tagja között szinte minden európai nemzet képviseltette magát. Az „árkászok" között találunk skótokat, svédeket, németeket, oroszokat egyaránt. A dalmáciai városokban önálló árkádiai kolóniák létesültek, és igen népes a lengyel Árkádia-tagok száma is. Ennek egyik oka a lengyel katolikus egyház erős Róma-kötődése, másfelől pedig Jan Sobieskinek az európai kereszténységet megmentő bécsi hadjárata volt.[25]

Eddigi ismereteink szerint a 18. században tíz – Rómában megfordult – magyar egyházi személy lett tagja az Árkádia Akadémiának.[26] Elsőként Kollonich Zsigmond (1699) leendő váci püspök, majd bécsi érsek, aztán Patachich Ádám nagyváradi, majd kalocsai érsek (1743), Metastasio *Izsák*jának latin fordítója, és az ő nyomdokán udvari káplánja, Gánóczy Antal, akinek magyar fordításában került előadásra Metastasio oratóriuma a nagyváradi püspöki operában, melynek egyik karmester-igazgatója az eszterházai zeneigazgató Joseph Haydn testvéröccse, Michael Haydn volt.[27] Római tanulmányait befejezve, tudományos művei révén lett az Árkádia tagja Kempelen András, a sakkozógép feltalálójának, Kempelen Farkasnak testvéröccse, és Faludihoz hasonlóan latin verseiért nyert felvételt az Árkádia költői közé a 18. század egyik legnevesebb magyarországi latin költője, a „kor Horatiusának" nevezett Hannulik Krizosztom János is.[28] Faludi 1743. évi felvétele az Árkádia tagjainak sorába, melyet Szauder Mária mutatott ki,[29] végső bizonyítéka annak, hogy a magyar gyóntatópap Rómában nem élt „visszavonult"

[23] BERLÁSZ Jenő, *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*, ill. BITSKEY István, *Barkóczy Ferenc az irodalmi mecénás = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 283–333, 334–367.

[24] HORÁNYI Mátyás, *Eszterházi vigasságok*, Bp., Akadémiai, 1959; STAUD Géza, *Magyarországi kastélyszínházak*, Bp., MTA, 1963–1965.

[25] A. M. GIORGIETTI VICHY, *Onomasticon: Gli arcadi dal 1690 al 1800,* Roma, Accademia dell'Arcadia, 1977. Vö. Sante GRACIOTTI, *L'Arcadia italiana e il Settecento ungherese,* ill. Péter SÁRKÖZY, *Il classicismo arcadico e la rinascita della poesia nell'Europa centro-orientale = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo,* szerk. Béla KÖPECZI, Péter SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 167–178, 191–201; SÁRKÖZY Péter, *Az olasz árkádikus kultúra közép-európai jelenléte = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében,* Bp.–Wien, 1989, 228–240.

[26] E. VÁRADY, *Ungheresi nell'Arcadia,* Roma, 1932; SÁRKÖZY, *Et in Arcadia ego, i. m.*; KOVÁCS, *Kutattam Árkádiában én is…, i. m.*

[27] TÓTH, *Rómából a Pannon Árkádiába, i. m.,* 30–46.

[28] TÓTH, *i. m.*, 46–52, 190–199, 200–240.

[29] Mária SZAUDER, *Ferenc Faludi membro dell'Arcadia romana = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo, i. m.,* 283–292.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

életet, hanem ellenkezőleg, tevékenyen részt vett a város kulturális életében, melynek hatása alatt választotta ki irodalmi mintáit és írta meg első műveit. Latin versei alapján javasolták római barátai a magyar *költő és tudós* felvételét az Árkádia Akadémiába, s ő a Kárpátok Dindimeója (Carpato Dindimeio) pásztorköltői nevet választotta magának. Ennek alapján valljuk, hogy Faludi Ferenc költészetének kulcsa épp római költői-írói formálódása, és ezért költői munkásságát is az olasz árkádikus költészet szemszögéből kell megközelítenünk.

III. Faludi Ferenc olasz árkádikus költészete

Faludit kortársai, majd Batsányi és Toldy Ferenc is a Gyöngyösi utáni magyar irodalom egyik legjelentősebb költőjének tartották, ám a 19. századi romantika „eredetiségkultusza", „nemzeti költészete" számára már idegennek, „meghaladottnak" hatott költészetének rokokó hedonizmusa, ha tetszik: „tartalmatlansága". A századvég posztromantikus irodalomtörténészei elismerték ugyan Faludi stílusának és nyelvhasználatának eleganciáját, de nem becsülték igazán költészetét, mert, mint ahogy azt Császár Elemér megfogalmazta: „Faludi nem volt eredeti költő".[30] A 20. század első felének kutatásai talán épp ezért elsősorban arra irányultak, hogy minél pontosabban meghatározzák Faludi idegen irodalmi mintáit.

Ezeknek a kutatásoknak igen sokat köszönhetünk, többek között Faludi verseinek Négyesy László által gondozott, máig példaszerű, szinte „kritikai" kiadását, ugyanakkor viszont az irodalmi közvéleményben Faludi költészete megszűnt „újdonság" lenni. Életművéről, költészetéről immár senkinek sem a magyar irodalmi és költői nyelv megújítása jutott és jut eszébe ma sem, hanem csak az, hogy „nem volt eredeti költő". Ez részben igaz is, de semmiképp sem szabad megfeledkeznünk arról, amire Faludi költészete kapcsán már Szauder József figyelmeztetett, hogy a felvilágosodás tanainak elterjedéséig és a romantika fellépéséig, Magyarországon a Kazinczy–Kölcsey-vitáig, az „eredetiség" egészen mást jelentett, mint amit jelent a romantika óta. A 17–18. századi európai írók elsősorban nem témáik, hanem nyelvük és stílusuk révén kívántak „eredeti költők" lenni. Ez jellemezte a francia klasszicizmus legnagyobb költőóriásait és a Faludi által is megismert 18. századi árkádikus olasz költőket is, köztük Pietro Metastasiót, a bécsi udvar ünnepelt költőcsászárát, majd az olasz felvilágosodás korának nagy pap-költőit, az Aranka által is fordított Giuseppe Parinit, az *Osszián*t Európában elsőként lefordító Melchiorre Cesarottit és Vincenzo Montit, az *Iliász* olasz fordítóját.[31] Ha az „eredetiség" fogalmát nem szakítjuk el a történelmi kortól, a 18. század közepének Európa-szerte elfogadott irodalmi „kánonjaitól", akkor Faludi Ferenc minden bizonnyal a 18. század, a

[30] CSÁSZÁR Elemér, *Faludi Ferenc költészete,* EPhK, 1903, 15–32, 113–127.
[31] SÁRKÖZY, *Petrarcától Ossziánig, i. m.;* MADARÁSZ, *Az olasz irodalom története, i. m.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Csokonai előtti magyar költészet „legeredetibb" magyar költőjének számít, annak ellenére, hogy – prózai munkáihoz hasonlóan – verseit is külföldi minták alapján írta.[32]

A Faludi-versek mintáinak felkutatására irányuló összehasonlító kutatások másik következménye az volt, hogy miközben Faludi kortársai és műveinek két nagy 19. századi kiadója, Batsányi János és Toldy Ferenc egyaránt hangoztatták, hogy Faludiból az „olasz ég csalta elő a költőt", azaz hogy írói és költői művészetében elsősorban az olasz irodalmi modellek voltak a meghatározók, a 20. századi magyar irodalomtörténet-írásban ennek ellenére az a vélekedés vált elfogadottá és érezteti máig hatását, mely szerint Faludi nem az olasz, hanem a korabeli francia és az úgynevezett „gáláns" német költészet mintáit követve formálta volna ki jellegzetes(en olaszos) dalköltészetét.

Miközben igen fontosnak tartjuk Turóczi-Trostler József és más összehasonlító irodalomtörténészek mikrofilológiai kutatómunkáját, mely során valóban ki tudták mutatni nem egy Faludi-vers német megfeleléseit, ugyanakkor semmiképp sem feledhetjük, hogy Faludi Ferenc nem Grácban vagy Linzben, hanem a *Rómában* eltöltött öt esztendő alatt lett íróvá, hogy prózai munkáit és színműveit *olasz* fordítások alapján készítette, hogy *Rómában* születtek az általunk ismert első latin és magyar versei, melyeket az Olaszországban elkezdett *Omniárium*ában és két *olaszból* fordított iskoladrámájában örökített meg. Költészete pedig – annak ellenére, hogy egy-egy verse esetében valóban kimutatható a hasonló témát hasonlóképpen feldolgozó német versek megléte – összességében és karakterében az olasz árkádikus költői stílus és költői nyelv magyar költői megvalósítását jelenti. Hasonlóképp Faludi eklogái sem értelmezhetők csupán Theokritosz és Vergilius latin költészetének egyszerű követéseként, hiszen ezek egyszersmind szerves folytatását jelentik annak a bukolikus olasz pásztori dalköltészetnek, melynek Pietro Metastasio volt a legnagyobb képviselője, akinek költői hatása kétségtelenül érezhető nemcsak a két iskoladráma betétverseiben, de Faludi úgynevezett „világi" verseinek hangulatvilágában, verszenéjében is, melyekben már jóval az eklogák előtt is szerepeltetett, az olasz árkádikus költők módjára, pásztorokat és nimfákat.[33]

Faludi költészetének „olaszos" jellegét először Császár Elemér kérdőjelezte meg, mert szerinte a Faludi-versekben érezhető mértékes ütem inkább francia hatásra utalna, amely valószínűleg német közvetítéssel került költészetébe.[34] Turóczi-Trostler József Faludi *Phyllis*ének és a berlini nemzeti könyvtárban fellelt kéziratos, egy Peter de

[32] Sajnos Szauder József Faludi és Csokonai „olaszos" költészetéről szóló tanulmányai közül a legtöbb máig csak olasz nyelven olvasható, így nem eléggé ismertek még a 18. századi magyar irodalom kutatói körében sem. Vö. József SZAUDER, *Settecento italiano – Settecento ungherese,* Wiesbaden, 1965; *Ispirazioni italiane nella cultura ungherese del Settecento = Sensibilità e razionalità nel Settecento,* a cura di V. BRANCA, Firenze, Sansoni, 1967; *Il rococo all'italiana di Csokonai = Italia e Ungheria: Dieci secoli di rapporti letterari,* szerk. Mátyás HORÁNYI, Tibor KLANICZAY, Bp., Akadémiai. Vö. SÁRKÖZY Péter, *Italianisztika a komparatisztikában – komparatisztika az italianisztikában,* Helikon, 2004, 255–264.

[33] Már jóval az eklogák előtt megjelent Faludi költészetében a pásztorköltészet jellegzetes világa. A *Cupidó*ban Rusticus és a Poéta felelgetnek egymásnak, a *Clorindá*ban egy szerelmes pár, egy pásztor és egy pásztorleányka enyelegnek, míg az *Erdő*ben megjelenik a „nagy Pán", Phillis és Tityrus terelgetik a nyájat, a *Tavasz*ban pedig Mopsust látjuk, amint a „furuglyáját" fújja barátja, a disznópásztor Corydon mellett. Faludi eklogaköltészetéről lásd VÖRÖS Imre, *Faludi eklogái,* It, 1979, 849–865.

[34] CSÁSZÁR, *i. m.,* 115.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Memel nevű német költőtől származó versnek az összevetése után azt állapította meg, hogy „Faludi *Phyllis*-e úgy viszonylik a némethez, mint *ennek bőbeszédűbb*, de ritmikailag-metrikailag hű másolata."[35] Hasonlóképp kimutatta, hogy „azonos a német és magyar vers alaphelyzete, témája, a belső és külső formája" Faludi *Kisztő éneke* és egy 17. századi német költő, Benjamin Neukirch költeménye esetében, míg a híres pipadal Turóczi-Trostler szerint egy ismeretlen szerzőjű angol versre lenne visszavezethető, melynek német és francia változata is ismert volt a korban. Turóczi-Trostler szerint *A pipárul* „úgy hat, mintha csak a franciát másolta volna magyarul ritmusban, rímképben", de ehhez azt is hozzáteszi, hogy Faludi verse „*inkább utánköltés, mint fordítás*".[36] Turóczi-Trostler József tanulmányainak hatására a magyar irodalomtörténet-írásban máig érvényesül az a felfogás, mely Faludi költészetében a 17–18. századi német udvari vagy gáláns költészet hatását tartja mérvadónak, annak ellenére, hogy az angol–francia–német pipaversek mintájára írt *A pipárul* fölé maga Faludi írta oda: *Olasz sonetto formájára.*

Az italianista Koltay-Kastner Jenő elfogadta ugyan Turóczi-Trostler filológiai kutatásának eredményeit, hogy a *Phillis* és még más Faludi-versek témaötletei valóban megtalálhatók nem egy német költőnél is, de azt is hozzátette: „De mit csinált ő a meglehetősen száraz német elbeszélésből! Valósággal dramatizálta… Megtöltötte humorral, s olyan szellemes csattanóval zárta, milyen eszébe sem jutott elődjének, aki Faludi nagyszerű stílusérzékével sem rendelkezett."[37]

Faludi Ferenc verseinek témáit a 17–18. századi európai későbarokk költészet általánosan használt kincstárából merítette. Mivel jól tudott németül és franciául is, nem kételkedhetünk abban, hogy német és francia költőket *is* olvasott. (Azt már kevéssé tartjuk valószínűnek, hogy német levéltárak *kéziratos* énekgyűjteményeiből másolta volna ki ezeket a verseit.) Azok a versei, melyek esetében a filológiai kutatás ki tudott mutatni német „gáláns" versmegfeleléseket, mind abba az ízléskörbe tartoznak, melyet az olasz későbarokk és a rokokó olasz költészet terjesztett el egész Európában. A német gáláns udvari költészet, melyet Faludi kétségtelenül ismerhetett, ugyanannak a Guarinótól és Marinótól eredeztethető olasz költői ízlésnek a kisugárzását mutatja, melyből a Faludi által ismert és követett Pietro Metastasio dalköltészete is született.

Faludi árkádikus költészetének megítélése hasonló Balassi petrarkizmusának értelmezéséhez. Balassi Bálint jellegzetesen petrarkista szerelmi verseinek témáit, motívumait elsősorban a kortárs német neolatin költőktől merítette, de ennek a petrarkista neolatin költészetnek alapja Petrarca szerelmi lírája és a 16. századi olasz petrarkizmus volt. Így annak ellenére, hogy Balassi egyetlen verse esetében sem lehet ugyan *egy meghatározott* Petrarca-vers hatását kimutatni, de az vitathatatlan, hogy a *Szép magyar komédiá*t olaszból fordító, azaz *olaszul értő és olvasó* Balassi Bálintnak, aki versei közül nem egyet „olasz nótára" szerzett, *olvasnia kellett* Petrarca verseit, és szerelmi lírája az *olasz*

[35] TURÓCZI-TROSTLER József, *Faludi és a „gáláns" költészet,* EPhK, 1914; *ua.* = Uő., *Magyar irodalom – világirodalom,* Bp., Akadémiai, 1961, I, 365.

[36] Uő., *Az első magyar szonett,* It, 1938; *ua.* = Uő., *Magyar irodalom – világirodalom, i. m.,* 369–379.

[37] KOLTAY-KASTNER Jenő, *Faludi Ferenc idegen nyelvű versei és jegyzetei,* ItK, 1959, 132.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

petrarkista költészet egyik legnagyobb közép-európai megvalósítását jelenti. Hasonlóképp nem von le semmit Csokonai Vitéz Mihály költői formálódásának *olaszos* jellegéből – melyet Horváth János és Szauder József egyaránt kétségtelennek tartottak – az a tény, hogy a fiatal Csokonai első olasz fordításait a debreceni Nagykönyvtárban talált német Eschenburg német iskolák számára szerkesztett antológiájából (igaz, eredeti *olasz* nyelven szereplő *olasz költőkből*) készítette, valamint az, hogy a tökéletes zeneiséggel megszólaló, nagy költeményeiben Rousseau és a francia felvilágosodás eszmevilágát szólaltatja meg – az olasz árkádikus költők stílusában.[38]

Faludi Ferenc – minden bizonnyal Rómában elkezdett – költői munkásságában azt az olasz árkádikus költészetet szólaltatja meg magyar nyelven, melyet Rómában ismert meg a római Árkádia Akadémia költőinek körében, akik őt is az akadémia tagjai sorába választották – valószínűleg nem minden ok nélkül.

Koltay-Kastner Jenő *Faludi Ferenc olasz versformái* című tanulmányában arra is rámutatott, hogy Faludi verszenéje nem valamiféle „sikertelen próbálkozás" volt a német versmérték magyarra ültetésére, mint azt korábban Sík Sándor feltételezte,[39] hanem igen sikeres magyar nyelvű megszólaltatása annak a jambikus lejtésű olasz verszenének, melyet mindenekelőtt Metastasio versei képviseltek.[40] Az olasz verselésben, mivel a hosszúság összeesik a hangsúllyal és mivel az olasz hangsúly leggyakrabban az utolsó előtti szótagra esik, igen nehéz a tökéletes jambikus mérték visszaadása, hiszen a jambikus soroknak is rövid féltagon kell végződniük. Ezeket a sorokat azonban Metastasio igen nagy virtuozitással tudta váltogatni páros szótagú hosszú, végéles szavakon kicsengő sorokkal, és ezzel biztosított sajátos zeneiséget verseinek. Koltay-Kastner szerint ezt a verstechnikát követi első, iskoladrámái számára írt magyar verseiben Faludi Ferenc is, melyeket a Metastasio-melodrámákban gyakran alkalmazott arietták mintájára formált.[41] Koltay-Kastner Jenő nemcsak a *Clorinda,* a *Hajnal,* a *Bucsuzó ének* és más Faludi-versek esetében tudta kimutatni alapvető formai megegyezésüket Metastasio dalaival, de azt is feltételezte, hogy az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzött kézirat-másolatban található, olasz nyelvű, *Solitario bosco amato* kezdetű, nyelvtanilag igen hibás költemény az autográf kötetbe írt francia versekhez hasonlóan Faludi olasz költői próbálkozását mutatná.

[38] SZAUDER József, *Csokonai és Metastasio* = Uő., *Olasz irodalom – magyar irodalom, i. m.,* 388–434. SZAUDER József olasz nyelven írt tanulmányának azt a címet adta: „Faludi olasz rokokó költészete": *Il rococó all'italiana di Csokonai = Italia e Ungheria: Dieci secoli di rapporti letterari, i. m.*

[39] SÍK Sándor, *Faludi Ferenc és a nyugateurópai verselés,* It, 1921, 37–38.

[40] KOLTAY-KASTNER Jenő, *Faludi Ferenc olasz versformái,* ItK, 1924, 19–27. Németh László szerint is „verselésünkbe ő vezette be a nyugati időmértéket. Nem úgy, mint Kazinczyék, pontosan másolva a jambus és trocheus lábakat, hanem a régi magyar tagoló versbe keverve édes ízként könnyed lejtésnek… hangulata szinte Csokonaié már. Épp oly zenei, tökéletes, olaszos és sok nedvvel magyar." Vö. NÉMETH László, *Költők prózája: Janus arccal* = Uő., *Kiadatlan tanulmányok,* Bp., Magvető, 1968, I, 666–667.

[41] SZELESTEI N. László Faludi versei általa felfedezett nagyszombati kéziratos gyűjteményének elemzése során figyelmeztetett arra, hogy a kéziratok „átírása" során megváltozik az eredeti verszene, és ezért elég nehéz pontosan meghatározni a Faludi-versek „mértékét". Vö. *Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban,* MKsz, 1999, 287–303.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Az „eredetiség" és az „idegen hatások" kérdésében teljes mértékben elfogadhatjuk Horváth János álláspontját, mely szerint az a megállapítás, hogy Faludi „nem volt eredeti költő", nem kisebbíti költészetének értékeit és fontosságát: „Énekei legnagyobb része bizonyára kölcsönzött tartalmú, sőt… sok esetben formailag is idegen dallam mintát követ. Az idegen ízt azonban le tudta törölni, nyelve és ritmusa tiszta, a népin nevelt magyarságával. S azzal hatott. Már kortársai szemében… eredetinek, gyökeresen magyarosnak tetszett."[42]

Horváth János szerint „Olasz iskoláról nem szólnak irodalomtörténészeink, pedig minden jel arra vall, hogy Faludi azt kezd. …A magyar lírában nem is hagyománytalan az ő ízlése: Balassi, Rimay, Zrínyi Miklós szintén merítettek abból a forrásból. Utána pedig kisebb részben Révai, határozottabban Himfy és Csokonai követi példáját. Ez olaszos iránynak, bármilyen szűk körű a századvég többi iskoláihoz viszonyítva, kétségtelen jelentősége van a dalszerűség és formaérzék, különösen a rímelés fejlesztése körül."[43] Ennek a Faludi által megkezdett „olaszos" iránynak Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Sándor lesznek a legjelentősebb képviselői a század végén.

Szauder József is határozottan kiállt a 18. századi magyar költészetben jelentkező olasz hatások fontossága, az „olasz költői ízlés" magyar kultúrában való meghatározó megléte mellett. *A 18. századi magyar költészetet ért olasz hatások* című, sajnos máig csak olasz nyelven olvasható tanulmányában Szauder megállapítja: „a magyar költői nyelv felfrissülése és megszabadulása a barokk és tradicionális poétika szabályaitól nem a Bessenyei által kívánt módon, a filozófiai művek fordításán keresztül történt, hanem egy hosszú költői-művészi érlelődés során, melyet a magyar költők egy olyan költészet fordítása közben sajátítottak el, mely akkor már mentes volt a skolasztikus sémáktól, és szabad teret engedett a fantasztikus költői expresszió, a költői fantázia szabad kifejezése, az érzelmesség fokozott érvényesítése számára. Ilyen modellt jelentett Faludi és Csokonai számára az olasz költészet."[44]

Az olasz költészet 18. századi magyar lírára gyakorolt hatásában az bizonyult a legfontosabbnak, hogy az árkádikus olasz költészet legfőbb céljává a barokk költészet túlzásai után ismét a költői megformálás szépsége, pontossága és egyszerűsége vált. A költészet megszűnt az erkölcsi tanítások propagálásának eszköze lenni, egyedüli céljává ismét a szépség megteremtése, a gyönyörködtetés vált. Ennek az új, olasz típusú *árkádikus* költészetnek magyarországi képviselői és megvalósítói – Szauder József megítélése szerint – Faludi Ferenc és Csokonai Vitéz Mihály voltak, akiknek művészetében megvalósult a modern magyar költészet igazi megújulása.[45] Faludi legnagyobb költői érdeme az, hogy „lírai verseiben Metastasio igen alaposan tanulmányozott ariettái és canzonettái modorában szólal meg, Ez a modern költői ihletettség vezette arra Faludit,

[42] HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig,* Bp., Akadémiai, 1978, 34.

[43] HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete,* Bp., Akadémiai, 1976, 211–212.

[44] SZAUDER, *Ispirazioni italiane nella cultura ungherese del Settecento*, *i. m.*, 222–223.

[45] „Erano proprio il Faludi e il Csokonai Vitéz a ricavare questo nuovo insegnamento poetico dell'Arcadia italiana per la vera e profonda riforma stilistica della poesia ungherese realizzata tramite le loro opere." *Uo.*, 223.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

hogy megújítsa a magyar dalköltészetet. Legnagyobb történelmi érdeme ebben a mozzanatban rejlik: organikusan tudta beépíteni a Liedbe, illetve a magyar hagyományok szerint versben írt dalokba a 18. század első felének olasz költészetére jellemző melódiákat és versformákat."[46]

Faludi és az olasz költészet kapcsolatában a végső bizonyítékot végül nem Szauder József, hanem felesége és munkatársa találta meg, aki fellelte azt az adatot, miszerint Faludit 1743-ban az olasz Árkádia Akadémia a Kárpátok Dindimeója (Carpato Dindimeio) pásztorköltői néven tagjai sorába választotta. Joggal állapíthatta meg Szauder Mária: „az a felfogás, mely Révai óta Batsányin keresztül máig tartotta magát az irodalomtörténetben Faludi költészetéről, nem volt megalapozott. Faludi… népiessége az olasz árkádiai népiességen alapult, melyet Rómából való hazatérése után a magyar nyelv népies stílusában ültetett át a magyar költészetbe."[47]

Faludi Ferenc tehát nemcsak „követhette" az olasz árkádikus költők példáját, hanem maga is *árkádikus költő* volt, és költészetét mint a Metastasio által fémjelzett olasz árkádikus költészet Csokonai előtti legtökéletesebb magyar megvalósítását kell értelmeznünk és értékelnünk.

[46] SZAUDER, *Settecento italiano – Settecento ungherese*, *i. m.*, 190.

[47] Maria SZAUDER, *Ferenc Faludi membro dell'Arcadia romana, i. m.,* 292. Magyarul: Uő., *Faludi Ferenc a Római Árkádia tagja, i. m.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

ADATTÁR

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK), 109(2005).

DEMETER JÚLIA–PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

ISMERETLEN CSOKONAI-VERSGYŰJTEMÉNY SZATMÁRBÓL[*]

A Magyar Tudományos Akadémia és a Román Tudományos Akadémia csereegyezményének keretében kéthetes kutatóúton vettünk részt Erdélyben. A Szatmár Megyei Könyvtár értékes, régi gyűjteményének átvizsgálásakor[1] több drámaszöveg mellett egy kéziratos versgyűjteményt is találtunk.[2] A kézirat több szempontú vizsgálata után kitűnt, hogy a kötet Csokonai-autográfokat is tartalmaz: a 196–199. lap versei, dátumbejegyzései és a 148. lap metrumképletei Csokonai kézírását őrzik, s az ő keze írásával maradt fenn *A Feredés* című versének jelentős része (1v–3r),[3] továbbá több szövegbeli javítás is. A kötetben 62 ismert, magyar nyelvű Csokonai-vers (ebből egy vers kétszer is előfordul) és két állatdialógus található.

A kötet legfontosabb újdonsága egyrészt az a mindezidáig ismeretlen Csokonai-vers (*Edgy Vén Asszonyrol*), melynek csak a címét ismertük egykorú, részben autográf címlistákból, most azonban feltételezhető szövege is előkerült. Jelentős eredmény a *Vis et nequitia* című vers magyar változatának előkerülése is: a verset Vargha Balázs több Csokonai-kiadásban közölte ugyan, de a kutatók kétes hitelűnek tartották, ezért a kritikai kiadásból kimaradt. A gyűjteményben való felbukkanása megerősíteni látszik a korábbi feltételezést, miszerint joggal tartható Csokonai egyik korai művének. Emellett további négy versszövegről gyanítható (a kézirat sajátos jelölési rendszere alapján), hogy ugyancsak Csokonaitól származik. Két esetben – *Szerelmes Eggyezés*, *Amint és Laura a' Fák között* – a hiányzó sajátkezű kéziratot rejti a gyűjtemény. Ugyancsak újdonság, hogy több, a kritikai kiadásban nem autográf kéziratból közölt vers teljesebb vagy pontosabb (olykor a közlések eddigi bizonytalanságait is eldöntő) szövegét adja meg a szatmárnémeti kézirat, pl. *A' Reggel* hiányzó 19 záró sorát, a *Musa vetat mori* két változatát. A gondosan szerkesztett, szép, tiszta írásképű, tartalomjegyzékkel ellátott kötet fontos

[*] A Román és a Magyar Tudományos Akadémiák csereprogramján túl a további kutatást az OTKA T 031918 és T 042967 sz. programja tette lehetővé.

[1] A könyvtár kéziratos anyagára Csörsz Rumen István hívta fel a figyelmünket, segítségét ezúton is köszönjük. Ugyancsak köszönetet kell mondanunk a könyvtár kéziratgyűjteményét gondozó két bibliográfus, Marta Cordea és Paula Vasil-Marinescu szíves segítségéért is.

[2] Biblioteca Judeţeană Satu Mare, România. Jelzete: Ms 82. Leírását lásd STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., 2002, 460–461.

[3] Az MTA K 672/IV, 107a–110b lapjain megvan ugyanennek a versnek a Csokonai által lejegyzett szövege. A két kézírás teljesen azonos.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

bizonyítéka a Csokonai-kultusz korai kialakulásának, s pontosítja és megerősíti a Csokonai-életrajz 1794–1795-ös adatait is.

A kézirat leírása

A gyűjtemény a szatmárnémeti gimnázium könyvtárából került a megyei könyvtár tulajdonába, eredetéről annyit lehet sejteni, hogy egy nagyobb sárospataki anyaggal együtt jutott Szatmárnémetibe, jelen kötet azonban – tartalma, főleg az 1–199. lapig terjedő első része alapján – egyértelműen Debrecenből származik. A kötet gerincén egy szakadt szélű kék címkén a K 189-es régi jelzet olvasható. Mérete 125×190 mm-es, 8° rét, kötése meglehetősen rossz állapotú papírkötés, barna bőr gerinccel és sarkokkal. 293 számozott lapból, valamint 2 számozatlan levélből (előzéklapból?) áll. Ezek közül a második csonka, a kötet végéről e két levél megfelelőjét utólag kitépték, ezért hiányzik a kötet tartalomjegyzékének vége. Az első előzéklapon a „Probatió Calamí" olvasható. Az 1–199. lap egykorú, kézzel írt számozású, a 107–108. lap hiányzik, a számozás viszont itt – nyilván tévedésből – ugrik, s a 110. lappal folytatódik: a 106. és a 110. lapokon tehát csonka verseket találunk. Nincsen nyoma annak, hogy a hiányzó lapokat kitépték vagy kivágták volna. A 110. lap tetején, a lapszám előtt halvány tintával *11* vagy esetleg *111* olvasható, alatta ugyanazzal a halvány tintával két olvashatatlan szó. A téves számozásból következően a 110. laptól a 199-ig a páros lapszámok a jobb (recto) oldalra kerültek. A 199. utáni levelet kivágták, csak egy vékony csíkja maradt benn a kötetben. A 199. lap után az addigi laponkénti számozást levelenkénti váltja fel, s a ceruzás, láthatóan utólagos számozás elölről kezdődik (1–47v). A 12. és a 13. levél között ebből az egységből is hiányzik egy levél, melyet nyilván még a számozás előtt téptek ki.

Kézenfekvő lenne a kéziratot a lapszámozása alapján két nagy egységre bontani, a kötet összeállításának módjára azonban biztosabb támpontot nyújthat a lapok fekete tintás bekeretezése. Az 1–196-ig terjedő egységben minden lapnak gondosan meghúzott kerete van; a 195. lapnál a kötés szétválik, de a keret még két további lapon megtalálható. (Ezen belül van még egy apró eltérés: a 112. lappal bezárólag dupla vonallal meghúzott a keret, a 113–195. lapokon már csak szimpla vonallal.) A 197. laptól a kötet végéig már nincsenek keretes oldalak.

Mindezek alapján az első egységnek az 1–195. lap tekinthető. A második egység a 196–199. lap, amely Csokonai autográf verseit tartalmazza. Ezután következik a kötet új számozást kezdő harmadik egysége (1–43v), amelyben csak magyar nyelvű Csokonai-művek vannak: 26 vers és két állatdialógus; ezeket egy újabb kéz másolta be, az előzőeknél valamivel később. E harmadik egység elején található *A Feredés* autográf részlete. A gyűjtemény negyedik egysége az *Index Propositionum et Rerum, Alpha-betico ordine* a 44v–47v lapokon, amely a kötet első egységének (p. 1–195.) lényegében valamennyi költeményét (közülük többet többször is feltüntetve) tartalmazza, de csak a Q betűig, a 47v után az utolsó két levél hiányzik. (A harmadik és a negyedik egységet elválasztó 44r lapon utólagos bejegyzések, tollpróbák láthatók.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A gyűjteményben összesen mintegy 10 kéz írása található, de többségük csak egy-egy rövid verset, kiegészítést vagy megjegyzést („*lenni bizony*", „*significat*") írt bele a kötetbe, főként az üresen hagyott helyekre. Az egységes, tudatos koncepcióval összeállított gyűjtemény döntő többsége – a két számozott egységnek megfelelően – két kéz írása, de az üresen maradt fél és negyed lapnyi helyekre utólag újabb kezek másoltak be legalább hat verset, többek közt Szentjóbi Szabó László két költeményét. Minden írás jól olvasható, alig van benne törlés, javítás. A kötet összesen 162 verset és 2 állatdialógust tartalmaz.

A kötet keletkezése

Csokonai az 1784–85-ös (márciussal kezdődő) tanévben szintaxista volt Budai Ézsaiásnál, aki 1786–87-ben is foglalkozott vele, magántanítóként (*privatus praeceptor*). 1785. március 17-én kezdte poétai osztálybeli tanulmányait, tanára (*publicus praeceptor*a: köztanítója) ekkor Kovács József volt. Az 1788–89-es tanévben Fodor Gerson metaphysicai osztályába járt. 1794. január 11-én lett a poétai osztály *publicus praeceptor*a. Fennmaradt a *Specimen poëtarum*, Csokonai latin nyelvű tananyagbeosztása, amely a dátum tanúsága szerint (1794. szeptember 23.) a tanév második félévére készült.[4] A tanítást március 24-én kezdte meg, s az 1794. december 19-én tartott fegyelmi tárgyalás mentette fel praeceptori állásából.[5] A költő valószínűleg tanárként kezdte átdolgozni, javítgatni a verseit, s ennek a fázisnak a bizonyítéka a szatmárnémeti kéziratos gyűjtemény is. A kritikai kiadás összefoglalóját az iskolai poézis-oktatásról és a propositiók íratásáról tökéletesen alátámasztja a gyűjtemény tartalma és a versek sorrendje: „Az iskolai propositiók írása tanári példamutatás alapján történt, úgy, hogy a poeseos praeceptor mintául verseket olvasott fel magyar költőkből […], vagy pedig lediktálta tanítványainak saját költeményeit."[6]

A versgyűjtemény első egységét (p. 1–195.) kétségkívül Csokonai egyik tanítványa jegyezte le Debrecenben, 1794-ben. Erre utal mindjárt a 4. számozott lapon, a *Fösvény* cím nélküli szövege (*De eadem Pro[positi]one*) fölé írt bejegyzés: *A Publ.[ico] P.[raeceptore] Cs[okonai] M[ihály] Dict.[ata]*. Előtte a kötet tulajdonosának és első másolójának két iskolai feladata olvasható: *Le kell írni az estvét Primo haec fuit pro[positi]o* és *A' Fősvényt le kell írni*. Mindkét vers gyenge, iskolás megoldású, ezeket követi a témának Csokonaitól való megverselése: először a fösvényről, majd az estvéről szóló verse. A további versek is iskolai gyakorlatok, melyekhez hasonlóakat Csokonai is írt (pl. *A' Tavaszról*, *Edgy poétai fel vidulás*, *Az álom*, *A' hadról*, *Edgy rosz hazafinak meggyalá-*

[4] MTA K 755, 38a; CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Költemények*, 1–5, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975–2002 (a továbbiakban: CSVMÖM Költemények), 1, 343; CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Feljegyzések*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, Bp., Akadémiai Kiadó, 2002 (a továbbiakban: CSVMÖM Feljegyzések), 276.

[5] *Csokonai emlékek*, összeállította és a jegyzeteket írta VARGHA Balázs, Bp., 1960 (a továbbiakban: *Csokonai emlékek*), 37–64.

[6] CSVMÖM Költemények, 1, 345–346.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

zása címmel). A 11–12. lapon olvasható Csokonai-vers 7. versszaka mellett ismét ott van az utalás a diktálás tényére (*Dict.*), a címsor fölött pedig egy dátum: *d. 2ª May – 794.*

A gyűjtemény első részének legkorábbi verse 1786-ból, a legkésőbbi 1794-ből való. Ez a rész a Zöld-kódexszel (MTA K 672/IV.) mutatja a legtöbb rokonságot.

Azonos a két gyűjtemény szerkezete:

– a propositiók kidolgozásánál a diákok verseit Csokonai saját, mintaként diktált versei követik, a diákok lejegyzésében;

– mindkettőben vannak autográf Csokonai-versek;

– Csokonai tanári javításai mindkét kéziratban megfigyelhetők: a Zöld-kódex szinte minden versénél, a szatmárnémeti gyűjteményben pedig csak néhány esetben;

– a verscímek mellett mindkét kéziratban gyakoriak a hasonló propositióra való paginautalások, visszafelé és előre egyaránt;

– a kötet végén ábécébe rendezett index található.

A kevés javítás a gyűjtemény *purum* füzet jellegére vall, feltűnő azonban, hogy latin és magyar nyelvű verseket egyaránt tartalmaz.[7] A gyűjtemény verseinek csoportosítása ugyancsak iskolai tananyagra vall: az első versek túlnyomórészt páros rímű tizenkettősökben készültek, a következő nagyobb csoport hexametereket és disztichonokat tartalmaz, majd ezt követi a bonyolultabb időmértékes képletek gyakorlása, mely utóbbi csoportban többször is szerepel a megvalósítandó verssor képlete. Mindhárom nagy csoportban feltűnnek Csokonai saját költeményei és javításai.

A Zöld-kódexben olvasható bejegyzések (*HD Praep.*, *AD P. Pr.*) és a szatmárnémeti kéziratban található, diktálásra vonatkozó utalások eldönteni látszanak azt a vitát, amely a Zöld-kódex körül kialakult: mindkét szövegegyüttes Csokonai tanítóskodása idején keletkezett, s a Csokonai által mintaként lediktált, valamint a diákjai által iskolai gyakorlatként írt verseket tartalmazza elsősorban. Az egy időben való diktálás tényét megerősítik a két szöveg teljesen azonos hibái. Ilyen pl. *A' Fösvény* című vers 21. sora: *Balgatag. (igy kiált<)> tekintvén az eget)*. Mindkét szövegben utólag törölték ki a mondatközépi zárójelet: a diktálás hangsúlyából úgy érezték, hogy a mondatnak vége van, s csak utóbb derült ki a diákok számára, hogy az egész mondatot kell zárójelbe tenni.[8] A kis- és nagybetűket is utólag javították ki a diákok, pl. *Az estve* című versben, amelyben az *enyészet* és az *estve* szót először kisbetűvel írták le és csak Csokonai instrukciója nyomán javították ki nagybetűre, jelezve a fogalmak megszemélyesítését.

A szatmárnémeti kéziratgyűjtemény versei ugyanakkor már modernebb helyesírásúak, s található jó néhány változtatás is bennük a Zöld-kódexbeli első változathoz képest. Hiányoznak viszont azok a betoldások, pótlások, amelyekkel a kiadásra való előkészítés nyomán, illetve a *Diétai Magyar Múzsá*ban való közlés érdekében bővítette ki, dolgozta át a verseit a költő. A kötet első két része (1–199) tehát kétséget kizáróan 1794. március 24. után, de 1796 novembere előtt készült. Ez a rész a Zöld-kódexen kívül még két ismert kézirattal mutat rokonságot: a verscímek feltűnő egyezést mutatnak Csokonai barát-

[7] A szakirodalom általában egyetért abban, hogy a diákok külön füzetbe tisztázták a latin és a magyar verseket. CSVMÖM Költemények, 1, 327–328.

[8] CSVMÖM Költemények, 1, 377.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

jának, Kiss Imrének a 22 korai vers címleírását tartalmazó jegyzékével (MTA K 3/71), a versszövegek pedig Jókay József kéziratos gyűjteményével (OSZK, Oct. Hung. 695) mutatnak sok hasonlóságot.

1. táblázat:
A szatmárnémeti kézirat első egységének (1–195) ismert Csokonai-versei
(A Zöld-kódex sorrendjébe rendezve)

A	B	C	D	E
A vers címe (és száma) a kritikai kiadásban	A vers címe a szatmárnémeti gyűjteményben	Zöld-kódex lapszáma	Szatmári gyűjt. lapszáma	Megjegyzés (*Dőlt*-tel: a kéziratban)
A Zöld-kódexben is szereplő 27 vers:				
Az Estve [I.] I, 4.	*Az Estvéről*	38b–39a	3–4.	*Dictat.*
A' Fösvény I, 6.	*De eadem Pro[positi]one*	39b–40b	2–3.	*A Publ. P. Cs. M. Dict.*
Quem Dii oderunt, Praeceptorem fecerunt I, 12.	*Quem Dii oderunt, Praeceptorem fecerunt*	43b–44ab	22–24.	*Dictat.*
Az Álom [I.] I, 14.	*Az Álomrol*	45ab	30–31.	*Dictat. pag. 6.*
Mindég közel van a' Halál I, 15.	*Mindenűtt a' Halál. A' morte h[omi]nes s[em]p[e]r tantundem absumus*	45b–46b	41–43.	*Dict.*
A Poëta tsak gyönyörködni szeret... I, 16.	*A' Poëták[nak] n[em] kell kints, tsak edgy friss kert*	47b–49a	11–15.	*d. 2[a] May – 794. Dict.*
Constantzinápolly [I.] I, 25.	*Constántzinapolly*	49a–50a	76–77.	*pag: 71*
Czigány I, 26.	*A' Tzigányrúl*	50b–51b	78–80.	
A' Had [I.] III, 192.	*A' Hadrol*	51b (1–10. sor)	74–75.	*pag: 7. Caetare vide pag: 82.*
A' színesség I, 28.	*Lurida sub dulci melle venena latent. [A' színesség]*	53ab	55–56.	*Dictat.*
A' Szabadság I, 31.	*Libertas optima rerum*	54b–55b	57–58.	*pag: 27.*
A' rövid nap 's hosszú éj I, 43.	*A Rővid Nap és hosszu Éjj*	60ab	71–72.	
A szerentse változó I, 55.	*A Szerentsétől [me]g n[e] rettenj*	61b–62a	87–88.	
A Tengeri Zivatarról I, 56.	*A' Tengeri Zivatar*	62a–63a	89–91.	
A Kevélly [I.] I, 58.	*A' Kevélyről*	63a–64a	92.	
A Főld Indúlás [I.] I, 59.	*A' Főld-indulásrol*	64ab	93–94.	
A' Gazdag I, 60.	*A Gazdagrol*	64b–65b	95–96.	
Rút ábrázat szép ész [I.] I, 61.	*Rut ábrázat 's Szép ész*	65b–66b	97–99.	
Az Ember gyűlölő I, 62.	*Az Embert Gyűlőlő Timon*	67a	102.	
A' Párt Ütő I, 80.	*A' Párt-űtő*	68a	105.	
Magyar Hajnal hasad [I.] I, 81.	*Magyar hajnal hasad*	68–69a	106.	
Eggy Magyar Gavallér I, 82.	*A' Magyar Gavallér*	69b–70a	100–101.	
A' Reggel I, 83.	[Cím nélkül; eleje hiányzik]	70b–71ab	110.	ismeretlen 19 sor
A Dél [I.] I, 84.	*A' Délről*	72ab	111–112.	

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A	B	C	D	E
A Tél [II.] I, 85.	*A' Télről*	73ab	113–114.	
A Nyár [I.] I, 86.	*A' Nyárrol*	74ab	115.	
Az Ősz I, 87.	*Az Őszről*	75ab–76a	117–119.	
A Zöld-kódex elé kötött, nem autográf szövegek (3 vers):				
A' Békesség [II.] I, 54.	*A' Békességről*	ZC elé kötött	120–121.	
Az Árvíz I, 52.	*Az Árvizről*	ZC elé kötött	43–44.	*Dict. pag: 21.*
Musa vetat mori I, 53. és *Serkentése a' Múzsának* III, 255.	*Musa vetat mori [II.]*	részben ZC elé kötött	35–36.	*Dictat. pag: 18.* Jelentős eltérés
A Zöld-kódexben nem szereplő szövegek (4 vers):				
Serkentése a' Múzsának III, 255.	*Musa vetat mori [I.]*	Nincs a ZC-ben	18–21.	11. sor mellett: *dictat. pag: 35* Jelentős eltérés
A' Hír III, 193.	*A' Hirről*	Nincs a ZC-ben	84–86.	Magyarázó jegyzet a vershez
A' vídám természetű poéta II, 128.	*A' vidám természetű Poëta*	Nincs a ZC-ben	37–40.	*Dictat.*
Jöszte Poétának II, 93.	*Jőszte Poëtának*	Nincs a ZC-ben	29.	

A Zöld-kódex leveleinek növekvő sorrendjébe rendezett táblázatból világosan látszik, hogy a szatmárnémeti gyűjtemény diktált, paginautalással ellátott versei a Zöld-kódex első felében szerepelnek, s a gyűjteményen belül is az egység első részében találhatóak; a Zöld-kódex további versei közül ugyancsak sok megvan a gyűjteményben, de onnan már hiányoznak a diktálásra, hasonló címek lelőhelyére vonatkozó megjegyzések. A gyűjtemény szinte pontosan követi a Zöld-kódex verseinek sorrendjét a 61b–76a lapokon, épp azoknál a verseknél tehát, amelyekhez már nem fűzött megjegyzést a másoló.

A kötet második, autográf egységében még két dátum szerepel; a 196. lapon: *Ketskemét. Apr. 11dikén 1795.*, és a 198. lapon: *A' Hídi sétálásközbe' Maius 10dikén*, mindkettő Csokonai kézírásával. Összehasonlítva az MTA K 755. számú autográf versgyűjteményében található kézírással és dátumokkal (pl. a 7b lapon: *Pesten, május 9.*), jól látható az azonosság.[9] A dátumok mellett árulkodó az egyes versek keletkezéstörténete, az átdolgozások időpontja is.

Csokonait 1795 húsvétján Kiskunhalasra küldte legációba a kollégium, onnan azonban nem tért vissza Debrecenbe, hanem betegségére hivatkozva iskolai engedélyt kapott a Halason maradásra.[10] (A húsvét abban az évben április 5–6-ra, pünkösd május 24–25-re esett.[11]) Közben Kecskeméten is járt, ott ismerkedett meg Mátyási Józseffel, s mint ekkor Mátyásihoz írt versében (*Mátyási József Úrnak*) is említi, együtt utaztak Pestre,

[9] Köszönjük Debreczeni Attilának a kézírás azonosításában nyújtott segítségét.
[10] CSVMÖM Költemények, 3, 681.
[11] CSVMÖM Költemények, 3, 688–689.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

valamikor április végén vagy május legelején.[12] Május 3-án már bizonyosan Pesten volt Csokonai, mert e dátummal jegyzi be nevét a pesti egyetemi könyvtár vendégkönyvébe.[13] A pesti tartózkodás idejéből több pontosan datált verse is fennmaradt: a Batthyány József hercegprímáshoz írott latin nyelvű udvarló verse kéziratán a *Pestini. d. 9as Maii. a. 1795.*,[14] a Mátyásinak szóló vers autográf kéziratán a *Pest. 10 Mai. 1795.*[15] keltezés található. Bizonyosan Pesten tartózkodott még május 15-én is, ekkorról keltezi *A' Dugonits' Oszlopa* c. versét: *Pest. 15: Maj. 1795.*[16] Martinovics Ignác és társai kivégzésének napja 1795. május 20-a volt. Csokonai aznap valószínűleg találkozott Budán „volt tanítójával, a perbe fogott, de szabadon bocsátott Fodor Gersonnal is."[17] A május 25-i pünkösdöt, újabb legációban, valószínűleg Szabadszálláson töltötte,[18] onnan június elején tért vissza Debrecenbe,[19] ahol június 15-én mondta el búcsúbeszédét, s hagyta el a kollégiumot örökre.

A kötetben szereplő valamennyi dátum összhangban áll az életrajzi adatokkal, ezért biztosra vehetjük, hogy a füzet, amely eredetileg Csokonai egyik diákjáé volt, egy időre (1795 májusában) Csokonaihoz került, s ő kezdte bemásolni ide költeményeit. Nem tudunk arról, hogy Csokonait valamelyik tanítványa elkísérte volna Kecskemétre és Pestre, ezért az akkor még csak a 195. lapig kész (de további két bekeretezett, üres oldalt tartalmazó) kötetet neki magának kellett elkérnie vagy elvinnie.

Az utólagos, újabb számozású rész, a kötet harmadik egysége (1–43v) *A Feredés* című verssel kezdődik, eddig ismeretlen kéz írásával, melyet az 1v laptól maga Csokonai folytat. Ekkor tehát a kötet már valaki máshoz került, aki folytatta a Csokonai-versek bemásolását, az első vers másolása idején azonban ez a másoló még bizonyosan együtt volt Csokonaival, hiszen csak így képzelhető el *A Feredés* autográf folytatása. (Egyes jelölések alapján elképzelhető, hogy a kötet később is járt Csokonai kezében, de akkor már nem javított bele.) E harmadik egység több kéz írásában csak Csokonai-verseket tartalmaz. A bejegyzett versek közül a legkorábbi 1792-es, a legkésőbbiek talán 1795-ösek, de sok a bizonytalan keltezésű. E rész kéziratai legtöbbször a közel egykorú másolatokkal azonosak: a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben található (R 788), vagy Nagy Gábor (OSZK, Fol. Hung. 893), vagy Losonci Farkas Lajos (valószínűleg az eredetiről készült) másolatgyűjteményének, az ún. Piros kódexnek darabjaival (OSZK, Oct. Hung. 395).

[12] CSVMÖM Feljegyzések, 568; CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999 (a továbbiakban: CSVMÖM Levelezés), 42–44, 455.

[13] CSVMÖM Feljegyzések, 232.

[14] CSVMÖM Költemények, 3, 677–680.

[15] CSVMÖM Költemények, 3, 681.

[16] CSVMÖM Költemények, 3, 690.

[17] CSOKONAI VITÉZ Mihály *Minden munkája*, szerk. VARGHA Balázs, Bp., 1975, II, 1054–1055.

[18] CSVMÖM Feljegyzések, 568.

[19] JUHÁSZ Géza (*Csokonai-tanulmányok*, Bp., 1977, 263) szerint június 10-én. A kritikai kiadás, adatok híján, nem adja meg a Debrecenbe visszatérés időpontját: CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Szépprózai művek*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990 (a továbbiakban: CSVMÖM Szépprózai művek), 418–420; CSVMÖM Levelezés, 459–460.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A láthatóan azonos íráskép alapján valószínű, hogy a kötet első tulajdonosa készítette a kötet negyedik egységét, az A-tól Q-ig terjedő tartalomjegyzéket (*Index Propositionum et Rerum, Alpha-betico ordine*, 44v–47v) is. Itt laponként 2–2 függőleges hasábban szerepelnek az ABC betűi (44v: A, B; 45r: C, D; 45v: E, F; 46r: G, *H*, I; 46v: L, M; 47r: N, O; 47v: P, Q). Az eredetileg kimaradt H betűt újabb kéz szúrta be utólag a G alá, de ide csak 2 verscím került, s a *vide plura etiam post V.* bejegyzés utalja az olvasót a tartalomjegyzék ma már hiányzó végéhez. A Q betűnél egyetlen cím szerepel, a következő kitépett levél maradványán pedig látható az R betű.

A kötet első tulajdonosa

A kötet szerkezetéből nyilvánvaló, hogy az első másoló (és tulajdonos) a poétai osztály valamelyik tanulója lehetett. Az első rész kézírásának és a *J. Gy. Jegyzéke*ként (MTA K 755, 38b) számon tartott kézirat írásképének összevetése alapján megkockáztatjuk a feltételezést, hogy ez a diák talán Győri József (Josephus Győri), Csokonai egyik legkedvesebb tanítványa volt. Győri József 17 éves, naszályi születésű, poéta classis-beli diák neve többször szerepel Csokonai pörének anyagában: a vallomások szerint rendszeresen részt vett a közös borozgatásban, éneklésben, táncban, de volt olyan is, amikor tanítója esténként verseket diktáltatott vele:

> K. Mit tsináltatok Pretzeptoroddal a' Classisb[an], mikor ide fel voltál?
> F. A' minap verseket diktáltatott velem Rhédeinek, t. i. a' Hatvani Úr Epitáfiumát.
> […]
> K. Hányszor voltál ide fel?
> F. Vóltam valami tizszer vagy tizenkétszer.[20]

Csokonainak később sem szakadt meg a kapcsolata volt diákjával. A *Diétai Magyar Múzsa* terjesztésében is segédkezett[21] (9 példányt adott el), és nevét megtalálhatjuk Csokonai előfizetőinek 1802-es debreceni névsorában is. Halka István 1804-ben írt levele szerint Csokonai „a' Ns. Collegiumba egy Lístát inditatott el Györi Josef Uram altal hogy a' kiknek tettszik elöre fizessenek, vagy Praenumeráljanak."[22] Mindez alátámasztja Szilágyi Ferenc megállapítását, miszerint „Győri József a költő bizalmas baráti köréhez tartozott".[23] Szilágyi Ferenc meggyőző érveket hoz fel amellett, hogy a csak kezdőbetűkkel aláírt versjegyzéket Győri József készítette.[24] Ha ezt a hipotézist elfogadjuk, a szatmárnémeti kéziratot is Győri Józsefnek kell tulajdonítanunk. Csokonai hozzá fordult, amikor készülő kötetéhez hiányzó verseit és kottáit kezdte összegyűjteni. Erre válaszként

[20] *Csokonai emlékek*, 50.
[21] CSVMÖM Levelezés, 925.
[22] CSVMÖM Levelezés, 304.
[23] CSVMÖM Költemények, 1, 204.
[24] CSVMÖM Költemények, 1, 204.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

született *J. Gy. Jegyzéke:* Győri József ekkor[25] írta le hevenyészve a nála lévő versek címeit (összesen 43 – és egy 44., kihúzott – tételt) Csokonai 1794. szeptember 23-i keltezésű, latin nyelvű tantervének (*Specimen poëtarum*) túloldalára.[26] Ha valóban Győrié a jegyzék és a szatmárnémeti kötet első egysége is, akkor az is érthető, miért nem azonos a jegyzéken szereplő lista a szatmárnémeti kötet első felének verseivel: ekkor a kötet már elkerült Győritől, abba már a második (majd a további néhány) másoló írta a Csokonai-verseket.

Autográf Csokonai-bejegyzések

Csokonai sajátkezű írása csak a versgyűjtemény 1–199. és 1v–3r lapjain található, a 3r után nincs ilyen.

A fennmaradt verskéziratok, levelek, feljegyzések alapján kétséget kizáróan megállapítható, hogy Csokonai írását rejti a 196–199. lap (*Szerelmes Eggyezés*; *A' Hídi sétálásközbe' Maius 10dikén*; *Magyar Dal. Szerzette Lavotta Úr*; *Duetto. Kettös Ének. A' Pesti Práter, vagy Közönséges Kertbe Maius' 20dikán*), továbbá az 1v–3r lapokon, a 35. sorral kezdve *A Feredés*.

A kötet első tulajdonosa által készített versek szövegét Csokonai kijavította: ezt a feltevést igazolja az autográf Csokonai-kéziratokkal való összehasonlítás, másrészt a szatmárnémeti gyűjtemény tintaszínének és jelhasználatának elemzése. A kötetben ugyanis feltűnő egy a szövegekénél jóval halványabb tintaszín, így pl. *A Szerentsétől [me]g n[e] rettenj* (87–88.) és esetleg *A' Hadrol* (74–75, 82.) című Csokonai-vers szövegében. A javításokat részletesen a versgyűjtemény tartalmi ismertetésében tárgyaljuk.

Valószínűleg Csokonaitól származnak a metrumképletek a 148. lap alján.

A gyűjtemény egyes helyein vannak ugyancsak halványabb tintával írt betűk, jelek, szótöredékek, számok, ezekről azonban nem lehet eldönteni, kitől származnak, és némelyikük nem is értelmezhető. Ilyenek pl. a 85. lap tetején halvány tintával *aK*, a 116. lapon a lapszám mellett *Ly*, a 122. lap alján *Lop…*, a 171. lap tetején *Aze*, a 190. lapon három szám. A 129. lap alján egy számítás látható, nem tudni, hogy ez évszámot rejt-e vagy egy kötetterjedelem kalkulációja (amelyből több is fennmaradt Csokonaitól):

1810
<u>1762</u>
==48

[25] Valamikor 1800–1803 között: CSVMÖM Levelezés, 345, 925–926.
[26] CSVMÖM Költemények, 1, 205–206; CSVMÖM Levelezés, 345–346.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A javításoknál már említett halvány tinta a kötet számunkra legfontosabb jelölésekor is feltűnik: bizonyos verscímeket a halvány tintás kéz egy + jellel látott el. E + jelek szinte kizárólag Csokonai verseinél szerepelnek, valószínű tehát, hogy egy tervezett Csokonai-kötet számára készítette a jelöléseket valamelyik másoló vagy maga Csokonai. A tinta színén kívül ugyanis Csokonai autográfjára vallhat a tollhasználat is, az általunk autográfnak tartott javítások jelei ugyancsak hasonlítanak.

A harmadik egységben (1–43v) nem minden címnél szerepel a + jel. Eszerint tehát – hacsak nem véletlen hiányokról van szó, amit ugyancsak nem tudunk kizárni – nem automatikusan került volna bele minden Csokonai-vers a tervezett kötetbe, hanem bizonyos válogatási szempontok szerint. E részben csupán 9 verset jelöl kereszt (*A szerelmes szemek*, *A patyolat*, *A Poétákba lako Istenség*, *A távolról kinzo*, *A' Versengő Erzékenységek*, *Hány a Grátzia (Ausoniuse.), Elsö Szerelem érzés,* [itt következik az elején csonka vers, értelemszerűen cím és + jel nélkül: *A' Szabadúlás*], *A' Víz ital*; továbbá *Minden Szerelmes Katona*). Ebből a csoportból az első 8 vers egy tömböt alkot, ahol a csonka *A' Szabadúlás*on kívül csak *Az Éjj, 's a' csillagok* mellől hiányzik a + jel. E rész többi darabjánál, tehát 16 versnél és a 2 állatdialógusnál nincs + jel. A tervezett kötet esetleges szempontjait ezek alapján nem tudjuk rekonstruálni.

Sokkal izgalmasabb a gyűjtemény első egységének (1–195) + jelölése, ott ugyanis a 34 általunk ismert Csokonai-vers közül összesen 31 van megjelölve kereszttel, további kettőnél pedig érthető vagy legalábbis magyarázható a hiánya: az egyik mellett a *Dictat.* megjegyzés helyettesít(het)i a keresztet (listánkon a 29. sz.), és érthetően nem szerepel + jel a csonka [*A' reggel*] (listánkon a 70. sz.) mellett. Egyedül a harmincnegyedik vers, *Az Embert Gyűlölő Timon* (listánkon a 67. sz.) jelöletlenségére nincs magyarázat. Ugyanakkor feltűnik a kereszt további hét versnél is, amelyet nem ismerünk Csokonaitól:

1. *Edgy Vén Asszonyrol* (listánkon a 10. sz.);
2. *Az Istennek hatalmárol* (listánkon a 33. sz.);
3. *Aetas senilis* (listánkon a 108. sz.);
4. *Edgy barát Epitáphiuma* (listánkon a 110. sz.);
5. *Vis et nequitia quidquid oppugnant* (listánkon a 116. sz.);
6. [Cím nélküli vers:] *Mindég a' pintze bor kőrűl* (listánkon a 121. sz.);
7. [Szentjóbi Szabó László:] *Sirhalom v[agy] az én akaratom* (listánkon a 117. sz.; a 176. lapra utólag, halványabb tintával jegyezte be egy újabb kéz).

A Szentjóbi-vers megjelölésére nem tudunk magyarázatot. A másik hat vers esetében meggondolkoztató, hogy azok közül kettőt Csokonai-címjegyzékekről ismerünk: az *Edgy Vén Asszonyrol* és a *Vis et nequitia* címeket. Ezen az alapon azt feltételezzük, hogy a szatmárnémeti versgyűjteményben egy eddig elveszettnek vélt Csokonai-vers szövegét találtuk meg, továbbá megerősíthetjük Vargha Balázst abban, hogy a *Vis et nequitia* valóban Csokonai verse. Megkockáztatható az a feltételezés is, hogy a további négy ismeretlen vers is Csokonaié, erre azonban még közvetett bizonyítékunk sincs. A versek színvonala kevéssé lehet perdöntő a szerzőség kérdésében, mivel egyrészt viszonylag

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

korai és iskolai-tanítási célú versekről van szó, másrészt a Csokonai-életmű tematika, műfajok és színvonal tekintetében egy adott korszakon belül is igen változatos. Az alábbiakban áttekintjük e gyanús verseket, különös tekintettel a címjegyzékekben is szereplő kettőre. Nem keressük feltétlenül a szerzőség erős bizonyítékait, inkább együttgondolkodásra hívjuk a tárgy kutatóit, szakembereit.

A szövegeket betűhíven közöljük, csak néhány olyan esetben emendáltuk, amikor nyilvánvaló volt az elírás. A központozás a gyűjtemény egészében, de főleg az első egységben (p. 1–195.) nagyrészt hiányzik, ennek megfelelően az itt közlendő hat vers is lényegében központozás nélküli; ezen nem változtattunk. Az emendálásokat és a kézirat állapotára (áthúzás stb.) vonatkozó megjegyzéseket lapalji jegyzetben közöljük. A szövegekben, ahogy az egész gyűjteményben is, gyakoriak a korban megszokott rövidítések: a kihagyott betűket a kiírt betűk fölé húzott vízszintes vonalka jelzi. Ezekben az esetekben a rövidítéseket feloldottuk, és szögletes zárójelben hozzuk.

I. *Edgy Vén Asszonyrol* (p. 10; listánkon a 11. sz.)

A vers a tartalomjegyzékben (44v) az *A* betűnél szerepel, *Vén Asszony* formában. Páros rímű 12-es, a sorok kettesével számozottak, szakaszra osztás nincs. Ez a számozott, páros strófaszerkezet igen gyakori a református kollégiumi versekben és verses drámákban. A cím, apróbb eltérésekkel, feltűnik *J. Gy. Jegyzéké*n (43.: *A' Vén asszony*),[27] az *Első Katalógus*ban külön megjegyzéssel (CVI.: *Vén asszony. Szatira. Megbővítni.*)[28] és az *Első számvetés*ben (*Vén Asszony*; nincs számozás) is.[29] A versnek a címjegyzékekben elfoglalt helyéből nehéz következtetéseket levonni, inkább az egyes listák egymáshoz való viszonyát látjuk az előfordulásokban: a *J. Gy. Jegyzéké*nek 44 tételéből a vers a 43. helyen van (a 44. kihúzott), az *Első Katalógus*ban és az *Első számvetés*ben egyaránt a *Békaegérharc* után található, de az *Első Katalógus*ban állatdialógusok, majd kantáták követik, az *Első számvetés*ben pedig az utána következő 11 vers mind szerepel a szatmárnémeti gyűjtemény első egységében is. A *J. Gy. Jegyzéké*n szereplő *A' Vén asszony* címet először Juhász Géza,[30] majd Szilágyi Ferenc[31] azonosította feltételesen *A' Dorotytya kínjai* című verssel, s erre utal Szilágyi *A' Dorottya kínjai* 1798-ra datált szövegénél is: „*A' Vén asszony* összövegét nem ismerjük, minthogy azonban a K_1 voltaképp a 34 v[ers]sz[ak]ból 21 v[ers]sz[ak]ot tartalmaz új fogalmazványban, ebből arra következtethetünk, hogy az összöveg, *A' Vén Asszony*, eredetileg csak 13 v[ers]sz[ak]ból állt (ezt erősíti meg az E[lső] K[atalógus] *Megbővítni* megjegyzése is)."[32] Úgy véljük, a szatmárnémeti gyűjteményben *A' Vén Asszony* 20 soros összövege olvasható, ám ez a szöveg nem igazán rokona *A' Dorottya kínjai* világának, az ugyanis nem – vagy legalábbis jóval kevésbé – csúfoló. A vers tárgya, műfaja egyébként nem visz közelebb a szerzőség bizo-

[27] CSVMÖM Költemények, 1, 206; CSVMÖM Levelezés, 346.
[28] CSVMÖM Költemények, 1, 212.
[29] CSVMÖM Költemények, 1, 217.
[30] „Vénasszony. Talán *A Dorottya kínjai* ősformája?" (CSOKONAI VITÉZ Mihály *Elegyes poétai munkái, 1789–1795*, s. a. r. JUHÁSZ Géza, Debrecen, 1955, 29.)
[31] CSVMÖM Költemények, 1, 206.
[32] CSVMÖM Költemények, 4, 545.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

nyításához, mivel igencsak kedvelt volt a diákok körében, és számos vénlány-vén-asszony-csúfolót ismerünk a korszakból. Eddigi ismereteink szerint azonban Csokonait inkább az életmű későbbi részében foglalkoztatta a téma, a *Dorottya* körüli és utáni szakaszban, azaz Lilla elvesztése után, amikor a véncsúfolók diákos harsányságát és durvaságát fájdalmas, groteszk önirónia is árnyalja. A *Dorottya* fényében valamennyi vénlánycsúfoló mögött érezhető a visszafordíthatatlan veszteség tudata is. Mivel a szatmárnémeti gyűjteményt e korszaknál korábbra datáljuk, a téma ilyen korai megjelenése azt bizonyítaná, hogy mindez nem volt előzmények nélküli Csokonai költészetében. A versgyűjteményben ugyancsak + jel szerepel egy másik véncsúfoló (ez esetben vénembert csúfoló) versnél, az *Aetas senilis* címűnél: ha azt is Csokonai-versnek fogadjuk el, újabb bizonyítékot találunk a téma korábbi megjelenésére. A két eddig ismeretlen vers közös tematikája együttesen erősítheti Csokonai szerzőségére vonatkozó feltevésünket is. Mindkét vers (*Edgy Vén Asszonyrol*, *Aetas senilis*) korai, még nem igazán ötletes, kizárólag a hasonló csúfolók diákköltészetben használt kliséire épít.

Edgy Vén Asszonyrol.

1. Tudok én a' bűnnel edgy idős vén kofát
   Kiben sok ezer rántz szántotta a' pofát
2. Mellynek ordas gődre lett a' vénség honnya
   Reszketéssel lotyog mint a' lágy kotsonnya.
3. A mohátsi véres had jól jut eszében
   Mert már akkor vigan nézett más szemébe
4. Edgy száraz spongyiát mutat úgy [me]g aszott
   Honnan esze el ment merevűl kopasz ott
5. Még is méltó e vén lantot látni mert ő
   Edgy tőkélletesen ki aszott tepertő
6. Ezért száraz torka rezgő lantornája
   A boros kantsok[na]k fogytát praedicálja
7. Nints nálla marosabb állat bár fogatlan
   Szőrnyű tsuda e[mbe]r hussal el [*é*l?] unatlan
8. Vén testének m*é*llyen barázdált ugarja[33]
   Az álnokság hintett konkolyát takarja
9. Mellynek terméseit bővséggel aratja
   Bár magát a' sutnál tovább n[em] birhatja
10. Mert *e vén* szolgáját őnnőn maga hátán[34]
    Nem sajnálja addig el vinni a' Sátán.[35]

[33] mellyen [Értelemszerűen javítottuk.]
[34] evén [Értelemszerűen javítottuk.]
[35] <h>Sátán [Ráírással javítva.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

II. *Vis et nequitia quidquid oppugnant* (p. 175–176; listánkon a 116. sz.)

Hasonló címmel – *Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit* – eddig is ismertünk egy latin nyelvű Csokonai-verset,[36] elképzelhető, hogy most e propositio magyar nyelvű kidolgozása is előkerült. (Az *oppugnant* alak szerepel *Az istenek osztozása* 70. sorában is.[37]) A vers címe – *Vis et nequitia &.* – utolsó előtti tételként szerepel az *Első számvetés*ben,[38] amely kizárólag magyar nyelvű verseket sorol fel, ezért tételezi Szilágyi Ferenc ezt is magyar nyelvűnek.[39] Azonos propositio latin és magyar nyelvű kidolgozása bevett gyakorlat volt a kollégiumban, s a Csokonai-életműben is ismert jelenség (pl. a télről egy latin nyelvű és három magyar nyelvű kidolgozás).[40] A szatmárnémeti gyűjtemény *Vis et nequitia quidquid oppugnant* szövege nem ismeretlen: valamennyi, Vargha Balázs által sajtó alá rendezett Csokonai-kötetben szerepel, *Vis et nequitia* címmel, 1789-re datálva.[41] Szövegközlését Vargha Balázs nem indokolja, s az sem derül ki, honnan közölte a verset, holott egyetlen megelőző Csokonai-kötetben sem találjuk. Ugyanígy hiányzik a vers a kritikai kiadásból és a legújabb Csokonai-összkiadásból[42] is. Szilágyi Ferenc kitér arra, hogy Vargha Balázs 1956-os kiadása újabb Csokonai-versekkel gazdagodott, ám a felsorolt első közlések végén megjegyzi, hogy a *Vis et nequitia* „valószínűleg nem Csokonai-vers”,[43] ezt azonban nem indokolja. Ugyancsak utal a versre a hasonló latin nyelvű kidolgozás[44] jegyzetében: „A téma Csokonainak tulajdonított egyik magyar nyelvű kidolgozásában szintén előfordul a trójai csel motívuma”, és idézi a magyar nyelvű *Vis et nequitia* 7–8. sorát.[45]

Közlésünkben dőlt betűvel jelezzük kéziratunk azon részeit, melyek a Vargha Balázs-féle kiadásban eltérőek, és lapalji jegyzetben hozzuk a Vargha Balázs-féle kiadás megfelelő szövegrészét. A helyesírásbeli eltéréseket itt sem vesszük figyelembe. A sorok a kéziratban számozatlanok.

[36] CSVMÖM Költemények, 1, 20.

[37] CSVMÖM Költemények, 2, 11.

[38] CSVMÖM Költemények, 1, 217–218.

[39] „Egyik címjegyzéke (Szv_1) szerint később e tárgyat magyarul is kidolgozta a költő.” (CSVMÖM Költemények, 1, 425.)

[40] *Hyemis descriptio:* CSVMÖM Költemények, 1, 33; *A' Tél* [I.]: CSVMÖM Költemények, 1, 48; *A Tél* [II.]: CSVMÖM Költemények, 1, 69; *A' Tél* [III.]: CSVMÖM Költemények, 3, 53.

[41] Először az 1956-os kiadásban jelent meg a vers (CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes versei*, I–II, s. a. r. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956, I, 23), majd valamennyi további, Vargha által szerkesztett kötetben: CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes versei*, I–II, s. a. r. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, I, 21; CSOKONAI VITÉZ Mihály *Minden munkája*, I–II, s. a. r. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, I, 27; CSOKONAI VITÉZ Mihály *Minden munkája*, I–III, *Versek*, s. a. r. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, I, 25.

[42] CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei*, I–II, szerk. és a jegyzeteket írta DEBRECZENI Attila, Bp., Osiris Kiadó, 2003 (a továbbiakban: CSVMÖM Osiris).

[43] CSVMÖM Költemények, 1, 312.

[44] CSVMÖM Költemények, 1, 20.

[45] CSVMÖM Költemények, 1, 425–426.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Vis et nequitia quidquid oppugnant

Mihelyt a' hatalmat nyert Agamemnonnak
Hálot hamis lelkű Ulyssesek *v*o[n]nak[46]
Azonnal el veszti *lelkét* a' negédes[47]
Szivvel vádolt igaz lelkű Palamédes
Sőt az ártatlannal tett méltatlan kinon
Várost vesztő fortélyt tud épitni Sinon
A' mit ezer hajok n[em] tettek, ha valo
Véghez vitte hajdan Trojánál edgy fa lo
Sokszor *tőr* sokszor ront edgy hatalmas ostor[48]
Gyakorta követi tsapását gyászos tor
Sokat a' reája törö hatalomnak
Sullyos űtései a' főld alá nyomnak
De edgy okos e[mbe]r az illy nyilvánságos
Erő ellen inkább lehet bátorságos
De térdre hull a' *bőlts az erős a' bátor*[49]
Ha az *erőshőz áll egy hamis* Prokator[50]
Kit a [me]g busult ég *igyek* kőzé vetett[51]
Kérjen az magá[na]k utolso kenetet
Néhol hijjába hord Hercules dorongot
Ha ts[ak] ravasz e[mbe]r 's kettős nyelv n[em] dong ott
Erősek az ágyuk 's edgy erős bombival
Le dőntik a várat kevély bástyáival.
De az *ágyuk bombik* edgy szálnyit sem tésznek[52]
Sőt magok is hamar zsákmányokká lésznek
Imé edgy penészes Invalid mellé áll
Tűzet tesz a' porra a' gyujto lyukánál
Azonnal menydőrgő hangal a' bástyának[53]
Kemény kőszálárol m[inde]nt le rontának.

[46] A Vargha Balázs által sajtó alá rendezett valamennyi kiadás azonos szöveget közöl. Ezért a szatmárnémeti gyűjtemény szövegétől való eltérésekkor csak V. B.-ként utalunk a jegyzetben felsorolt kiadásokra. V. B.: fonnak

[47] V. B.: fejét

[48] V. B.: tört

[49] hull <edgy> a'; V. B.: bőlcs s az erős s a bátor

[50] V. B.: erős mellett álnok a prókátor

[51] V. B.: ílyek

[52] V. B.: ágyúk s bombik

[53] V. B.: S azonnal

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

III. *Az Istennek hatalmáról* (p. 45; listánkon a 33. sz.)

A számozatlan disztichonokból álló vers tárgya alapján lehet Csokonaié is, akit 1793-tól különösen foglalkoztattak ismeretelméleti kérdések. E vers kidolgozása azonban inkább korai, mert iskolás jellegű, s világképe az iskolás fiziko-teológián belül marad. Az iskolai gyakorlatokba tehát beleillik a vers, a címadás azonban inkább pictura jellegű (lásd pl. jelen gyűjteményben is *Az Estvéről*, *Az Álomról*, *Az Árvizről*, *A' Tzigányrúl*, *A' Hirről*, *A' Kevélyről* stb.). A sententiák propositiója kevésbé puszta tárgymegjelölés ugyanis, hanem valamely tétel, bölcs mondás magyarul vagy latinul, azaz valóban *sententia*. Az igényes időmértékes forma talán a tárgyhoz is szabott, s kifogástalan használata esetleg ugyancsak utalhat Csokonai szerzőségére. A sorok számozatlanok.

Az Istennek hatalmáról.

Minden az a' mit láttz sok ezer l.[eg] főbbeket itten
Abba is a felső: I[ste]ni gond viselés
Nézd el bar az egész természetet abba v[al]okat
Ugy látod m[inde]nt I[ste]ni gond igazit
Visgáld [me]g szemesen az eg[ekne]k tsillagait 's jol
Vedd mind azt rendben a' mit az égre ruház
A gőntzől szekerét igazitja szokott folyamatján
A' hold[na]k lovait: hajtja fel estve felé
Meny kőveket szor ő haragos karjá[na]k az által
Adja jelét mutogat: nagy hatalom nagy erőt
Nem lesz a' soha Phoebus se Faeton akaratján
Hogy a' nap szekerét ő igazitsa tovább
Mert vagyon edgy nagy erő forgatja ez a levegőben
A' nap[na]k kerekét: 's félre se mégyen azért
Hol veszed a' buzát arato m[inde]n napi élted
Látod az I[ste]ni gond: igy szaporitja javad.

IV. *Aetas senilis* (p. 163; listánkon a 108. sz.)

A vers páros rímű 12-es, számozás, szakaszra osztás nincs. A tárgy és a cím iskolai propositiót sejtet, hasonló *Az Öreg ember* című vers, ahol az *Aetas senilis*szel egyezően az öregek hajdani vitézségéről és élettapasztalatáról van szó. Az *Aetas senilis* azonban az előbbi versnek a paródiája, egyértelmű véncsúfoló. A diákköltészeti tárgy és műfaj egy újabb példáját láthatjuk tehát, s e tény erősíti a gyanút, hogy a hasonló időszakban keletkezett vénasszony-csúfolónak (*Edgy Vén Asszonyrol*) és jelen versnek is Csokonai a szerzője. A sorok számozatlanok.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Aetas senilis.

A' kik[ne]k fejeken ki űtötte kényes
Zászlóját a' vénség melly kopasz és fényes
Midőn m[inde]n haja melly Ifju koráb[an]
Edgy volt a' szépitö eszközök sorában
Le kopnak tsak villog kopasz fényes feje
Nem sokára ki vész még az agyveleje
Mikoron [me]g sárgul fonnyadt ábrázatja
Mi[n]den ráncaiban a' halált mutatja
A' gőzőlgő sutnál melynél már n[em] birja
Tovább magát 's régi idejit tsak sirja
Gyalázza a' mi ujj 's edgy kitsit manéros
Az neki n[em] tettzik n[em] szép ha frizéros
Derék az ha vagy tiz font hájat fel kenhet
Serénnyére; 's kényén a' mezőn pihenhet
A' Régi dolgokrol beszéll az Ifjak[na]k
's Azt ditséri tartván l.[eg] derekabbak[na]k[54]
Ha régi már annak mind jo[na]k kell lenni
's A l.[eg] bőltsebbek[ne]k kell számába venni
De bár az őregek megért idejeket
Idejekkel ért[ne]k mondják az eszeket
Bizony azért mindég az öreg a' háznál
Nem jo okossága mellett gyakran fáznál.

V. *Edgy barát Epitáphiuma* (p. 165–166; listánkon a 110. sz.)

A vers páros rímű 12-es, számozás, szakaszra osztás nincs. Hasonló tárggyal nem találkozunk Csokonainál. A vers hangneme az erősen szatirikus és csúfoló versekéhez hasonló. Ha Csokonai a szerző, akkor csak nagyon korai költeménye lehet, mivel a Csokonaira később oly jellemző ötletesség, többrétűség hiányzik belőle. A sorok számozatlanok.

Edgy barát Epitáphiuma.

Edgy ujj tsudát láttz itt: edgy szűrke X[t]us[na]k
Szent testét, mindenbe nagy Politikusnak
A' ki hogy pénz magot keressen magának
Kan ápátzájává lett a' Jehovának
's Meg valván hogy szegény az alatt a' kopott
Szentek rovására tőbbet tőbbet lopott
Edgy nagy kereskedő még sints portékája

[54] derekabb sak[na]k [Értelemszerűen javítottuk.]

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Kereskedik holott űres a' gályálya
Az eget árulta a' miből 's a' honnan
Ő sem nyert mások[na]k még is ád ő onnan
Nézd: a' mit a' Jésus aranyon se tudott
Meg venni ő ahhoz rézzel hozzá jutott
Oltsobban adta ő a' Sz.[ent] Idvességet:
Mint a' Pápa pénzen a' sok Pűspőkséget
's Hogy annál bátrabban szabadon lehessen
Vétkezni, 's tsalással tőbbet kereshessen
Még jővendőre is engedett sokak[na]k
Botsánatot ha kik erszényébe rak[na]k
Annyira szegény volt hogy maga[na]k se[m] nyert
Idvességet még is mások[na]k adni mert
És ollyan nagy testi bátorságra merte
Vetni fogoly lelkét: 's mind addig tekerte
Tsalárd eszét: míg nem talált edgy olly modot
Mellyből jutott venni sok tzifra Commodot
Olly nevetséges[ne]k láttzatott mások[na]k
Mint a' millyen okos sok pápistások[na]k
Im e' halom alá, jővő boldogságra
Tétetett edgy tsendes nyughatatlanságra,
Azoktol a' kik már utálván testé[ne]k
Senyvedt szagát rajta tsak kőnyőrűlé[ne]k
Utazo! el mehettz kerűld ezt a' gonoszt
Mert félő hogy bár meg holt de még is meg foszt.

VI. *[Cím nélkül]* (p. 182–183; listánkon a 121. sz.)

8/8/7/7 páros rímű sorokból állnak a szakaszok; a sorok ritmusa a lapozással megdöccen. Lehet, hogy a vers csonka, befejezése nagyon sutának tűnik. A sorok számozatlanok.

[Mindég a' pintze bor kőrűl…]

Mindég a' pintze bor kőrűl
Jár az ész 's tsak annak őrűl
Ha van teli hordoja
Szűntelen jár lopoja.

Most fedni kell ha majd nyitják
Nem terem ha nem tisztitják
Tsak a' sok baj van vele
Még sem lesz sokszor tele.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Azon leg tőbbet dolgozik
10 ’s Hogy ihasson izzadozik
Pedig még jővendőre
Sem szűr jo bort belőle

Esztelen paraszt munkások
O! hová megyen vágyások:
15 Jobb volna a’ mi sokkal
Kőnnyebb és jobb modokkal

Menne végbe ahoz fognál
’s A szőlőn nem nyomorognál.
Kőnnyebb a’ kőrtvélyekkel
20 Bánni, mint a’ hegyekkel[55]

Kőnnyebb a’ piros almákkal
És a’ kővér gabonákkal
Dolgozni. ’s a’ friss kertekenn[56]
Mint a’ magos hegyekenn.[57]

Az alábbiakban áttekintjük a kéziratgyűjteményben szereplő verseket, ezen belül a Csokonai-verseket, s részletesen feltüntetjük az ismert verskéziratokkal való szövegszerű egyezéseket illetve eltéréseket. Az egyes szövegek egyezésének vizsgálatakor eltekintünk az ingadozó helyesírásból adódó különbségektől: nem vesszük figyelembe az aposztróf hiányát vagy használatát az *a* (*a’*) névelő után, az *s* (*’s*) kötőszó előtt és a jelöletlen birtokos esetben; nem vesszük figyelembe a magán- és a mássalhangzók rövidségét vagy hosszúságát, a kis vagy nagy kezdőbetűket. A gyűjtemény darabjait feltételezésünk szerint részben Csokonai diktálhatta, részben több (diák)kéz másolta, ezért a helyesírás esetleges és következetlen. Nem javítottuk sem a magyar, sem a latin nyelvi vagy helyesírási hibákat. Szögletes zárójelben feloldottuk a korban szokásos és elterjedt rövidítéseket.

Azokban az esetekben, amikor a kritikai kiadás nem Csokonai saját kezű kézirata alapján hozza a verset (s így lehetséges a másolásból eredő szövegromlás), különösen nagy jelentősége van a szatmárnémeti gyűjteménynek: ilyenkor (ha az itteni szöveg láthatóan fontos kiegészítést, új olvasatot adhat) a vers teljes vagy részleges szövegét közöljük is. A kezelhetőség érdekében fett sorszámmal (végig folyamatos számozással) különböztettük meg az egyes darabokat, és ismertető szövegünkben római számmal jelöltük a kritikai kiadás (*Költemények*) kötetszámát, arab számmal a kritikai kiadás

[55] A 19–20. sor új lapra (a 183.-ra) kerül, talán ezért csúsznak el a bekezdések: a 19–20. sor bekezdés nélküli, a 21–22. sor bekezdéses, a 23–24. sor bekezdés nélküli. A szótagszám alapján e bekezdéseket javítottuk.

[56] A szótagszám nyilvánvalóan hibás; nem javítottuk.

[57] A vers után tollpróbák: *Vicit. hiem* stb.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

kötetében az adott vers sorszámát. Minden más esetben (tehát nem a tanulmány szövegében, hanem a lapalji jegyzetekben) a szokásos jelölést alkalmazzuk: a hivatkozásokban a kritikai kiadás kötetének sorszámát arab számmal hozzuk, utána pedig a lapszám következik, ugyancsak arab számmal. Vastagbetűvel emeltük ki a gyűjteményben szereplő Csokonai-verseket. Említettük, hogy a gyűjtemény egyes versei mellett + jel található. A kereszt a már említett halvány tintával került a gyűjteménybe, két esetben azonban, az első két Csokonai-verscím mellett (listánkon a 4–5. számú tételek) ceruzásak e jelek; e tényt leírjuk az ismertetésben, a halvány tintára azonban a továbbiakban nem térünk ki. Mivel a + jel lehet az eddig ismeretlen Csokonai-versek azonosításának egyetlen közvetett bizonyítéka, azt ismertetésünkben mindig feltüntetjük. A más versgyűjteményekkel való összevetéshez segítségül megadjuk a nem Csokonaitól származó magyar nyelvű versek kezdősorát, sorainak számát, és utalunk a verselésére is. A latin nyelvű verseknek csak címét és sorainak számát közöljük.

A versgyűjtemény tartalma

1. [I–II. előzéklapokon] *A keseruség.*

(Rím) Kováts József verse, a kezdősor: *A fekete vérű szív beli keresztek*.[58] A 2. levél csonka, hosszában leszakították, a számozatlan előzéklapokon csak az első négy versszak olvasható. Utólagos bemásolását jelzi az is, hogy a tartalomjegyzékből hiányzik.

A kötet első egysége (p. 1–195.)

Az itt szereplő 131 versből 3 magyar nyelvű darabot utólag írt be egy másik kéz; a további 128 vers közül 85 magyar, 43 pedig latin nyelvű, s a latin költemények főleg két tömbben (listánkon a 77–100. ill. 123–132. számú versek), az egység második felében találhatók. A 128 eredetileg lejegyzett versből 34 eddig ismert Csokonai-vers található, s abból 30 a Zöld-kódexből való (lásd az 1. sz. táblázatot). További 6 eddig ismeretlen vers mellett látható a + jel, mely alapján ezek esetleg Csokonainak tulajdoníthatók: e verseket az előzőekben közöltük. A 11 esetben előforduló *Dictat.* bejegyzés bizonyítja, hogy a füzetet a poétika osztályban használta tulajdonosa, a diktáló tanár pedig Csokonai volt. (Az utolsó *Dictat.* bejegyzés listánk 40. sz. versénél található.) Néhány javítás minden bizonnyal magától Csokonaitól származik. A kötet első egységének *purum* füzet voltát bizonyítják a sűrűn (13-szor) olvasható, igen pontos paginautalások. Az egység utolsó harmadában a tisztázat jelleg kevésbé nyilvánvaló, mivel – főleg a latin versekben – több javítást, változtatást találunk. Valamennyi vers címe megtalálható a tartalomjegyzékben, a kifelejtett H betűsök és a kitépett S–Z betűsök kivételével.

[58] *Szomorú dal* címmel: *Magyar költők XVIII. század*, szerk. MEZEI Márta, Bp., 1983, 488; *Mesterkedők*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, KERNER Anna, CSILLAG István, Bp., 1999, 209. A szatmárnémeti gyűjtemény szövege egyik hivatkozott kiadással sem egyezik teljesen.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

2. p. 1. *Le kell irni az estvét 1°* [primo] *haec fuit pro*[*positi*]*o*
9 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen. Kezdősora: *Természeti szokás hogy nappal az estve.*

3. p. 1–2. *A' Fősvényt le kell irni.*
6 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen, kezdősora: *Sok nyelv és gyalázat kivántatnék számban.*

+ **4.** p. 2–3. ***A Publ.[ico] P.[raeceptore] Cs[okonai] M[ihály] Dict.[ata]. De eadem Pro[positi]one. [A' Fösvény]***
A kritikai kiadásban *A' Fösvény* címmel szerepel (I, 6, valószínűleg 1785-ben keletkezett). A másoló cím nélkül, csak a propositióra való utalással jegyezte fel a szöveget. A vers előzménye, az *Egy Fösvénynek le írása* nem szerepel a gyűjteményben. A kritikai kiadás a vers szövegét a Zöld-kódex (39b–40b) alapján közli. Apróbb eltérések a kritikai kiadástól: a 3. sorban *míg* helyett *még*, a 11. sorban *ortzájába* helyett *ortzájiba, Cassába* helyett *Cassában*, a 23. sorban *hijába* helyett *hijában,* a 25. sorban *Azomb*a helyett *Azomban* szerepel. Jelentős változtatás van a 13. és a 17. sorban: *Mellyeknek olly sárgák sovárgó gödrei / Mint az aranyra vert Királlyok képei* helyett a gyűjteményben *Olly sárgák ortzája sovárgo gődrei / Mint arannyára vert Királyok képei*, illetve *Egy homájos felhő lebeg körűlötte* helyett a gyűjteményben *Edgy homályos felhő <jár lebeg> kovállyog felette* olvasható. A legfontosabb változtatás a vers utolsó sorát érinti: *Igy tűnődik: s' most is neheztel reátok / Hogy a' versre ingyen lehetett thémátok.* változat szerepel (a kritikai kiadás *Hogy ő rolla ingyen verset írhatátok* zárósora helyett).[59] (A + jel ceruzával írt.)

+ **5.** p. 3–4. ***Az Estvéről.***
Az első sor mellett *Dictat.* megjegyzés. A kritikai kiadás *Az Estve [I.]* címmel közli (I, 4). A gyűjtemény a Zöld-kódex (38b–39a) 32 soros, valószínűleg 1785-ben keletkezett szövegével egyezik meg, a 8, 9, 11, 14, 16, 21, 25, 31. sorokban apróbb változtatásokkal (pl. *rosákba* helyett *rosákban*, *Mellybe* helyett *Mellyben, s* hiányzik). A *kellemetességnek* kifejezést a Zöld-kódexben Csokonai saját kezűleg *gyönyörüségnek*-re javítja. Ezeknél fontosabb különbség van a 21. és a 31. sorban: a kritikai kiadásbeli *Míg érzek míg szollok egy kis nyájas szellet* helyett a dramatikusabb *Mit érzek? – míg szollok edgy kis nyájas szellet* illetve a *Késs mélly borzasztó éjj komor óráiddal* helyett *Késs még borzasztó <éjj> Éj komor oráiddal* szerepel a gyűjteményben. Ezek a változások a *Diétai Magyar Múzsá*ban 1796-ban megjelent szöveggel[60] egyeznek, ugyanakkor a költeményen elvégzett további változtatásokat még nem mutatja a szöveg, ebben még *Újj élettel* van *Új balzsammal* helyett, és a *Gyöngy tsepjeit* sincs kicserélve a *Tseppetskéjit* kifejezésre. A gyűjtemény tehát a vers szövegének egy olyan köztes állapotát tartalmazza, amelyben Csokonai még hű a Zöld-kódex szövegéhez, de két helyen már változtat

[59] CSVMÖM Költemények, 1, 376–377.
[60] CSVMÖM Költemények, 3, 453.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

rajta, s ezeket a változásokat a *Diétai Magyar Múzsa* számára 1795–96-ban készített variánsban is megtartotta. (A + jel ceruzával írt.)

6. p. 5. *A' Tavaszrol.*
11 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen, kezdősora: *Nevet már a' tavasz meg virágzására.*

7. p. 6. *Edgy Poëtai fel vidulás*.
7 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen, kezdősora: *Szomoru esetek nem rágják szivemet.* Ilyen címmel Csokonai is írt verset (*A' Poetai fel vidulás* I, 9), a versformán kívül azonban nincs más hasonlóság a két szöveg közt.

8. p. 6–7. *Az álom*.
8 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen, kezdősora*: Mig függesztve tartja az okosság magát.* A cím mellett, ugyanazon kéz írásával *pag: 30.* a gyűjtemény 30. lapjára utal, ahol hasonló címmel már Csokonai versét olvashatjuk.

9. p. 7–8. *A' Hadrol.*
A cím mellett ugyanannak a kéznek az írásával *pag: 74.* olvasható, s a 74. lapon itt is Csokonai hasonló című versét találjuk. 12 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen, kezdősora: *Nemes hazámnak most drága vitézeit.*

10. p. 8. *Edgy rossz hazafinak [me]g gyalázása.*
11 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen, kezdősora: *Bártsak sok Magyarok oh ezt ne kővet[né]k* .

\+ **11.** p. 10. [Csokonai?]: ***Edgy Vén Asszonyrol.***
A Csokonai-címjegyzékekben szereplő cím és a + jel alapján nagy valószínűséggel Csokonainak tulajdonítható szöveget a bevezetésben közöltük.

\+ **12.** p. 11–15. ***d. 2^{a} May – 794. A' Poëták[nak] n[em] kell kints, tsak edgy friss kert.***
Az első hat versszak nem Csokonaitól való (kezdősora: *Drága gyémánt sok ezer kints*), a 7. versszak mellett (p. 12.) a bal margón + jel, a jobb margón pedig *Dict.* olvasható. E 7. versszaktól kezdve Csokonai *A Poeta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet* (I, 16) című, 1785-ben írt versének a Zöld-kódexben (47b–49a) olvasható változatával azonos a szöveg.[61] A vers fölötti dátum Csokonai publicus praeceptorságának idejére esik, s így bizonyítja azt a feltevést, hogy a füzet Csokonai egy tanítványáé volt, a poétai osztályban.

[61] CSVMÖM Költemények, 1, 409–410.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

13. p. 16–18. *A' Vásárrol.*

26 számozott 12-es sorpárból áll, szerzője ismeretlen, kezdősora*: Kinek mi szűksége itt ki potolhattya.*

\+ **14.** p. 18–21. ***Musa vetat mori.*** [I.]

A cím mellett *pag: 35*, a 46. sor utáni *Vide pagina 36 versum sextum eum lege posthunc deinde 5um* bejegyzés pedig – az íráskép alapján – Csokonai kezétől is származhat. A bejegyzés a gyűjtemény 35–36. lapján ugyanezzel a címmel szereplő versre utal (listánkon a 29. sz.). Mindkét (tehát a gyűjtemény 18–21. és 35–36. lapjain szereplő) vers sajátos összedolgozása két Csokonai-versnek, melyeket a kritikai kiadás *Musa vetat mori* (I, 53) és *Serkentése a' Múzsának* (III, 255) címmel hoz. A két vers tehát, a kritikai kiadásban és a szatmárnémeti gyűjteményben is, szorosan összetartozik. Mindkét szöveg külön figyelmet érdemel, mivel egyik versnek sem maradt fenn sajátkezű kézirata.[62] (A kritikai kiadásban *Serkentés a' Múzsához* – V, 451 – címmel szereplő későbbi vers az előző átdolgozása, és a gyűjteménybeli szöveggel nem mutat további rokonságot, ezért az összevetéstől eltekintünk.) A gyűjtemény mindkét változatában ott van a diktálást jelző *Dictat.* megjegyzés is, a szövegeket tehát Csokonai diktálta és nyilván ellenőrizte. A jelen, [I.] számmal jelölt vers 52 soros. A vers első 10 sora ismeretlen, páros rímű 12-es, utána azonban a bonyolultabb *9a9a8b9c9c8b* képlettel folytatja: az első 10 sor tehát nagy valószínűséggel nem Csokonaié. A *Dictat.* bejegyzés a 11. sor mellett olvasható; a 11–28. sorok nagy vonalakban egyeznek a kritikai kiadásban *Serkentése a' Múzsának* címmel szereplő (III, 255) vers 1–18. sorával; a folytatásban azonban – 29–34. sor – a kritikai kiadás 4. és 5. versszakai (19–30. sor) felcserélődtek, az 5. versszakon belül pedig felcserélődött 3–3 sor (a 28–30. és a 28–27. sorok). A vers 12 záró sora (41–52. sor) a kritikai kiadásban *Musa vetat mori* címmel szereplő (I, 53) vers 1–6. és 13–18. soraival egyezik. Közben, a 46. sor után olvasható a fent idézett, talán Csokonaitól származó latin paginautalás. A kritikai kiadás (III, 255) szövege a *Diétai Magyar Múzsá*ban megjelent vers alapján készült, míg a gyűjteménybeli kéziratos variáns valószínűleg az átdolgozás (1794) előtti állapotot mutatja. Ez az átdolgozás azonban talán nem egyszerűen a korai, iskolás változat, a 18 soros *Musa vetat mori* (I, 53) későbbi kibővítését és átírását jelentette, mint ahogy azt a kutatók korábban gondolták,[63] hanem két egykorú (talán 1785-ös) változat, két különálló vers összeillesztését, kontaminációját.

Mindkét szöveget közöljük; itt a gyűjtemény 18–21. lapjain olvasható teljes verset. A sorokat a kritikai gyakorlat szerint számoztuk (a baloldali lapszélen), de – épp a Csokonai-diktálás és -ellenőrzés miatt – megtartottuk a kézirat következetlen számozásait is (a bal lapszélhez képest beljebb és dőlttel). A szokásos rövidítéseket szögletes zárójelben feloldottuk, s a szakaszok nélküli, egybeírt szöveget a 11. sor után 6 soros strófákra tördeltük.

[62] CSVMÖM Költemények, 1, 507; 3, 810.
[63] CSVMÖM Költemények, 3, 810–812.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Musa vetat mori. pag. 35.

1. A’ napok éjszakák kűldet[ne]k sorjáb[a]
Haza a’ természet kints tarto h*á*záb[a][64]
2. A’ bujdoso vizet kin sok nemzet issza
’s végre annyába megy a’ tengerb[e] vissza
3. A l.[eg]jobb orának kőteli el fogynak
Az erős kőfalak valaha el rogynak
4. De él az ész melly[ne]k az halál sem árthat
És a’ feledékeny Léthéb[e] n[em] márthat
5. ’s Szorja bár az idő álom hozo makját
El nem altathatja e’ vigyázo fáklyát

Dictat. 6. Jer magunk[na]k fűzzűnk szárnyakat
Hogy ama márvány kőszálakat,
Meg tetézhessűk azokkal;
Láthassuk várát a’ Honornak
Hol a’ Muzsák edgy nagy tábornak,
Fejét fűzik Laurusokkal.

7. A’ halhatatlanság felette
Őrők templomát épitette,
A’ mellybe meg holt az halál:
Itt ki szerette a’ Muzsákat,
Nevével kérkedő táblákat
Vastag gyémántokbol talál.

8. A’ Ditsősségnek trombitája,
Nevét harsogva praedicálja
Mindenűtt a’ Nemzeteknek;
Ezt a’ Hir fel vévén szárnyára
Viszi a’ világ két sarkára,
Hogy altal adja ezeknek.

9. Őrőmmel tapsolnak ő néki
A’ Gángesnek gazdag Kőrnyéki,
Vissza echozik Iberus;
Népei a’ fagyos Éjszaknak
’s Kik a’ forro nap alatt laknak,
Hirdetik: Ki volt Homerus.

[64] hazába [Értelemszerűen javítottuk.]

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

10. Seculumi az el mulásnak
Által adják őtet edgymásnak
És meg őrizik hüséggel;
És midőn sirjára mutatnak:
Őrőmnek kőnnyeit hullatnak,
Koronázván ditsősséggel.

11. Ki Poëta nevet érdemel
Annak ollyan oszlopot emel,
Phoebus a' Poëták Attya;
Hogy betűi ezen oszlopnak
Semmi veszélly kőzt el nem kopnak
'S Még az Idő se bánthattya.

Vide pagina 36 versum sextum eum lege posthunc deinde 5um

12. Ha hát én reám tekintene
Nyájas szemekkel Melpomene
's Ha éneklője lehetnék:
Mind a' halált mind más veszéllyt kárt
Melly a' l.[eg]nagyobbak[na]k is árt
Egy bátor szivvel nevetnék.

15. p. 21–22. *Az Árviznek le irása.*

20 soros, keresztrímes vers, szerzője ismeretlen, kezdősora: *Ki repűlvén Nothus lutskos vizes szárnyain*. A cím mellett a *Pag. 43*. bejegyzés utal a gyűjtemény 43. lapján levő hasonló című Csokonai-versre.

+ **16.** p. 22–24. ***Quem Dii oderunt, Praeceptorem fecerunt.***

A szöveg első 20 sora ismeretlen, de a 21. sortól (11. versszak) Csokonai hasonló című versét tartalmazza a gyűjtemény, a margón *Dictat.* megjegyzéssel. A kritikai kiadásnak a Zöld-kódexből (43b–44ab) közölt szövegéhez képest (I, 12) ez a változat a Sarkadi Nagy Zsigmond által 1810-ben másolt gyűjteményben levő szöveggel mutat több rokonságot.[65] Mindenhol kiteszi az ékezeteket, és az igeidők tekintetében is a Nagy Zsigmond-féle szöveghez hasonlít, viszont megőrzi a Zöld-kódexben lévő *bogátskoro 's őrdőg szekér* kifejezést, ami Nagy Zsigmondnál *bogáts korók és tövissek*-re változott. A 2. sorban a gyűjteményben *hajdan Horatz* helyett *Horatz hajdan* áll, az egyes szám 3. személy helyett a bensőségesebb többes szám 1. személyt használja a másoló (9. sor: *tiszteljük*, 32. sor: *lássuk*). A 17. sorban a múlt idejű *talált* helyett a vers többi igeidejéhez is jobban illeszkedő jelen idejű alak van. A legérdekesebb a vers 23. sora: a kritikai kiadás szerint *Ha Tizen negyedik Lajos fel támadna, Pártosinak egyéb bűntetést nem adna.*

[65] CSVMÖM Költemények, 1, 394–397.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Akárcsak a Nagy Zsigmond-féle másolatban, itt is egyértelműen így olvasható a sor: *Ha XVIdik Lajos fel támadna,* s a következő sort tekintve is ez tűnik a logikus változatnak. Mivel ez a kézirat nem keletkezhetett 1795-nél később, valószínű, hogy az 1785 körüli verset maga Csokonai aktualizálta saját praeceptorsága idején, de az is feltételezhető, hogy a vers keletkezési idejét kell későbbre tennünk, és ebben az esetben a Zöld-kódex szövege az elírás. A vers mellett egy tollal és egy ceruzával írt + jel is található. A 22–23. strófa ceruzával áthúzott, talán ugyanaz a ceruzás kéz avatkozott be itt is.

17. p. 25–26. *Genus irritabile Vatum.*

Ismeretlen szerző verse, 4 hatsoros versszakban, az eddigieknél bonyolultabb rímképlettel (*aabccb*), kezdősora: *Míg a' méheket jártokban.*

18. p. 26. *Gloria calcar habet*.

Más kéz írásával, a lap üresen maradt részére utólag beírva. Ismeretlen szerző 6 hexametere, kezdősora*: A' szép Gloria hogy ha veled foghattya nagy utját.* Csokonai is írt hasonló címmel verseket (I, 29; I, 35), ez a rendkívül gyenge verselmény azonban egyikkel sem egyezik.

19. p. 27. *Libertas est optima rerum.*

Ismeretlen szerző verse, 3 versszakban (rímképlete *aabccb*), kezdősora: *Ne kérkedj győngy s' aranyiddal.* A cím melletti jegyzet: *Pag: 57*. a gyűjtemény 57. lapjára utal, ahol Csokonai azonos című verse olvasható.

20. p. 28. *A' Mennykő-hullás.*

Ismeretlen szerző 8 hexametere, kezdősora: *A' ropogo menykő ha ki pattan az égnek őléből.*

+ **21.** p. 29. ***Jőszte Poëtának.***

A kritikai kiadás (II, 93) Nagy Gábor 1796-ban készített másolatáról közölt főszövegével egyezik meg leginkább a kézirat. Azonos a strófaszerkezet és a vers utolsó sorának változtatása is: *vigadozván* helyett *enyelegvén*. A vers keletkezési ideje Szilágyi Ferenc szerint 1792, Debreczeni Attila szerint bizonytalan.[66]

22. p. 29. *A' Haragos Ember.*

Ismeretlen szerző 2 disztichonja, kezdősora: *Nézd el egész testét, agyarát forgattya morogva.*

[66] CSVMÖM Költemények, 2, 242; CSVMÖM Osiris, I, 275: *Hívása a Múzsának* címmel. (Abban az esetben, ha Szilágyi Ferenc és Debreczeni Attila eltérő keletkezési időpontot feltételeznek, mindkét adatot közöljük.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

+ **23.** p. 30–31. ***Az Álomrol.***

A vers megegyezik Csokonainak a kritikai kiadásban *Az Álom [I.]* címmel megjelent versével (I, 14). A cím mellett a *Dictat. pag: 6*. visszautal a gyűjtemény 6. lapján levő, hasonló című versre. A szöveg helyesírása modernebb, mint a kritikai kiadásé (*palástya* helyett *palástja, simíttya* helyett *simítja*), és néhány apróbb eltérést is mutat a Zöld-kódex (45ab) szövegéhez képest: a 12. és a 23. sor elején a kéziratban *'s* van, *képébe* helyett *képében*, *szélére* helyett *szélire.* A 21. sor változtatása azonban a tartalmat is érinti: a kritikai kiadásban levő *A terhes gondokat rab lántzához fűzi* helyett a kéziratban *A terhes gondokat rab lántzára fűzi* az álom, s ez a kép pontosabbnak tűnik. Itt sincs meg a mottó, és itt is nagy kezdőbetű van a címben, alátámasztva a vers korai keletkezésének (1785–86) elméletét.[67] A halvány tintás + jel mellett egy ceruzás + jel is látható.

24. p. 31. *Forma venusta perit.*

Ismeretlen szerző 9 disztichonja, kezdősora: *A' szép ábrázat hord szinén tsak tsupa mázat.* Van ilyen című Csokonai-vers is (I, 38).

25. p. 32. *Bene qui latuit bene vixit.*

Ismeretlen szerző 6 disztichonja, kezdősora: *Mig az atzél tserfát a' menykő tördeli tőből.* Van ilyen című Csokonai vers is (I, 39).

26. p. 33. *Spes una h[omi]nes* [sic!] *nec morte relinquit.*

Ismeretlen szerző 6 disztichonja, kezdősora: *Ámbár nagy gondal gyűjtsed rakjad tele ládád.*

27. p. 34. *Impiger extremos currit mercator […]*

Ismeretlen szerző 2 disztichonja, kezdősora: *A' Kalmár tsak hogy tudjon sok kincseket öszve / Gyűjteni.*

28. p. 34. *Conscia mens scelerum poenas sub pectore nutrit.*

Ismeretlen szerző 3 disztichonja, kezdősora: *Sok bajokat sokképp szokott ki kerűlni az ember.*

29. p. 35–36. ***Musa vetat mori*** [II].

A cím mellett: *Dictat. pag: 18*. olvasható, visszautalva a gyűjtemény 18–21. lapján lévő versre, a + jel viszont hiányzik. A 6 versszakból álló 36 soros vers első három versszaka (1–18. sor) megegyezik a 18–21. lapon szereplő (listánkon a 14. sz.) vers 23–40. sorával, tehát a kritikai kiadásban III, 255. sz. alatt szereplő *Serkentése a' Múzsának* c. vers 13–30. sorait ugyanúgy felcserélve adja, mint listánk 14. sz. versében. A 4–5–6. versszak (19–36. sor) viszont a kritikai kiadásban *Musa vetat mori* címmel szereplő korábbi szöveggel (I, 53) egyezik, a helyesírási különbségeket nem tekintve. A gyűjteményben az 5. és a 6. versszakot véletlenül felcserélte a másoló (vagy lejegyző), de ezt

[67] CSVMÖM Költemények, 1, 403–405.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

észrevéve, a margón a két versszaknál számozással jelezte a hibát (#2. #1.). Csupán egy jelentős eltérés van a kritikai kiadás (I, 53) és gyűjteményünk szövege között, ez viszont a vers értelmét is érinti: a *Honorral ennek közepében* (ti. a poéták oszlopának közepében) helyett a gyűjteményben *Homérral ennek közepében* van, ami valószínűleg jobban megfelel az eredeti verskörnyezetnek. Hasonlóan fontos a kritikai kiadás 11. sora is, mivel a gyűjteményben a vers megfelelő sora (a 29.) jól olvashatóan, egyértelműen eldönti a kritikai kiadás olvasati dilemmáját, megerősítve Szilágyi Ferenc emendálását.[68] Listánk 14. sz. versével kapcsolatban már jeleztük a *Serkentése a' Múzsának* (III, 255) és a *Musa vetat mori* (I, 53) versek összefüggéseit. Mivel egyiknek sem maradt sajátkezű kézirata, e verset is közöljük. Közlésünkben végrehajtottuk a másoló utasítását: a téves sorrendben lemásolt két versszak sorrendjét javítottuk. A szokásos rövidítéseket szögletes zárójelben feloldottuk, a szakaszok eredeti számozását a bal lapszélnél beljebb, dőlttel hozzuk, de a kritikai gyakorlatot követve a bal lapszélen ötösével beszámoztuk a sorokat.

Musa vetat mori. Dictat. pag: 18.

1. A' ditsőségnek trombitája
Nevét harsogva praedicálja,
Mindenűtt a' Nemzeteknek:
Ezt a' hir fel vévén szárnyára
Viszi a' világ két sarkára,[69]
Hogy által adja ezeknek.[70]

2. Őrőmmel tapsolnak ő néki
Gánges[ne]k gazdag kőrnyéki,[71]
vissza echozik Iberus![72]
Népei a' fagyos Északnak,
's Kik a' forro nap alatt laknak
Hirdetik ki volt Homérus?

3. Seculumi az el mulásnak
Által adják őtet edgymásnak,
És meg őrizik hűséggel:
És mikor sirjára mutatnak
Őrőmnek kőnnyeit hullatnak,
Koronázván ditsőséggel.

[68] CSVMÖM Költemények, 1, 509.
[69] a' <hír> világ; [A *két* szó föléírással utólag betoldva.]
[70] Ho< >gy [A *g* fölött törlés.]
[71] [A sor legelején törlés, valószínűleg egy *A'* névelőé.]
[72] <rá> vissza

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

4. Ki Poëta nevet érdemel
Annak ollyan oszlopot emel,
Phoebus a' Poëták Attya:
Hogy betűi azon oszlopnak
Semmi veszélly kőzt el n[em] kopnak,
's Még az idő sem bánthattya.

5. Homérral ennek kőzepében
Őrőkké valoság keblében,
A' századokat számlálja:
Mellyek kedve mellett sietve
Suhannak el 's ő fel mettzetve
Nevét azokon találja.

6. Ha hát én reám tekintene
Nyájas szemekkel Melpomene,
's Ha éneklője lehetnék:
Mind a' halált mind más veszély kárt
Melly a' l.[eg] nagyobbak[na]k is árt,
Egy bátor szivvel nevetnék

+ **30.** p. 37–40. ***A' vidám természetű Poëta. Dictat.***

A cím melletti *Dictat*. és a 39. lap tetején ismét szereplő *Dict.* is jelzi, hogy Csokonai-versről van szó. A kritikai kiadásban is *A' vídám természetű poéta* címmel szerepel (II, 128, 1793-ból való). A legnagyobb különbség a kritikai kiadáshoz képest, hogy a gyűjteményben alig találunk nagybetűs megszólításokat, az első sor itt *Sírhalmok, gyász temető kertek*, a kritikai kiadás főszövegében (az 1793-as verstisztázati füzetben) viszont: *Sírhalmok! Gyász Temetőkertek!*

+ **31.** p. 41–43. ***Mindenűtt (Dict.) a' Halál. A' morte h[omi]nes s[em]p[e]r tantundem absumus.***

A cím alatt az eredeti propositio is szerepel, csak a szórend más, mint a kéziratjegyzékekben (ott *A morte homines tantundem semper absumus* cím szerepel). A kritikai kiadásban *Mindég közel van a' Halál* (I, 15) címmel jelent meg a vers első 22 sora, a Zöld-kódexből (45b–46b) való változatot tekintve főszövegnek. Ezzel azonos a gyűjtemény szövege is, szó szerint követve az 1785 körüli verset,[73] de a későbbi, 1794-es változat teljes szövegét tartalmazza. Ez a kritikai kiadásban *[Mindég közel van a' Halál] [II.]* cím alatt szerepel (III, 204), a Sarkadi Nagy Zsigmond-féle változat alapján. Az itteni verskezdet: *De hát olly ősztővér remény is hizlalhat* esetleg a Zöld-kódexbeli legelső változattal egyezik, jóllehet ott *táplálhat* az állítmány, azonban a kritikai kiadás e

[73] CSVMÖM Költemények, 1, 407–408; 3, 507–508.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

szónál emendálást jelez.[74] A 8. sor vitatott szava *izekre* alakban szerepel a Zöld-kódexben levő *ezekre* alak helyett, de egyezően a későbbi változat (III, 204) *ízekre* szavával. Az egyéb apróbb változtatások főként a helyesírást és a központozást érintik.

+ **32.** p. 43–44. ***Az Árvizről.***

A cím mellett a *Dict. pag: 21*. bejegyzés visszautal a 21. lapon szereplő, azonos propositiójú diákversre. A kritikai kiadásban *Az Árvíz* címmel olvasható Csokonai verse (I, 52), Szilágyi szerint 1786-ban keletkezett, Debreczeni bizonytalan keltezésűként 1785–1790-re teszi.[75] A gyűjtemény szövege több ponton jobbnak tűnik a Zöld-kódexbeli változatnál, amely nem sajátkezű kézirat. A vers 8. és 23. sorában több helyen áthúzások, javítások vannak. A 8. sorban *Bőmbölt s. zugva mormolt a' szomszéd hegy <felleg tarto> tőve*, a *s. zugva mormolt* betoldva. A 23. sorban *A' kies <helyeket>* <[olvashatatlan]> *tereket méllyen bé vőlgyeli.* A 21. sorban változik a sor értelme: itt *A' barmokat szőrnyű őrvénnye bé nyeli* olvasható a kritikai kiadásbeli *A' barmokat szőrnyű örvényibe nyeli* sor helyén.[76]

+ **33.** p. 45. [Csokonai?]: ***Az Istennek hatalmáról.***

A vers szövegét, épp a + jel miatt, a bevezetőben közöltük.

34. p. 46. *Orpheus saxa cantu movit*.

Ismeretlen szerző 8 hexametere, kezdősora: *Verseit a' mikoronn Orpheus futta furuglyán*. Csokonainak is van egy latin nyelvű propositiója Orpheusról (*Orpheus Tartara penetrat pro Uxore Euridice:* I, 50), melynek azonban nincs köze ehhez a vershez.

35. p. 47. *Gaudium e miseris sō*[?]*ōs habuisse malorum.*

Ismeretlen szerző 5 disztichonja, kezdősora: *Légyen tsak sok ezer társod neked a ki bajokkal / Kűszkődjék*.

36. p. 48–50. *De Laudonis capto Belgrado victor.*

Ismeretlen szerző 26 hexametere, kezdősora: *Nintsen olly nagy erő mellyet valahára az ágyuk.* Csokonai 1789-ben írt verset a belgrádi győzőről *Az ősz Laudonra* címmel (I, 78).

37. p. 50–52. *Valedictio mundo habita p[er] hominem strictissime.*

Ismeretlen szerző 10 disztichonja, kezdősora: *Eddig a' győnyőrűségek kőzepette hevertem.*

38. p. 53. *A' szerentsétől legyaláztatott embernek panassza. Carmina Anapestica.*

Ismeretlen szerző páros rímes 8 sora, kezdősora: *Én velem egybe szűlettek.*

[74] CSVMÖM Költemények, 3, 508.
[75] CSVMÖM Osiris, I, 869–870.
[76] CSVMÖM Költemények, 1, 505–507.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

39. p. 54. *Forma venusta perit.*

A versnek csak a 2 kezdősora van meg, ezek azonosak a 31. lapon szereplő vers kezdetével. Erre utal a verset követő *V.[ide] A. pag: 31.* bejegyzés ugyanattól a kéztől.

\+ **40.** p. 55–56. ***Lurida sub dulci melle venena latent. [A' színesség].***

Ugyanezzel a címmel Csokonai két verset írt: az első, hasonló latin címmel csak 6 soros (I, 27), a második viszont, *A' színesség* című már 22 soros (I, 28; Zöld-kódex 53ab). A szatmárnémeti gyűjteményben az első 8 sor nem Csokonaitól való, a kezdősor: *Sokszor ki l.[eg] méllyebb alázatossággal*. A 9. sortól viszont a szöveg egyezik Csokonai versével, s ezt az is jelzi, hogy e 9. sor (*Vélnéd hogy a' nyalkán piroslo Sodoma*) mellett *Dictat.* olvasható. A *Dictat.* mellett is látható egy ceruzás + jel. A vers sorszámozása pontatlan, a 17. sor mellett a 15. sorszám van. A kezelhetőség érdekében gyűjteményünk e versének sorszámozását kétszer indítottuk: 1–8. sor az ismeretlen rész, majd a tulajdonképpeni 9. sornál újrakezdtük a számozást, hogy sorszámaink egyezzenek a kritikai kiadáséval (I, 28); a továbbiakban tehát csak a 22 soros Csokonai-verssel foglalkozunk. A kritikai kiadás szerint ez a vers 1786-ban született (Zöld-kódex). Eltérés a 11. sor szórendjében van: *Sőt még a' beszéd is olly edgy tsalhato jel* olvasható a gyűjteményben. A 13. sorból kimaradt a *száj* szó. A gyűjtemény másolója a vers forrásait is pontosan jelzi. A 6. sor, majd a 8. sor után 2–2 sor következik Vergiliustól, latinul, Vergilius nevét aláhúzva. A 17–20. sor után Euripidész *Médeia*jára, a 21–22. után pedig Seneca *Medea*jára hivatkozik:

17 Oh Jupiter ha már a' hamis arannak
Illy tiszta jelei s' bizonysági vannak,
Ugyan hát a' hamis rossz szívű embernek
20 Testén illyen jegyek miért nem hevernek.

[aláhúzva:] Euripides in Medea: O Jupiter etcet.

21 Kűlőmben ki millyen portékákat árul
Azoknak jutalma mind magára hárul.

[aláhúzva:] Seneca, Tragoedus in Medea: Redit in auctorem scelus

Az Euripidészhez kapcsolt négy sor (17–20.) elején a margón végig idézőjel áll. A kritikai kiadás csak a 17–20. sornál hivatkozik Euripidészre, mivel ez a négy sor önálló epigrammaként is ismert volt.[77]

\+ **41.** p. 57–58. ***Libertas optima rerum.***

A cím mellett ott az utalás (*pag: 27*) a 27. lapon levő, nem Csokonaitól származó, azonos című versre, ez a szöveg itt azonban Csokonai műve. A kritikai kiadásban *A'*

[77] CSVMÖM Költemények, 1, 445.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Szabadság címmel szerepel (I, 31). A keletkezési ideje az 1786-os év, a szöveg a Zöld-kódexben (54b–55a) maradt fenn, *De eadem* címmel. Ehhez képest az itteni változat csak a -ban, -ben rag rövidebb alakjával tér el (pl. 15. sor: *rabságbann* helyett *rabságban*) és egy kötőszóval, ami tartalmilag is megváltoztatja egy kissé a 20. sort: *Ugy a' pompa a nemes vér* helyett *Ugy a' pompa 's a nemes vér. A' Szabadság* címet csak az 1795-ös első katalógusban találjuk.

42. p. 59–60. *Sint Maecenates feret H[un]gara ter[r]a Marones. Vergiliumq[ue] tibi v[el] tua rura dabunt.*

Bár Csokonai is írt e propositióra verset (I, 42), ez ismeretlen szerző 10 disztichonja, kezdő sora: *A' jutalom 's dicséret fel indittya az e[mbe]rt.*

43. p. 61. *Illi robur et aes triplex circa pectus erat q[ui] fragilem truci commisit pelago ratem.*

Ismeretlen szerző 3 disztichonja (a Horatius-verssorra), kezdősora: *A' tenger sebesen zuhogo őrvényibe a' ki.*

44. p. 62. *Az erdőről. Hecsametri.*

Ismeretlen szerző 5 hexametere, kezdősora: *Itt a' gyenge zephir suhogo szárnyára ha perdűl.*

45. p. 63–64. *Tota licet veteres exornent undique cerae atria: Nobilitas sola est atq[ue] unica virtus.*

A tartalomjegyzékben az alcím alapján, az N betűnél szerepel a 8 disztichonos vers. Szerzője ismeretlen, kezdősora: *Bár nagy pitvaridat be boritsa nemed sokasága.*

46. p. 65. *Grof Rádai Gedeon Epitáphiuma.*

Ismeretlen szerző 14 soros verse (gyenge 8–9–10-es sorokkal), kezdősora: *Hát Ráday rangod azért hogy.* A vers keletkezéséhez adalék lehet Ráday Gedeon halálának időpontja: 1792. augusztus 6.

47. p. 66. A lap tetején: *Versus Latini*, kétszer aláhúzva, alatta:
Caput 11um Epitaphium Attilae. 6 soros latin epigramma.

48. p. 67. *Sola virtus perennis*.

Ismeretlen szerző 5 disztichonja, kezdősora: *A' kints egybe meg ég, joszágod majd hamuvá lesz.*

49. p. 68–70. *Poesis lingvae vernaculae non ceu Poesi aut Graecae* [!]*, aut Latinae, aut cuivis quae in hodiernis lingvis reperiuntur*.

Ismeretlen szerző 11 disztichonja, kezdősora: *Bár a' Francia nyelvét hántorgassa sokaknak.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

50. p. 71. *Constantzinapolly. pag: 76.*

Ismeretlen szerző 6 soros verse (párosrímű 12-es), kezdősora: *A' gyeppel boritott part is azt hirdeti.* A cím melletti (talán későbbi) bejegyzés előreutal a 76. lapon levő Csokonai-versre.

\+ **51.** p. 71–72. ***A Rővid Nap és hosszu Éjj.***

A kritikai kiadásban (I, 43) a *Diétai Magyar Múzsá*ban megjelent változatot tekintette főszövegnek Szilágyi Ferenc. A szatmárnémeti gyűjteményben viszont a korábbi, Zöld-kódexbeli (60ab) szöveggel találkozunk. A vers 1786-ban keletkezett, címe: *A' rövid nap s' hosszú éj*. (A vers az E, a H és az N betűnél is szerepel a gyűjtemény végén levő tartalomjegyzékben.) A két szöveg megegyezik, csak a 3. sorban az *éj* helyett az *ég* olvasható, az utolsó sorban pedig hiányzik a sorkezdő kötőszó, az *'S*. A Zöld-kódexben a 22. sorban a *kies világ* kifejezést *gyönyörködés*-re változtatta Csokonai (?), itt (ahogy a *Diétai Magyar Múzsá*ban is) az eredeti alak szerepel.

52. p. 73. *Thisbe sir a' Piramis teste felett.*

Ismeretlen szerző 8 soros verse, kezdősora: *Érted Piramis ha ki jöttem.* Csokonainak is van ilyen témájú verse (*Thisbe keservei*, I, 45), s e két vers formája azonos (párosrímű anapesztusok).[78]

\+ **53.** p. 74–75. és p. 82. ***A' Hadrol.***

A cím melletti visszautalás (*pag: 7.*) a 7–8. lapon található azonos című diákversre vonatkozik. A 75. lap alján *Caetera Vide pag: 82.* olvasható, a vers itt valóban megszakad, és a 82. lapon fejeződik be; ennek okát nem tudjuk, s a két rész külön másolása azért is meglepő, mert a gyűjteményben máshol hasonló tévesztés (?) nem fordul elő. A kritikai kiadásban *A' Had [I.]* címmel található a vers (III, 192). A kritikai kiadás a vers 1–10. sorát a Zöld-kódexből (51b), a további részt a teljes verset tartalmazó, *Helikoni Virágok* című, Jókay Józseftől való kéziratos gyűjteményből közli. A Zöld-kódexben a 10. sornál megszakad e vers kézirata, és más verssel folytatódik.[79] A szatmárnémeti gyűjteményben jóval hosszabb rész, az 1–50. sor szerepel egy tömbben, s az 51–60. sor került át a 82. lapra, ott tehát – szemben a Zöld-kódexszel – befejeződik a kézirat. Mégis elgondolkoztató, hogy e vers (Vargha Balázs szerint Csokonai „legüldözöttebb verse")[80] a szatmárnémeti gyűjteményben ugyanúgy megszakad, mint a Zöld-kódexben. Szilágyi Ferenc szerint a vers első része 1786-ban, a befejező, elmélkedő rész pedig 1794 közepén keletkezhetett, Debreczeni 1785–1790 közöttinek tartja az első, 1790–1796 ősze közöttinek a második változatot.[81] A szatmárnémeti gyűjteményben az 50. sornál semmiféle jel nem utal a hozzáillesztésre. Két helyen találunk halványabb tintás,

[78] A rímes-időmértékes verselés korai kísérleteiről lásd CSVMÖM Költemények, 1, 492–493.
[79] CSVMÖM Költemények, 3, 390–391.
[80] VARGHA Balázs, *A „zöld codex": Csokonai költői fejlődésének első szakaszáról*, ItK, 1953, 113.
[81] CSVMÖM Költemények 3, 392–393; CSVMÖM Osiris, I, 914–915.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

az áthúzott szavak fölé írt javítást, amelyek írásképe esetleg Csokonai kezére vall, de ez a feltételezés igen bizonytalan:

1. sor: *Ki űté zászlóját a' had <véres> Attya*, a *véres* áthúzva, fölötte: *mérges*. A javított szöveg megegyezik a Zöld-kódexben olvashatóval.

A 20. sorban az áthúzott rész szinte biztos olvasata: *kegyetlen francok*, föléírva pedig a javítás: *vitez chártusok*; a teljes sor tehát: *A' <kegyetlen francok> vitez chártusok űlnek paripára*. A *pártusok* valószínű félrehallása (*chártusok*) Csokonai sajátkezű javítása ellen szól. A *pártusok* szó a régi magyar nyelvben pártost, lázadót, pártütőt jelentett, s Csokonai azért változtatta e szerkezetet a *Diétai Magyar Múzsá*ban *fegyveres rendek*re, „nehogy valaki a 'pártos' franciákra gondolhasson"[82] a *vitéz pártusok* olvastán. A franciák említése tehát a vers politikai konnotációjával függ össze, s a törlés arra vall, hogy a 20. sor eredeti szövege Csokonaitól származik. Esetleg elképzelhető, hogy a szatmárnémeti gyűjtemény a versnek egy, a Zöld-kódex és a *Diétai Magyar Múzsa* megszelídített változata közötti fázisát őrizte meg, azt, amelynek hiányzó szövegét a kritikai kiadás is feltételezi.[83]

Más javítás nincs a versben. A további eltérések közül a jelentősebbek: a 6., a 22. és a 26. sorban a szöveg a *Diétai Magyar Múzsá*ban levő, átdolgozott kiadásnak felel meg. A 45. sor a kritikai kiadásban: *Hát már a gyilkosság, Szent Egek!! Isteni*, a gyűjteményben: *Hát már a gyilkosság Sz.[ent] vétek 's Isteni*. A 47 sor: *Az ártatlanoknak fel-kontzolása*, itt: *Hát az ártatlannak őszve vagdalása* szerepel. Az 54. sorban a kritikai kiadásban *A' nép* olvasható, a gyűjteményben viszont *A' világ*. Az 59. sorban *egy szebb* helyett *ditsőbb* található.

A gyűjtemény másolója a sorokat sorpáronként számozza, de néhányszor téved.

\+ **54.** p. 76–77. ***Constántzinapolly.***

A cím melletti *pag: 71.* visszautal az ismeretlen költő 71. lapon szereplő soraira. A vers hiányzik a kötet tartalommutatójából. A kritikai kiadás *Constantzinápolly [I.]* címmel közli a verset (I, 25), amely 1785 nyarán íródott, és a Zöld-kódex őrizte meg első változatát. Csak a vers első 26 sora van benne a gyűjteményben, a 77. lap nagy része üresen maradt. (Erre a részre másolta be utóbb a 3. kéz *A Reménység* című verset.) A Zöld-kódexbeli (49a–50a) szöveghez képest két változtatás van: *Az ezekbenn igen gyönyörködő Alla* helyett *Az ezekben nagyon gyönyörködő Alla* (10. sor). A 18. sorban értelmileg is helyesebbnek tűnik a gyűjtemény megoldása: *Mellyek a' fellegek közzé rejtettetek* helyett *Mellyet a' fellegek közzé rejtettetek.*

\+ **55.** p. 77. *A Reménység*

Szentjóbi Szabó László verse, egy újabb (3.) kéz írásával, halványan, utólag az üresen maradt helyre bemásolva. Kezdősora: *Ki szeretné az életet, ha reménység nem lenne.* A cím melletti + jelet nem tudjuk értelmezni.

[82] CSVMÖM Költemények, 3, 397.
[83] CSVMÖM Költemények, 1, 349.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

56. p. 78–80. ***A' Tzigányrúl.***

Csokonai verse *Czigány* címmel szerepel a kritikai kiadásban (I, 26). A gyűjtemény szövege pontosan megegyezik a Zöld-kódexével (50b–51b), melyet a kritikai kiadás is követ (kivéve: *képit* helyett *képét*, *kék* helyett *kén* van a gyűjteményben), de az utolsó két sor hiányzik.

57. p. 81. *Didonak Aeneas el menetelekor mondott szavai.*

Ismeretlen szerző 20 soros, páros rímes, gyenge verse, kezdősora: *Igy tsalnak az emberi szivek.* A tárgyat Csokonai is megverselte (I, 57), de általában kedvelt feladat volt a református kollégiumokban.

58. p. 83. *Nil prodest quod non laedere possit idem*. Latin, 6 sor.

+ **59.** p. 84–86. ***A' Hirről.***

Csokonainak ez a verse *A' Hír* címmel szerepel a kritikai kiadásban (III, 193).[84] A vers 4. sorában Boerhave neve két alakban is szerepel, s a tárgyragos *Borhavét /:Boerhaavet:/* név fölött egy jegyzetszám (1) található. A lap alján ugyanezzel a jellel (1) kétsoros, apró betűs, aláhúzott lábjegyzet van: *Leg hiresebb medicus volt. Hollandiában született és m[inde]n előtte 's utána v[al]okat [me]g szégyenített*. Jelentősebb eltérések a Szilágyi Ferenc szerint 1789–90-ben készített, majd 1794-ben átdolgozott és a *Diétai Magyar Múzsá*ban megjelent szöveg és a szatmárnémeti kézirat között: a 14. sorban *kész nyillal* helyett *vont nyíllal* (kézirat), a 18. sor a kéziratban *pártfogonkká leve*, ezt azonban a szóismétlés miatt Csokonai *védelmezőnk leve*[85] formában javította. Sok az eltérés a 30. sortól kezdődő szövegrészben:

30 'S minden ditsőségtől talpig meg kopaszít
Mikor testén fellyűl űll a' sirhalomra,
Hogy prédáját ki ne hadgya a' főld gyomra,
És le száll akkoris sirjáról az égből,
'S ki vészi nevét a' halálos mélységből.

A 44. sor után a gyűjtemény másolója 4 ismeretlen verssorral folytatja, ezért a vers 56 soros lesz:

45 Ha a szerentsétől sok adományt nyere
Ha tsillámlik rajta méltoság tzimere
Akkor Tekintety ostobának mondja
Igy lesz sok a' világ tzégéres bolondja

[84] Szilágyi a diákkori vers átdolgozását 1794-re teszi (CSVMÖM Költemények, 3, 400), Debreczeni a *Diétai Magyar Múzsa* alapján 1796 ősze előtti bizonytalan keltezésűnek tekinti (CSVMÖM Osiris, I, 288–289).

[85] CSVMÖM Költemények, 3, 400.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

E 4 sor után következik a Csokonai-versnek a kritikai kiadásból ismert befejező 7 sora (45–52.). Az utolsó 6 sor már a 86. lapon található. A záró sorban *egész hazám' hallatára* helyett a kéziratban *egész világ hallatára* szerepel.

+ **60.** p. 87–88. ***A Szerentsétől [me]g n[e] rettenj.***

Csokonai verse *A szerentse változó* címmel olvasható a kritikai kiadásban (I, 55), 1787-ben keletkezett, a Zöld-kódexben (61b–62a) maradt fenn a szöveg első variánsa, amelynek egy változata a *Diétai Magyar Múzsá*ban is megjelent. A 14. sor eltér a Zöld-kódexbeli szövegtől, ott az olvasható, hogy *a' pokol méjjére*, itt pedig *a' pokol fenekére*, a 25. sorban a kritikai kiadásban *menykő,* itt pedig *kénkő* szerepel. Az utolsó két sort, akárcsak a Zöld-kódexben, itt is utólag átjavítgatták, s ezek valószínűleg Csokonai saját-kezű javításai. A kritikai kiadás a javítás előtti változatot, a *Diétai Magyar Múzsa* változatához hasonló jelen idejű alakot közli: *Ez ama Gibraltár ez ama Tzitadell / Mellyre minden bombit haszontalan lövell.* A szatmárnémeti kéziratban jól látszanak a javítások, eredetileg itt is ez szerepelt: *Ez az a' Gibráltár 's az a' Citadell / Mellyre minden bombit haszontalan lövell*. Az áthúzások és betoldások után így fest a zárlat: *Ez ama Gibraltár 's ama Citadelle / Mellyre minden bombit hasztalan lővelle*.

+ **61.** p. 89–91. ***A' Tengeri Zivatar.***

Csokonai verse *A Tengeri Zivatarról* címmel szerepel a kritikai kiadásban (I, 56). A vers a Zöld-kódexben (62a–63a) található, 1787-ben keletkezett. A 4. sorban a *felsőbb* helyett a gyűjteményben *also*, a 15. sorban *dübögve* helyett *dűhőgve* szerepel, a 21. sorban a *méségbe* helyett *mélységre*, a 28. sorban *szorja el* helyett *szorja ki* olvasható a gyűjteményben. A 39–40. sorban *le görög* helyett *le gőrdűl* és az ehhez megfelelő rím, a *dőrdűl* van.

+ **62.** p. 92. ***A' Kevélyről.***

Csokonai verse *A Kevélly [I.]* címmel szerepel a kritikai kiadásban (I, 58). A vers a Zöld-kódexben (63a–64b) található, 1786–87-ben keletkezett. Az utolsó szót megváltoztatta a gyűjtemény másolója (?): *verset énekl[én]ek* van a *verseket költének* helyett. A 12. sorhoz, melyben egyébként a két állítmányt felcseréli, (2.) számmal jegyzetet kapcsol: *Az Út Onak teszi (2.) Anak mondja az Ot.* A magyarázat a lap alján lábjegyzetben: *(2) loco bolond – baland + loco rut – rot.* (A kézirat aláhúzásai.)

+ **63.** p. 93–94. ***A' Főld-indulásrol.***

A cím alatt más színű tintával: *ki mulás.* Csokonai verse *A Főld Indúlás [I.]* címmel szerepel a kritikai kiadásban (I, 59). A szöveg Zöld-kódexbeli (64ab) fogalmazványa 1786–87-ben keletkezett. Csak két szó változtatás van a gyűjteményben ehhez képest: a 14. sorban a sorkezdő *Bomlik* helyett *Omlik* van a kéziratban, a 23. sorban pedig *jaj szók* helyett *jaj szó* szerepel. Ezt a változtatást a Zöld-kódexben – utólag – már Csokonai is elvégezte, ez is arra vall, hogy a másoló előtt a Zöld-kódex vagy annak egy másolata

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

feküdt. A helyesírási változtatások egy része is Csokonaira vezethető vissza, pl. az *Ethna h*-ját elhagyta a másoló.[86]

+ **64.** p. 95–96. ***A Gazdagrol.***

Csokonai verse a kritikai kiadásban *A Gazdag* címmel szerepel (I, 60). Ez a szöveg az első fogalmazvánnyal, a Zöld-kódexbeli (64b–65b) szöveggel egyezik meg, amely 1786–87-ben keletkezett. A gyűjtemény másolója észrevehette a Zöld-kódex 27. sorának téves szórendjét, és gyorsan beszúrta a hiányzó *szolgál[na]k* igét a *hogy* szó után. Ugyanakkor elhagyta a 22. sor után olvasható csonka, félbehagyott verssort, és az egyes szám 2. személyt egyes szám 3. személyre változtatta: *titulosid, előtted* helyett *titulosi, előtte* van a kéziratban. Ezen kívül csak a 19. sorban van változtatás: *Ő talpig aranyba, s talpig biborba jár* helyett *Ő talpig aranyos s' talpig biborba jár.*[87]

+ **65.** p. 97–99. ***Rut ábrázat 's Szép ész.***

Csokonai verse a kritikai kiadásban (I, 61) *Rút ábrázat szép ész [I.]* címmel szerepel. Ez a változat a Zöld-kódexbeli (65b–66b), 1786–87-ben keletkezett fogalmazvány szövegét követi, de a *Diétai Magyar Múzsá*ban megjelent 1794-es átdolgozásból is van már benne néhány elem: a 8. sorban pl. már *veréb* szerepel, és a 41. sor is megegyezik a II. változattal (III, 254). A 44. sor után az a két sor következik, amely csak Jókay József másolatában van meg (OSZK, Oct. Hung. 695), de a két sor zárójelbe van téve:

/:Meg érne nyoltz potrát, meg! edgy illyen forma
Jo izűen esne belé edgy kis torma:/

+ **66.** p. 100–101. ***A' Magyar Gavallér.***

Csokonai verse a kritikai kiadásban (I, 82) *Eggy Magyar Gavallér* címmel szerepel. A szöveg a Zöld-kódexbeli (69b–70a) első fogalmazványt követi, amely 1790-ben íródott. Csokonai ottani javításai közül a kézirat átvette az *Angliai* szó javítását *Ásiai*ra, de megőrizte a 4. sor eredeti, átjavítás előtti formáját. A 23. sor végén jegyzetszám van, a lap alján pedig a jegyzet, a *Leventa* szó magyarázatával: *(2) Régi Ifjak a' kik gyakorolták magokat a' kard forgatásban etcetera s lovaglásban.*

67. p. 102. ***Az Embert Gyűlőlő Timon.***

Csokonai verse a kritikai kiadásban *Az Ember gyűlölő* címmel szerepel (I, 62) és 1786–87-ben keletkezhetett (Zöld-kódex 67a). A 3. sorban jól olvashatóan *már sok* van írva *mások* helyett, valószínűleg másolási hibaként. E Csokonai-vers mellől hiányzik a + jel.

[86] CSVMÖM Költemények, 1, 528–529.
[87] CSVMÖM Költemények, 1, 533–534.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

+ **68.** p. 105. ***A' Párt-űtő.***

Csokonai verse a kritikai kiadásban *A' Párt Ütő* címmel szerepel (I, 80), és 1787-ben vagy 1790-ben íródott (Zöld-kódex 68a). A vers első sorának központozása más, mint a Zöld-kódexé: *Párt űtő. Ez igen borzaszto nevezet!*, de egyébként az ottani szöveget követi, modernebb helyesírással.

+ **69.** p. 106. ***Magyar hajnal hasad.***

Csokonai verse a kritikai kiadásban *Magyar Hajnal hasad [I.]* címmel szerepel (I, 81), de a kézirat csonkasága miatt csak az első 22 sor olvasható a gyűjtemény 106. lapján. Az őrszó és a lapszám is jelzi, hogy ezután egy vagy két levél hiányzik (kitépték vagy kiesett) a kötetből (a következő, 110-es lap pedig a recto oldalra került). A vers 1790-ben íródott, a Zöld-kódexben (68b–69a) maradt fenn. A szatmárnémeti kézirat megőrizte az első kidolgozásból a cím formáját (csak a nagybetűs alakokat írja kicsivel) és a 8. sorban a *mostoha* szóalakot a későbbi *mostohás* helyett. A 19. sorban viszont már a *Diétai Magyar Múzsa* számára készített 1794-es átdolgozásnak megfelelően *Muzsáddal* alak szerepel a régi *múzsákkal* helyett.[88]

A 107–109. lap hiányzik, így a 106. lapot (verso) a 110. lap (recto) követi. Kitépés vagy lapkivágás azonban nem látszik, valószínűbb a számozás alapos tévesztése.

70. p. 110. ***[A' reggel]***

A kézirat említett csonkasága miatt csak az 53. sortól van meg a Csokonai-vers szövege. Az egy-egy lapra írt verssorok számából kikövetkeztethető, hogy a hiányzó lapokon éppen az előző vers vége, és ennek a versnek az első 52 sora fért el. *A' Reggel* (I, 83) szövegével kapcsolatban több szövegkritikai probléma is van (a Zöld-kódexben a 70b–71ab lapokon olvasható), nagy kár, hogy a hiányzó lapok miatt ezeknek a megoldásában nem tud segíteni a gyűjtemény. Annál érdekesebb azonban a fennmaradt rész, ez ugyanis további 19 sort tartalmaz, amelyet semmilyen más kéziratból nem ismertünk idáig. A Zöld-kódexben Csokonai utal is a 76b lapon levő 58 sor folytatására, de a jelzett helyen csak egy 3 soros toldás olvasható. A kritikai kiadásból kitűnik, hogy a vers a toldalékkal együtt is csonka: az utolsó sor (*Amidőn le fonják párkák rokkájokat*) párja hiányzik, a vers semmiképpen sem lehetett 61 soros, s ahogy Szilágyi Ferenc írja: „lett volna […] még lefordítani való szöveg; forrásából, Seneca *Hercules furens* c. tragédiájából ugyanis a reggelről való kórusnak csak mintegy kétharmadát fordította le (125–177. sor).”[89] A szatmárnémeti kézirat alapján állíthatjuk, hogy Csokonai valóban lefordította az egész verset, amely így 80 soros (40 rímpárral). Jelentősége miatt közöljük a 110. lapon olvasható egész szövegrészt, amelyből a 62–80. sorokat eddig nem ismertük. A kritikai kiadás sorszámozását követjük:

[88] CSVMÖM Költemények, 1, 605.
[89] CSVMÖM Költemények, 1, 615.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

De a' tsendességet kevesen esmérik,
Kik a' gyorsan futo időt bőltsen mérik
Birván oráival e' rövid életnek
A' mellyeket többé vissza nem vehetnek.
Mig lehet mindnyájan vig szivvel éljetek
Sebes szaladással siet életetek
Kerekén <s> a' gyorsan repűlő napok[na]k
A tőllűnk rohano esztendők forognak
Le fonnyák a' midőn <a'> Párkák rokkájokat

[az ismert szöveg itt szakad meg]

Magok és vissza nem fejtik fonályokat
De míg az emberek őnként a halálnak
Rohannak 's tudatlan azzal szembe szálnak
A' Párkák bizonyos rendel kővetkeznek
A szabott időn tul edgynek sem kedveznek
Nem lehet a' meg irt napot halasztani
Bé kell a' népek[ne]k a' sirba szállani.
Mást a szép ditsősség széltire hirdessen
A hir sok országok határin pengessen
Emellyen a' felső ég boltozattyáig
A' számtalan napok ditső hazájáig
Más a' győződelem arany szekerében
Laurusos koronát visellyen fejében
Engemet a' kevély világ felejtsen el
Főldem bátorságos hajlékba rejtsen el
Alatsony de biztos helyen [me]g maradnak
Apro támasszai gyásszal hányt hazád[na]k
A nagy lelkű virtus méllyen rohan alá
A' bűszke szél mennél fentebb magasztalá.

+ **71.** p. 111–112. ***A' Délről.***

Csokonai verse *A Dél [I.]* címmel jelent meg a kritikai kiadásban (I, 84). A Zöld-kódexben a 72ab lapon olvasható a szöveg (1790-ből), amely az itteni, 34 soros verssel azonos, nem pedig a később 94 sorra bővített változattal. A helyesírási eltéréseken túl a 24. sorban *a' nap hevétől* helyett *annak hevétől*, a 25. sorban a *játtzanak* helyett a logikusabban tűnő *láttzanak* olvasható a szatmárnémeti kéziratban. Más a záró 34. sor is: *E' vidám gesztenye alá ugy jöjjetek* helyett *E' vidám gesztenye fa alá jőjjetek* a vers záró sora. Három sorpárt bekeretezett a másoló (7–8, 9–10, 17–18), de nem tudni, miért, mert a sorrendjüket nem változtatta meg.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

+ **72.** p. 112. *A Patakhoz.*

A 112. lap üresen maradt alsó felére utólag másolta be ugyanaz a (3.) kéz, amely a 77. és a 176. lapon lévőket is. Ismeretlen költő 6 soros (felező 8-asokban írt) verse, kezdősora: *Be szép vized vagyon neked.*

+ **73.** p. 113–114. ***A' Télről.***

Csokonai verse *A Tél [II.]* címmel szerepel a kritikai kiadásban (I, 85). A Zöld-kódexbeli (73ab), 1790–91-ből való első kidolgozást követi ez a kézirat is, a vers 40 soros első változata szerint, de a későbbi átdolgozás jeleit mutatja pl. a 40. sor (*biráktól* helyett *birotol*).

+ **74.** p. 115–116. ***A' Nyárrol.***

Csokonai versét a kritikai kiadás *A Nyár [I.]* címmel közli (I, 86), 1790-ből vagy 1791-ből. A szöveg első változatát a Zöld-kódex (74ab) őrizte meg, ezt követi ez a kézirat is. Csak a 22. sor változott meg: *El sodorja a' szép kerteket 's buzákat*. A vers vége is a Zöld-kódex szerint alakul, bár a sorokat Csokonai később felcserélte.[90] Az 1–4., a 10–12. és a 16–18. sort bekeretezte a másoló, de nem tudni, miért. A 116. lap alját kb. 1 cm-es csíkban letépték.

+ **75.** p. 117–119. ***Az Őszről.***

Csokonai versét a kritikai kiadás *Az Ősz* címmel közli (I, 87), és 1790-ből vagy 1791-ből valónak tartja. A szöveg első változatát a Zöld-kódex (75ab–76a) őrizte meg, ezt követi a kézirat is. A 2. sor megtartotta azt a szóismétlést, melyet Csokonai később kijavított: *már a' vig September*. A 3. és a 36. sorban viszont olyan változtatást találunk, amely csak itt szerepel: *October ekképpen bíztattya előre* helyett *October ollyannal biztattya előre*, és *Mert markábann teli kulatsokat kongat* helyett *Mert kezében teli kulatsokat kongat.*

+ **76.** p. 120–121. ***A' Békességről.***

Csokonai verse a kritikai kiadásban *A békesség [II.]* címmel szerepel (I, 54), Szilágyi szerint 1786–87-ben keletkezett, Debreczeni bizonytalan keltezésűként 1785–1790-re teszi.[91] A Zöld-kódex elé kötött lapok (KK IV, 4b–5a) adták a főszöveget; ezt követi ez a kézirat is, csak a 2. sorban van egy kis eltérés: *Gyászos harsogási* helyett *Gyász harsogásai*, és a 8. sorban van egy félreértett szó: *Ujjul* helyett *ujjan,* ami itt értelmetlen.

A 121. laptól a 195. lapig túlnyomó többségben latin versek következnek a gyűjteményben. A témák közül jó néhány iskolai propositio volt, de nincs bennük egyezés Csokonai latin verseivel, ezek közül egy propositiót sem verselt meg. E versek is szerepelnek a kötet tartalomjegyzékében, néhányuknál van utalás a versformára is, a 191–193.

[90] CSVMÖM Költemények, 1, 630–631.
[91] CSVMÖM Osiris, I, 871.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

lapokon pedig a verslábakat külön is lejegyezte a másoló. A 148. lap alján látható metrumképleteket Csokonai rögzítette.

77. p. 121. *Ardua virtutis via*. Latin, 6 sor.
78. p. 122. *Candor in hoc aevo res inter mortuae poenae est*. Latin, 8 sor.
79. p. 123. *Valetudo est optima vitae possessio.* Latin, 10 sor.
80. p. 124. *Monumentum Ovidii Nasonis*. Latin, 6 sor.
81. p. 124. *Felix quem faciunt aliena pericula cautum.* Latin, 4 sor.
82. p. 125. *Medio tutissimus ibis*. Latin, 6 sor.
83. p. 126. *Omnium rerum vicissitudo est*. Latin, 8 sor (a 7–8. sor más kéz írása).
84. p. 127. *Vitae rusticae laudes.* Latin, 4 sor.
85. p. 128. *Ingenuas didicisse fidelite artes Emollit mores nec sinit e[ss]e feros*. Latin, 6 sor.
86. p. 129. *Homini generoso mors et ignominiadem loco sunt.* Latin, 6 sor.
87. p. 130. *Suisque illa libenter et cerebro loquitur quibus maxime oblectat[…]* Latin, 8 sor.
88. p. 131. *Audaces fortuna juvat timid[os].* Latin, 10 sor.
89. p. 132–134. *Resurrectionis Descriptio.* Latin, 38 sor.
90. p. 135. *Felix nimium proir aetas. Hexametri.* Latin, 10 sor.
91. p. 136. *Fortuna viris invida fortibus.* Latin, 5 sor.
92. p. 137. *Inter arma silent Musae*. Latin, 9 sor.
93. p. 138. *Nil qui gloriantur boni accipiunt mali plurimi*. Latin, 8 sor.
94. p. 139. *Totam vitam miscet dolor.* Latin, 8 sor.
95. p. 140. *Dies adimit aegritudinem h[omi?]nibus*. Latin, 5 sor.
96. p. 141–142. *Hei mihi quod nullis amor medicabilis herbis.* Latin, 14 sor.
97. p. 143–144. *Vitae pastoralis s[eu] rusticae laud[…?]* Latin, 13 sor.
98. p. 145–146. *Ambitio, avaritia, voluptas, haec…* Latin, 13 sor.
99. p. 147–148. *Studia diversa sunt*. Latin, 10 sor.
100. p. 148. *Asclepiadeo Glyconici versus. De eadem.* Latin, 4 sor.

A 148. lap alján három sorképlet, valószínűleg Csokonai kezével, külön lejegyezve:

Metrum.

Asclep. – – | – ∪ ∪ | – – ∪ ∪ | – ∪ ⏑ | + +
Glycon. – – | – ∪ ∪ | – ∪ ⏑ | + + +
Archilochius. – – | – ∪ ∪ | – ⏑ | + + +

101. p. 149–151. *Az Ősznek komorságárol. Asclepiades Glyconici.*
Ismeretlen szerző 28 soros verse. Kezdősora: *Zug már a' vizes ősz m[inde]neket rut.*

102. p. 152–153. *Nemo libenter recolit q[uod?] laesit locum.* Latin, 11 sor.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

103. p. 153–155. *Virtus sordidae nescia culpae intanatis fulget honoribus. Asclepiadeo Glyconico Archilochii v[er]sus*.
Ismeretlen szerző 20 soros verse, kezdősora: *Tűz víz ettől az őrdőg is el szalad.*

104. p. 156. *Jupiter laudandus quod frigora de inferit alto.* Latin, 6 sor.
105. p. 157. *Aurum per medios ite satellit.* Latin, 6 sor.
106. p. 158–159. *Horae et Gloscae facinora.* Latin, 11 sor.

Az első egység további részében (p. 160–195.) 2 latin verstől eltekintve csak magyar nyelvű versek következnek. Nincs köztük ismert Csokonai-vers, a + jelek alapján azonban esetleg Csokonainak tulajdonítható az *Aetas senilis*, az *Edgy barát Epitáphiuma*, a *Vis et nequitia quidquid oppugnant* című és a *Mindég a' pintze bor körül* kezdetű címnélküli vers. E versek szövegét a bevezetésben közöltük. E részben a magyar nyelvű darabok mind páros rímű 12-esek; kivétel a *Mindég a' pintze bor körül* kezdetű.

107. p. 160–162. *A' Hadrol.*
Ismeretlen szerző 20 soros verse, kezdősora: *Nézd hány vérbe feredt tisztes Személyeknek.*

+ **108.** p. 163. [Csokonai?]: ***Aetas senilis.***
Kezdősora: *A' kik[ne]k fejeken ki űtötte kényes.* A vers szövegét, épp a + jel miatt, a bevezetésben közöltük.

109. p. 164. *Non omnis fert omnia tellus.*
Ismeretlen szerző 8 soros verse, kezdősora: *A' hány a' tudomány a' természetnek is.*

+ **110.** p. 165–166. [Csokonai?]: ***Edgy barát Epitáphiuma.***
Kezdősora: *Edgy ujj tsudát láttz itt: edgy szürke [Christ]us[na]k.* A vers szövegét, épp a + jel miatt, a bevezetésben közöltük.

111. p. 167. *Amititia [!] in adversis elucet.*
Ismeretlen szerző 18 soros verse, kezdősora: *A' sok Magyar Ifjuk negédes eszeket.*

112. p. 168. *Magna servitus est magna fortuna*. Latin, 10 sor. Van ilyen propositióra írt, latin nyelvű Csokonai-vers (I, 20), ez a *Vivit[u]r exiguo melius inferique opulentes* kezdősorú azonban ismeretlen szerzőjű.

113. p. 169–170. *A' Nagy Uraság nagy szolgasag.*
Ismeretlen szerző 32 soros verse, kezdősora: *Jobb szegénynek lenni kevés gazdagságbol.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

114. p. 171. *Solum unum hoc adfert vitium […?] attentiores sumus ad re[…?] quam opus est.* [Olvashatatlan részek a másolatban.]
Ismeretlen szerző 16 soros verse, kezdősora: *Bár sok Századokon tarto életével.*

115. p. 172–174. *A' Télnek le Irása.*
Ismeretlen szerző 44 soros verse, kezdősora: *Funak az Eszaki fergeteges szelek.*

+ **116.** p. 175–176. [Csokonai?]: ***Vis et nequitia quidquid oppugnant.***
Kezdősora: *Mihelyt a' hatalmat nyert Agamemnonnak.* Van ugyanilyen propositióra írt, de latin nyelvű Csokonai-vers (I, 22). A Csokonai-címjegyzékből ismert című vers szövegét, épp a + jel miatt, a bevezetésben közöltük.

+ **117.** p. 176. *Sirhalom v[agy] az én akaratom.*
Utólag, de ismét a 3. kéz írta be halványabb tintával a 176. lap üresen maradt felére Szentjóbi Szabó László versét.[92] A cím melletti + jelet nem tudjuk értelmezni.

118. p. 177–178. *Fertilior seges est alieno semper in vicinumque pecus grandius […?]* Latin, 17 sor.

119. p. 179. *Dii nihil sine laboribus vend[un]t.*
Ismeretlen szerző 20 soros verse, kezdősora: *Az I[ste]nek semmit sem adnak ha mások.*

120. p. 180–181. *Cum vitibus gravem impedimus laborem; alias autem arbores negligimus.* Latin, 17 sor.

+ **121.** p. 182–183. [Csokonai?]: **[Cím nélküli vers]**
Kezdősora: *Mindég a' pintze bor kőrűl.* A vers szövegét, épp a + jel miatt, a bevezetésben közöltük.
A 183. lapon a vers után tollpróbák: *V. Vicit hiem*.

122. p. 184. *Nil feret ad Manes divitis umbra suas.*
Ismeretlen szerző 20 soros verse, kezdősora: *Mit ér h[ogy] Szolgálnak sok Ország népei*. Van ilyen propositióra írt Csokonai-vers, de latin nyelvű (I, 18).

123. p. 185. *Omnia sunt […?] tenui pendent.* Latin, 9 sor.
124. p. 186–187. *Prudens futuri t[em]poris exitum, caliginosa nocte premit D[eu]s.* Latin, 13 sor. Van ilyen propositióra írt, latin nyelvű, de teljesen más Csokonai-vers (I, 17).
125. p. 187–188. *Virtuti ubique suus honos habet.* Latin, 15 sor. Ezt követően, más kéz írásával 4 további, erősen javított latin sor. A vers alatt halványabb tintával, esetleg ceruzával: *Emberi nemzet…*

[92] Lásd *A sírhalom* címmel: *Magyar költők XVIII. század*, szerk. MEZEI Márta, Bp., 1983, 604.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

126. p. 189. *Divisis diversa placent*. Latin, 6 sor, majd talán az előző lap utolsó 4 sorának kézírásával újabb, erősen javított 2 sor. A vers alatt egy leginkább egy kerek tálra emlékeztető rajz.

127. p. 190–191. *Non ignara mali liseris succurrere disco.* Latin, 13 sor.

128. p. 191. *Audax omnia perpeti gens sumeruit pervetitum nefas. Glyconico Asclepiadaeus. Metrum Glyconici.* – –⏑ – ∪ ∪⏑ – ∪ ∪. *Asclepiadei.* – –⏑ – ∪ ∪⏑ – ⏑ – ∪ ∪ ⏑ – ∪ ∪. Latin, 12 sor.

129. p. 192. *De eadem materia. Heptametro, Archilochio, Iambicus. Metrum.* Latin, 4 sor. (Az előző vershez hasonlóan itt is feljegyzi a másoló a sorképleteket.)

130. p. 193. *Non cuivis homini contigit felicitas ut magna Heroum facta digne scribere. Asclepiadaeo, Pherecratio, Glyconio.* Latin, 8 sor. (Sorképletek itt is.)

131. p. 194. *Laudat agricolam juris legum.* Latin, 12 sor.

132. p. 195. *Blandi post nubila soles.* Latin, 7 sor.

2. táblázat
A szatmárnémeti kézirat első egységének (1–195) ismert Csokonai-versei
(A szatmárnémeti gyűjtemény alapján rendezve)

(Segítségül ABC-be rendeztük a szatmárnémeti gyűjtemény ismert Csokonai-verseit, megadjuk a kritikai kiadás kötetszámát és a vers sorszámát, valamint a szatmárnémeti gyűjtemény lapszámát és az általunk készített listaszámot.)

A	B	C	D
A vers címe a szatmárnémeti gyűjteményben	Lapszám uo.	Sorszám a listánkon	A vers címe és száma a kritikai kiadásban
[Cím nélkül; eleje hiányzik]	110.	70	*A' Reggel* I, 83.
A' Békességről	120–121.	76	*A' Békesség [II.]* I, 54.
A' Délről	111–112.	71	*A Dél [I.]* I, 84.
A' Föld-indulásrol	93–94.	63	*A Föld Indúlás [I.]* I, 59.
A Gazdagrol	95–96.	64	*A Gazdag* I, 60.
A' Hadrol	74–75.	53	*A' Had [I.]* III, 192.
A' Hirről	84–86.	59	*A' Hír* III, 193.
A' Kevélyről	92.	62	*A Kevélly [I.]* I, 58.
A' Magyar Gavallér	100–101.	66	*Eggy Magyar Gavallér* I, 82.
A' Nyárrol	115.	74	*A Nyár [I.]* I, 86.
A' Párt-űtő	105.	68	*A' Párt Ütő* I, 80.
A' Poëták[nak] n[em] kell kints, tsak edgy friss kert	11–15.	12	*A Poëta tsak gyönyörködni szeret…* I, 16.
A Rővid Nap és hosszu Éjj	71–72.	51	*A' rövid nap 's hosszú éj* I, 43.
A Szerentsétől [me]g n[e] rettenj	87–88.	60	*A szerentse változó* I, 55.
A' Télről	113–114.	73	*A Tél [II.]* I, 85.
A' Tengeri Zivatar	89–91.	61	*A' Tengeri Zivatarról* I, 56.
A' Tzigányrúl	78–80.	56	*Czigány* I, 26.
A' vidám természetű Poëta	37–40.	30	*A' vídám természetű poéta* II, 128.
Az Álomrol	30–31.	23	*Az Álom [I.]* I, 14.
Az Árvizről	43–44.	32	*Az Árvíz* I, 52.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A	B	C	D
Az Embert Gyűlőlő Timon	102.	67	*Az Ember gyűlölő* I, 62.
Az Estvéről	3–4.	5	*Az Estve [I.]* I, 4.
Az Őszről	117–119.	75	*Az Ősz [II.]* I, 87.
Constántzinapolly	76–77.	54	*Constantzinápolly [I.]* I, 25.
De eadem Pro[positi]one	2–3.	4	*A' Fösvény* I, 6.
Jőszte Poëtának	29.	21	*Jöszte Poétának* II, 93.
Libertas optima rerum	57–58.	41	*A' Szabadság* I, 31.
Lurida sub dulci melle venena latent. [A' színesség]	55–56.	40	*A' színesség* I, 28.
Magyar hajnal hasad	106.	69	*Magyar Hajnal hasad [I.]* I, 81.
Mindenűtt a' Halál. A' morte h[omi]nes s[em]p[e]r tantundem absumus	41–43.	31	*Mindég közel van a' Halál* I, 15.
Musa vetat mori [I.]	18–21.	14	*Serkentése a' Múzsának* III, 255.
Musa vetat mori [II.]	35–36.	29	*Musa vetat mori* I, 53. és *Serkentése a' Múzsának* III, 255.
Quem Dii oderunt, Praeceptorem fecerunt	22–24.	16	*Quem Dii oderunt, Praeceptorem fecerunt.* I, 12.
Rut ábrázat 's Szép ész	97–99.	65	*Rút ábrázat szép ész [I.]* I, 61.

A kötet második egysége: Csokonai sajátkezű versei (p. 196–199.)

A 195. lap latin verse után a 196–198. lapokon Csokonai autográf versszövegei olvashatók, a 199. lap tetejére pedig csak egy verscím és egy dátum került, ugyancsak Csokonai kezétől.

+ **133.** p. 196–197. ***Ketskemét. Apr. 11^{dikén} 1795. A' Palatinus' Nótájára Szerelmes Eggyezés. Trochaicus. Aria.***

A kritikai kiadásban *Szerelmes fogadás* címmel szerepel (III, 183), s valószínű keletkezését a verselés illetve a kötetterv alapján Szilágyi Ferenc 1794 elejére, Debreczeni Attila bizonytalan keltezésűként 1796 ősze előttre teszi.[93] Az 1795. április 11-én Kecskeméten lejegyzett szöveg láthatóan gondos tisztázat, de nem kizárt, hogy közvetlenül a vers születése után készült, s így a vers keletkezési idejét is módosítanunk kell. Az április 11-i dátum elgondolkoztató: eszerint Csokonai húsvét (április 5–6.) után néhány nappal már elment Kiskunhalasról, és 11-én Kecskeméten volt. Nagy Gábor másolatának téves címe *Szerelmes tagadás*.[94] A *Szerelmes fogadás* cím az *Első Katalógus*ban szerepel[95] (*Dal* műfajmegjelöléssel), s ennek alapján közli a címet a kritikai kiadás is, az autográf szöveg alapján azonban e címet is módosítanunk kell. A dal műfaján belül különösen kedvelte Csokonai az általa *kettős ének*nek vagy *kettős dal*nak nevezett duettet.

[93] CSVMÖM Költemények, 3, 315; CSVMÖM Osiris, I, 922.
[94] CSVMÖM Költemények, 3, 314–315.
[95] CSVMÖM Költemények, 1, 210.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Csokonai dallamra írt verseivel kapcsolatban a legnagyobb gond, hogy nem ismerjük a választott dallamot, s ez a jelen költeménynél is felmerült: „Bizonyosra vehető, hogy a költő eleve dallamra írta e versét is, dallamát azonban nem ismerjük" – írja Szilágyi Ferenc.[96] Esetünkben a nótajelzés – *A' Palatinus' Nótájára* – segítheti a zenetörténészeket a dallam feltalálásában. A versnek „sajátkezű kézirata nem maradt",[97] ezért a szatmárnémeti gyűjtemény autográf Csokonai-szövege minden tekintetben felülírja a kritikai kiadást. A versszakok számozása Csokonaitól való, mi csak a kritikai gyakorlat alapján a sorszámozással egészítettük ki. A gyűjtemény nem autográf darabjaitól eltérően, Csokonai nagyon is ügyel a központozásra. A szöveget közöljük:

Szerelmes Eggyezés.
Trochaicus. Aria.

1.

Mért epeszted bánatokkal
Lelkedet?
Ah, ne rontsd, ne rontsd azokkal
Kedvedet!
Mért remegsz Szerelmesedtől?
Ah, ki ijjesztett el ettől
Tégedet?

2.

Drága Kintsem! tsak te bírod
Szívemet,
Míg örökre puszta sírod
Eltemet.
Akkoris, míg tsak lehellek,
Tégedet forrónn ölellek
Hívemet.

3.

Tsak Teis Hívedre nézzél
Kedvesenn,[98]
Tsókra új tsókot tetézzél
Szívesenn.

[96] CSVMÖM Költemények, 3, 316.
[97] CSVMÖM Költemények, 3, 314.
[98] A szókezdő K betűben javítgatás van.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Így lehet hívségbe lennünk,
Karjainkonn megpihennünk
Tsendesen.

4.

Jer, tekíntsd meg e' virágos
Kerteket,
Mellybe hint a' Hóld világos
Színeket:
Tsókjaink köztt eggybe fojjunk,
Új Szerelmünkről danoljunk[99]
Éneket!

134. p. 198–199. ***A' Hídi sétálásközbe' Maius 10dikén*** [bejegyzés a vers után:] ***Magyar Dal. Szerzette Lavotta Úr.***

A kritikai kiadásban *Amint és Laura a' Fák között* címmel szerepel (II, 144), keletkezését Szilágyi Ferenc 1793 őszére, Debreczeni Attila bizonytalan keltezésűként 1796 ősze előttre teszi.[100] A *Szerelmes Eggyezés* és e vers műfaja is összefügg Csokonai olasz tanulmányaival és Metastasio hatásával; az autográf dátumbejegyzések alapján azonban valószínű, hogy mindkét vers későbbi: 1794-es vagy 1795-ös. Csokonai május 10-én Pesten volt, a verset tehát ott jegyezte le, *Hídi sétálásközbe'*. A kettős dal műfajához is kapcsolódó Lavotta-utalást anélkül ajánljuk a zenetörténészek figyelmébe, hogy a Lavotta–Csokonai mítoszt erőltetnénk. A vers címét ismerjük az *Első Katalógus*ból (XIV. *Amint és Laura a' fák között. Kettős dal.*)[101] és az *Első Darab*ból (20. levél)[102] is, saját-kezű kézirata azonban nem maradt, ezért a kritikai kiadás a Losonci Farkas Lajos-féle másolatot tekinti főszövegnek.[103] A szatmárnémeti gyűjtemény autográf Csokonai-szövege ismét felülírja a kritikai kiadást. Ez az autográf szöveg kiírja a férfi szereplő teljes nevét, hiányoznak viszont belőle az ismétlésjelzések, és nem tartalmazza az első sorban a *Laurám' Nyomát* nyilvánvaló tévesztését. Csokonai e szép tisztázatban is gondosan ügyel a központozásra. A szöveget közöljük, benne a sorokat mi számoztuk meg:

[99] Szerelmünk<t>ről [Ráírással javítva.]
[100] CSVMÖM Költemények, 2, 612; CSVMÖM Osiris, I, 924.
[101] CSVMÖM Költemények, 1, 210.
[102] CSVMÖM Költemények, 1, 215.
[103] CSVMÖM Költemények, 2, 612.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

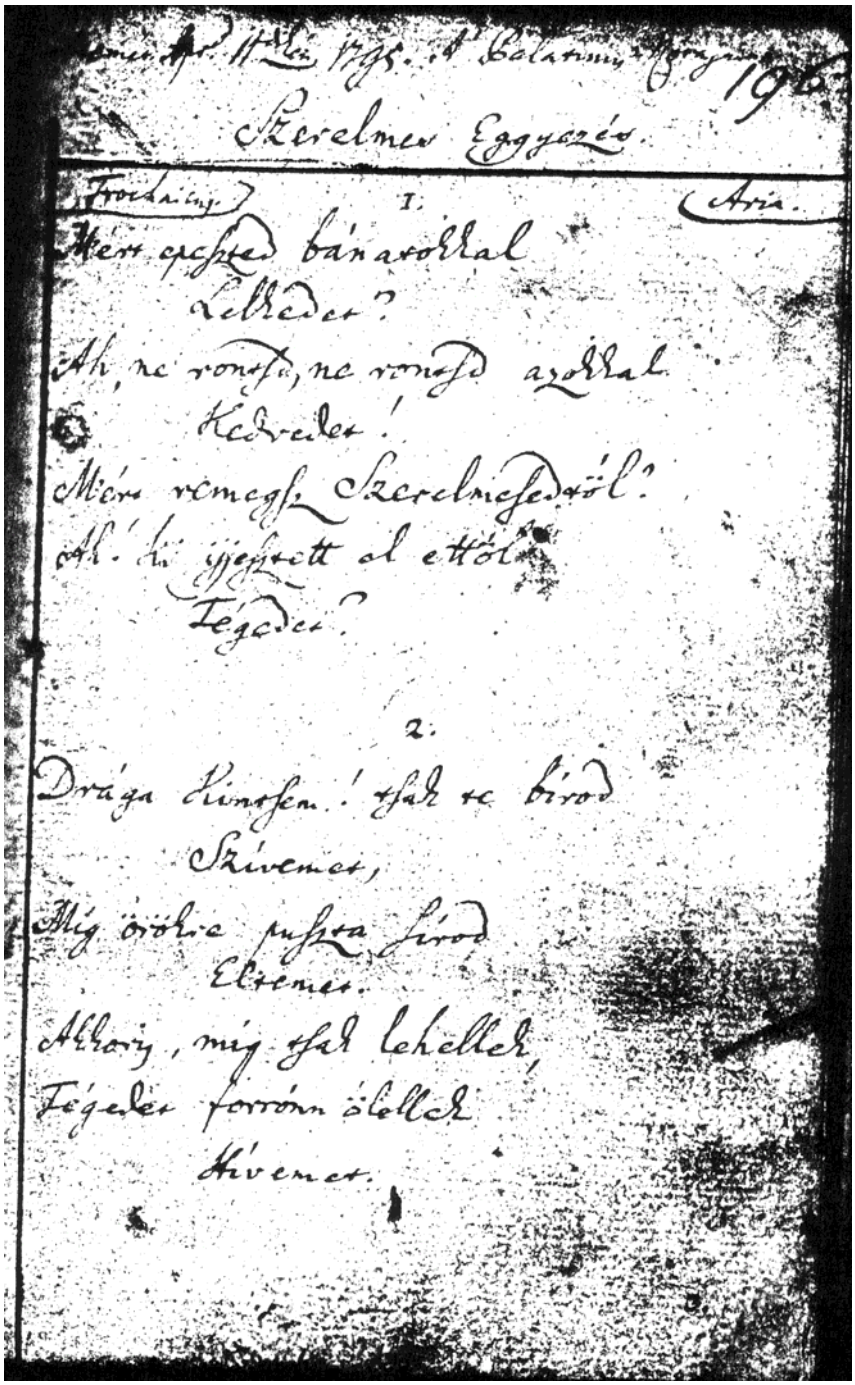

Szerelmes Eggyezés.

Ária.

1.

Mért epeszed bánatokkal
Lelkedet?
Ah, ne rontsa, ne romlasd azokkal
Kedvedet!
Mért remegsz Szerelmesedtől?
Ah! ki ijesztett el ettől
Tégedet?

2.

Drága Kincsem! csak te bírod
Szívemet,
Még örökre puszta bírod
Életemet.
Akkorig, míg csak lehellek,
Tégedet forrón ölellek
Hívemet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A' Hídi sétálásközbe' Maius 10dikén

Amyntás. Laurámat e' zőld fák
Alatt keresem:
Ah, szóljatok, Nimfák![104]
Hol van Jegyesem?
Hah! mi szó
Zeng ott – óh
Tám Laurámmal
Hív mátkámmal
Zokog az Ekhó? –
Hah! mi szó
Zeng ott – óh
Tám Laurámmal
Hív mátkámmal
Laura. Hív mátkáddal
Hív Lauráddal
2en. Zokog az Ekhó?
Zokog az Ekhó!

Magyar Dal. Szerzette Lavotta Úr.[105]

135. p. 199. ***Duetto. Kettös Ének. A' Pesti Práter, vagy Közönséges Kertbe' Maius 20dikán***

A lap tetején, ugyancsak Csokonai autográfjával, csak e cím szerepel, a szöveg hiányzik. Nyilván itt is 1795 az évszám. 1795. május 20-a Martinovics Ignácék kivégzésének napja, amikor Csokonai valóban Pesten tartózkodott.

A kötet harmadik egysége (1–43v)

Innen a számozás – levélszámozásként – újrakezdődik. A kéziratgyűjteménynek ez a része az előzőnél valamivel később keletkezett, s újabb kezek másoltak be Csokonai-műveket. A másolók minden bizonnyal kapcsolatban voltak még Csokonaival, feltételezzük, hogy hajdani tanítványai lehettek. Ennek legfőbb bizonyítéka a kéziratgyűjtemény első darabjának, *A Feredés*nek Csokonai kezétől való folytatása az 1v–3r lapokon. Az első 7 levelet, Csokonai autográfját leszámítva, feltehetőleg két kéz másolta; a kötetegység legnagyobb részét (a 7r–40v lapokon) jól olvasható, egyenletes, szép írással készítette egy újabb kéz, s csak részleteket írt bele néhány újabb másoló, a 29v–31r és a 40v–43v lapokon.

[104] [A *szóljatok* szó *ó*-ja olvashatatlan betűre ráírással javítva.]
[105] [A sor díszítő hullámvonallal aláhúzva.]

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

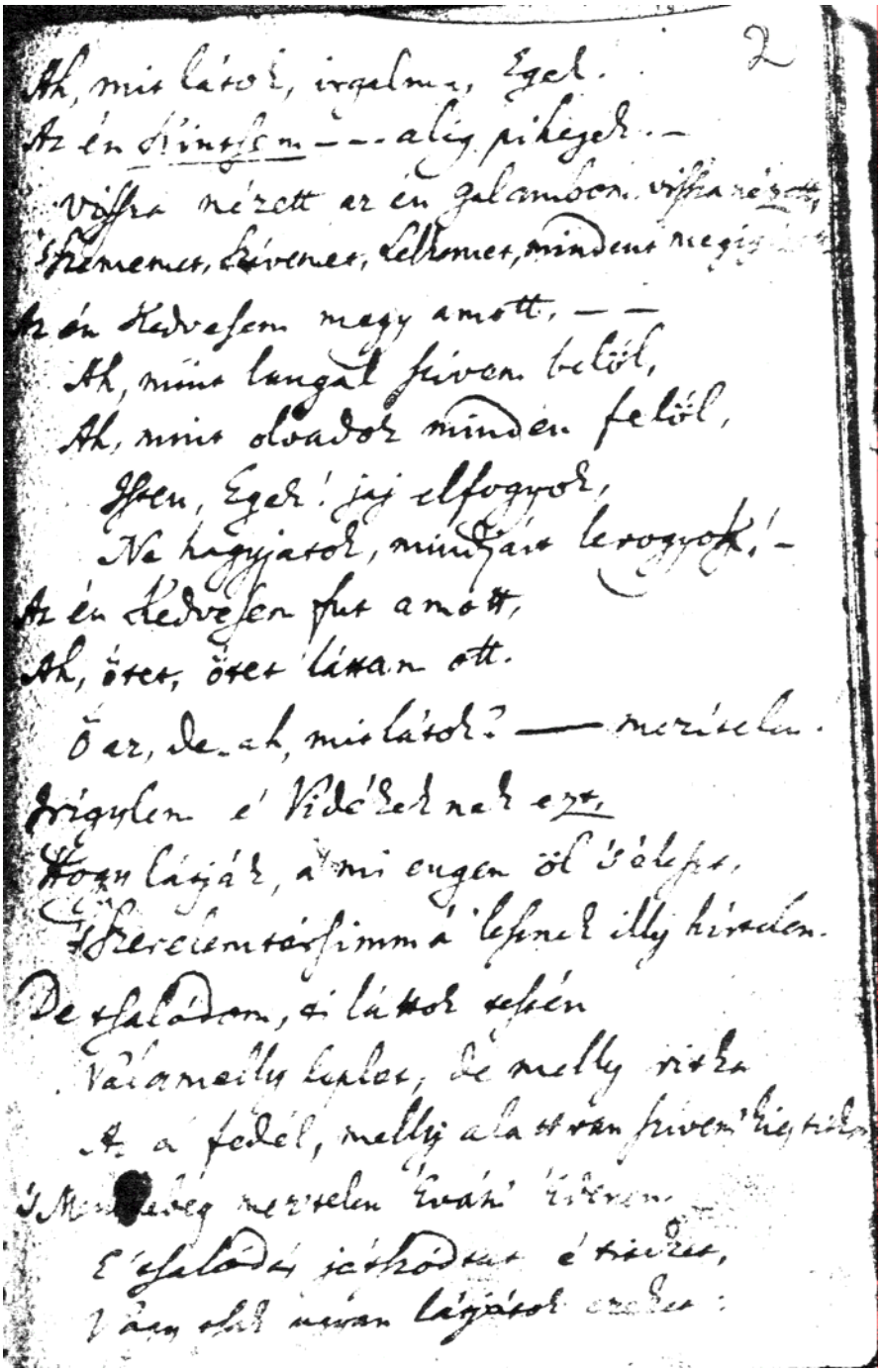

Ah, mit látok, irgalmas, Egek.
Az én Kínstsm — — alig pihegek. —
Vissza nézett az én galamom. vissza néz
Szemenet, kévenet, lelkemet, mindent megis
Az én kedvesem megy amott, — —
Ah, mint langal fiuan belöl,
Ah, mint olvadok minden felöl,
Isten, Egek! jaj elfogyok,
Ne hagyjatok, mindjárt lerogyok! —
Az én kedvesem fut amott,
Ah, ötet, ötet látnam ott.
Ő ez, de ah, mit látok? — merítelen.
Irigylen e' Vidékek nak ezt,
Hogy látják, a' mi engem öl és éleszt,
Szerelem tárfiunnak lenni illy kitelen.
De szaladom, ki látok tetején
Valamelly kapuk, de mellyik nyitva
Az a fedél, mellyi alatt van szivem' kigyúlva
Mennyünk meg nézetlen szabad nyitvan.
E szaladok siethedve e' tudva,
Ajtaj tárt nincsen látjátok ezeket:

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

136. 1r–3r ***A Feredés.***

A kritikai kiadásban *A' Feredés* formában szerepel a cím (II, 139, 1793-ban keletkezett). A szöveg hosszúsága – a kihagyásoktól eltekintve – a kritikai kiadás főszövegével egyezik, a gyűjteményből tehát hiányzik a főváltozatként közölt K_5 szöveg[106] további 12 sora. A kritikai kiadás főszövege Csokonai sajátkezű, de töredékes tisztázata, melyből az 1–32. sor hiányzik.[107] A szatmárnémeti gyűjteményben Csokonai csak a 35. sorral kezdődően vette át a másolást, így épp a hiányzó részt nem tudjuk autográf szöveggel kiegészíteni. Az 1–34. sorok másolata számos hibával és sorhiánnyal készült: kimaradt az 5–8. és a 33–34. sor, a 28. sor után viszont tévesen a 35–38. sorral folytatja a másolást, majd áthúzza. Ezután következik Csokonai sajátkezű szövegleírása. Annak ellenére, hogy az első 32 sort idegen kéz másolta, közöljük a vers teljes szövegét a kéziratgyűjteményből, mivel fontos kiegészítés lehet a kritikai kiadáshoz. Érdekes eltérés van a kritikai kiadástól az 53, 55, 56, 92, 96, 103. sorokban. A vers első 32 sorában hiányzik a központozás, Csokonai azonban a további részt ismét gondosan ellátta írásjelekkel. Sem az ismeretlen másoló, sem Csokonai nem osztotta a verset szakaszokra, és a háromféle bekezdés sem mindig világos; közlésünkben a bekezdéseket hűen adjuk, nem próbáltunk konzekvens formát kialakítani. A sorokat – a kritikai gyakorlatot követve – beszámoztuk, de a könnyebb összevetés érdekében a kritikai kiadás sorszámait követjük, a sorkihagyásokat pedig szögletes zárójelben jelöljük.

A Feredés

[Idegen kéz valószínűleg Csokonai által látott másolata:]

Ni Ni Szemeim ide nézzetek
Ni ekis rosa bokor hirtelen
Mint meg rezzent ott a víz szélen
Ni Ni Szemeim ide nézzetek

[Az 5–8. sor hiányzik.]

Fel tzifrázott kevéj virágának
Bibor pompáji el szorodának
Némellyik le esve el terűlt a dudvák szárain
Nemellyek usznak az itt Lengő
És jádszodozo kerengő
Zefirek szárnyain
Nini vigyázzatok
De fenyetek rezet pislogva[108]

[106] CSVMÖM Költemények, 2, 588–590.
[107] CSVMÖM Költemények, 2, 584.
[108] reze<g>t [Erős vonással, ráírással javítva.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Hol öszve vonul hol ki düjjed
Most repes vig pattanással forogva
Majd rettegve komor gödreibe süjjed
Tán Istent Láttatok
Nyissátok meg ablaktokat
Ott nem haragos Isten láttzik
Ne féllyetek ott egy szép Nimfa játtzik
Nyissátok meg ablaktokat
A Rosákon által fénylenek
Sokkal szebb rosái[109]
Piroslo ortzáji
Mellyek titeket meg igéztenek[110]
Ah boldog Rosa fa
Be nyájas Nimfa
Nyukszik alatta árnyekodnak
Ah végybe engem egyik ágadnak

[A 33–34. sor hiányzik.]
[Csokonai a 35. sortól saját kezével folytatja:]

Ni, ni, ruháit le-vetette,
A' rózsa tövére tete:
Maga indúl: most már, most nézzetek,
A' Nézés Istene légyen véletek!
Ah, melly Isteni képnek kell lenni,
Melly hátúlról is ennyi grátziákkal kezd jelenni

[A 41–42. sorok kimaradtak.]

Ah fordúlj erre szép Istenné!
Egek! mi tsuda? ah, szemeim! mit látok?
Mint reszkettek,
Mint meredtek,
Mint fel lobbanátok,
Már ki pattannátok,
's Tán golyóbiskátok'

[109] sebb [A nyilvánvaló elírást emendáltuk.]
[110] [Ezután 4 sor áthúzva:]
Ni-Ni Ruháit le vetette
A Rosa tövére tette
Maga indul most már most nézzetek
A nézés Istene legyen véletek

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

– A' nézés tövéből kivenné?
Ah, mit látok, irgalmas Egek!
Az én Kintsem[111] – – – alig pihegek. –
Vissza nézett az én galambom, vissza nézett,
's Szememet, Szívemet, Lelkemet, minden megigézett.
Az én Kedvesem megy amott. – –
Ah, mint langol szívem belől,
Ah, mint olvadok minden felől,
Isten, Egek! jaj elfogyok,
Ne hagyjatok, mindjárt lerogyok! –
Az én Kedvesem fut amott,
Ah, őtet, őtet láttam ott.
Ő az, de, ah, mit látok? – mezítelen!
Irígylem e' Vidékeknek ezt,
Hogy látják, a' mi engem öl 's éleszt,
's Szerelemtársimmá lesznek illy hírtelen.
De tsalódom, ti láttok testén
Valamelly leplet, de melly ritka
Az a' fedél, melly alatt van szívem' kies titka,
's Melly lebeg mez'telen Évám' Édenén.
E' tsalódás játszódtat e' titeket,
Vagy tsak ugyan látjátok ezeket:
Miként pirosolnak,
Mikor meghajolnak,
Fényes szárai,
Márvány tzombjai,
A' mellyeket főhajtva,
És utána sohajtva
Tsokolnak magok
A' szép virágok.
Vajha én most, vajha Virág lennék,
Énis illyen Complimentet tennék! –
Nézd a' vékony patyolat'
Vigály felhője alatt,
A' Szerelmes Zefirek mint enyelegnek, –
Ah, ezt mint irígylem e' játszi seregnek
Némellyik szép lábára tekergődzik,
Eggyik kies mellye alá rejtődzik,[112]
Másik márvány oldalára könyököl,
Ah, a' szerelemféltés, ah, majd megöl!

[111] [Aláhúzás a kéziratban.]
[112] <Másik> Eggyik [Ráírással javítva.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Vajha en most, vajha Zefir lennék,
Enis a' legszebbik helyre mennék! –[113]
Nézd már a' kristály patakba lépett,
Melly kettőssé teszi ezt a' gyönyörü képet.
A' hízelkedő habok hozzá mint tódúlnak,
's Farkok' tsóválva lábához símúlnak.
Vetélkedvén, az első mellyik légyen;[114]
Melly néki udvarlást tsókolással tégyen.
Már szárait
Már térdeit,
Már tzombjait,
Tzombtöveit,
Nyelik el a' fajtalan habok:
Ah, távozzatok fajtalan habok!
Ha feljebb viszitek vizeteket,
Menten öszve tördellek benneteket.
Ah, már meg öltetek,
Szerelemtárssá lettetek! – – –
Oh, már alig látom szép melyét,[115]
Jaj, mint nyalogatják nyúgodalmam helyét,
Vajha én most, vajha eggy hab lennék,
Én is szerelmes testénn pihennék! –

137. 3v–4r ***Dafnis a' Hajnalhoz.***

A kritikai kiadásban *Dafnis Hajnalkor* címmel szerepel (III, 172, Szilágyi Ferenc szerint valószínűleg 1794 elején keletkezett, Debreczeni Attila e verset bizonytalan keltezésűként 1796 ősze előttre sorolta[116]). A kritikai kiadás főszövegként az *Ódák két könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által* (Nagy-Várad, 1805) kötetben megjelent szöveget közli. Fővátozatként közli „Nagy Gábornak az autográf összövegről készített másolatát".[117] A mi gyűjteményünkben a vers címe és szövege is Nagy Gábor másolatával azonos, azaz a főszöveg 30 sorával szemben csak 24 soros. Nagy Gábor másolatához képest a helyesíráson túl alig van eltérés: a 10. sorban *teltt* helyett a gyűjteményben *tölt*, s a 20. sorban *pihegő Mellyére* helyett *pihegö hejjére* szerepel. A *legato*t mindkét kézirat kipontozással (–) jelzi. E szöveg nagymértékben segít behatárolni a kéziratos gyűjtemény keletkezését, hiszen Nagy Gábor másolata 1796-ban készült.[118]

[113] Enis <szerelmes testenn> a' legszebbik helyre [Az áthúzott rész fölé írt javítás]; m<pih>ennék [Ráírással javítva.]

[114] Vetélked<nek>vén [Ráírással javítva.]

[115] <Ah> Oh [Ráírással javítva.]

[116] CSVMÖM Költemények, 3, 260; CSVMÖM Osiris, I, 744.

[117] CSVMÖM Költemények, 3, 260–261.

[118] CSVMÖM Költemények, 3, 260.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

138. 4r–v ***Chloé Dafnishoz.***

A kritikai kiadásban ugyanezzel a címmel szerepel (III, 173, Szilágyi szerint 1794 elején keletkezett, Debreczeni, bizonytalan keltezésűként, 1796 ősze előttre teszi[119]). Azonos jellegű, valószínűleg félrehallásból eredő két hiba van csak a gyűjtemény szövegében: a 9. sor *Szerelemrajjal* kifejezés helyett *szemérem Rajjal*, a 18. sorban a kritikai kiadás *ontom* szava helyett *óltom* szerepel. A félrehallás diktálásra enged következtetni, jóllehet a gyűjtemény e második, Csokonai-verseket tartalmazó részében nincs utalás a praeceptor diktálására.

139. 4v ***Az Echohoz.***

A kritikai kiadásban *Az Ekhóhoz [I.]* címmel szerepel (II, 102, Szilágyi szerint valószínűleg 1792–93-ban keletkezett, Debreczeni, bizonytalan keltezésűként, 1796 ősze előttre teszi[120]), a főszöveg Nagy Gábor másolata. A helyesírási eltéréseken túl a két szöveg azonos.

140. 5r ***Jöszte Poétának.***

A vers már szerepelt a kéziratgyűjtemény első egységében (listánkon a 21. számú, p. 29), a két szöveg a helyesírási különbségeken túl azonos. A kritikai kiadásban hasonló címmel szerepel (II, 93, Szilágyi szerint 1792-ben keletkezett, Debreczeni bizonytalan keltezésűnek tartja, de a szatmárnémeti gyűjtemény szövegével azonos változat nála 1796-os[121]). A kritikai kiadás 7. sorát egy *s* kötőszóval megtoldja, az utolsó sor *Vígadozván* szavát a gyűjteményben *Enyelegvén* szóra változtatta a másoló, ezek kivételével a gyűjtemény szövege ismét Nagy Gábor főváltozatként közölt másolatával (K_1) azonos.[122]

+ **141.** 5r–v ***A szerelmes szemek.***

A kritikai kiadásban *A' szerelmes szemek* címmel szerepel (II, 136, 1793-ban keletkezett). A főszövegként közölttől két sorban (3. és 5.) van egy-két szó eltérés, ezek közül a 3. sorbeli az 1797-es Rózsi-versekben található (K_2)[123] változattal azonos.

+ **142.** 5v–6r ***A patyolat.***

A kritikai kiadásban *A' patyolat* címmel szerepel (II, 137, valószínűleg 1793-ban keletkezett). Az 5. és a 9. sorban található eltérés; a gyűjtemény szövege Nagy Gábor másolatával (K_4) egyezik, a 9. sor megoldása pedig a debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött kéziratban találhatóval is (K_5)[124] azonos.

[119] CSVMÖM Költemények, 3, 269; CSVMÖM Osiris, I, 746.
[120] CSVMÖM Költemények, 2, 280; CSVMÖM Osiris, I, 916.
[121] CSVMÖM Költemények, 2, 242; CSVMÖM Osiris, I, 275–276: *Hívása a Múzsának* címmel.
[122] CSVMÖM Költemények, 2, 242–243.
[123] CSVMÖM Költemények, 2, 572.
[124] CSVMÖM Költemények, 2, 577–578.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

+ **143.** 6r–v ***A Poétákba lako Istenség.***

A kritikai kiadásban *A' Poétákba lako Istenség [I.]* címmel szerepel (II, 132, 1793-ban keletkezett). A gyűjtemény szövege a debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött kéziratéval (K_3) azonos (kivétel a 16. sorban az *az* névelő *ez* mutató névmásra változtatása).

+ **144.** 6v ***A távolrol kinzo.***

A kritikai kiadásban *A' távolról kínzó [I.]* címmel szerepel (II, 131, 1793-ban keletkezett). A gyűjtemény szövege a kritikai kiadás autográf kéziratból közölt szövegével azonos (azzal a különbséggel, hogy a gyűjtemény másolója következetesen *-be* formát alkalmaz a kritikai kiadás szövegének *-ben* ragja helyett), csak a 9. sorban található egy, a kritikaiból hiányzó *már* szó.

145. 7r ***Az Éjj, 's a' csillagok.***

A kritikai kiadásban *Az Éj és a' Tsillagok [I.]* címmel szerepel (II, 138, 1793-ban keletkezett). A gyűjtemény szövege a debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött közel egykorú másolattal (K_3) azonos, kivéve a 7. sorbeli *Éjemet* elírása (*Egemet* formában), amely elírás viszont a vers számos másolatában felbukkan.

+ **146.** 7r–11r ***A' Versengő Erzékenységek Laurához.***

A kritikai kiadás *Az elragadtatott [érzékenységek]* címmel közli a valószínűleg 1793-ban keletkezett ősszöveget, melynek első 35 sora hiányos, mivel a verstisztázati füzetben az első lap jobb oldala le van tépve (II, 134). A szöveget Szilágyi Ferenc a *Lilla* kötetben megjelent későbbi változat alapján pótolta. A vers *Versengő Érzékenységek* címmel szerepelt Csokonai *Első Darab* c. autográf verstisztázatának tartalomjegyzékében is. A gyűjtemény szövege 12 sorral hosszabb, mint az 1793-as ősszöveg, a 12 soros kiegészítés megegyezik a vers *Lilla* ciklusbeli zárlatával. A gyűjteményben teljes (a vers eddig ismert valamennyi változatában hiányos) a 29. sor. Az alábbiakban, a kisebb eltérések felmutatásán túl, több okból is közöljük gyűjteményünkből a teljes verset: egyrészt segítségével megerősíthető vagy biztosabban rekonstruálható az 1793-as ősváltozat, másrészt a kritikai kiadás 144 sorával szemben az itt közölt változat további két szakaszt tartalmaz (tehát összesen 156 soros). Elképzelhető tehát, hogy szövegünk a vers egy közbülső, eddig hiányzó változatát tárja fel. A sorszámozásban, a könnyebb összehasonlítás érdekében a kritikai kiadást követjük, azaz nem számozzuk a részcímeket (*Szaglás*, *Látás* stb.). Másolatunk nem (vagy nem egyértelműen) osztja szakaszokra a verset, közlésünkben azonban, a könnyebb összevetés érdekében, a kritikai kiadás szakaszbeosztását követtük.[125]

[125] A szöveget betűhíven közöljük, a nyilvánvaló elírásokat sem emendáltuk. Az írás jól olvasható, bár a kis és nagy kezdőbetűk, valamint néha a rövid és hosszú ékezetek között alig lehet különbséget tenni.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A' Versengő Erzékenységek
Laurához.

Laura! Kellemességednek
És mosolygó Szépségednek
Hathatossabb Balsama
Érzésimet meg-szédíté,
Meg-bájolá, részegíté,
'S Egy perre borsolta ma.

Kőztők nagy Perlés lázzadott,
Mellyet az abbol támadott
Szent Dicsősség okoza,
Hogy mellyik az, ki Tégedet
Meg-érezvén, fel-ébredett'
'S nékik ennyi jót hoza?

Mindenik nagy hevességgel
Perelt, hogy e' Ditsősséggel
Bírjon a' tőbbek felett,
Illy formán szóltak egy'másnak
Míg e' heves tzivódásnak
Lelkem által vége lett:

Szaglás.[126]

Tudjátok e', hogy magatok
Más felé andalogtatok
Mas Targyonn szúnyókálva
Mikor a Tántznak őltözött
Szepseg Leanyai között
Laura el jött sétálva

Mikor egy zöld Myrtus mellett
Eggy kis szellő rám lehellett
Ambrózias illattal
Mellyet mihelyt észre vettem
Inatok fel ingerlettem
Edes Tsiklandozattal.

[126] A 19. sorral kezdődően új kéz veszi át a másolást.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Látás

Elsöbben is mélly Álmomból
Tévelygö Andalgásomból
Nemde én pattanék ki?
Látták édes Nyílaimat
Villámló Pillantásimat
E' kis Berek vidéki.

Míg tűzes szemem sokára
Ra akadt a' szép Laurára
'S fél oldalt reá tsapott:
Ah, mikor a tőbb szem között
Látásunk öszve ütközött,
'S eggy mástól langot kapott.

Ah, mikor Szüz Pillantása
'S elevenebb Katsintása
Kétszer az enyimre Lött! –
Bezzeg mind fel pattantatok,
Bezzeg el oszlott álmatok
Melly lankasztott az elött

Lebegő Bársony Hajainn
Elefánt tetem vállainn
Melly szép szinek látszattak?
Rózsát mosolygó Ajjaka,
Hószin Melyje, Márvány Nyaka
Ah, miként el ragadtak!

Hallás.

Hát mikor mélly sohajtása,
S Bágygyadt Hangonn tett szollása
Ébredt fűlembe hatott:
Edes Ájulás lepett el,
Melly egy Mennyei élettel
Ketsegtetett, biztatott.

Mikor mellé ereszkedtünk,
S Végre, hogy sok kérést tettünk,
Ezt mondotta Szeretek!

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Ah, e' szóra vérűnk egett,
És minden elevenséget
Tiis le vetkeztetek.

Mikor mézes beszédjére
Örök hüséget igere,
'S Illy biztató Hangonn szólt:
Szeretek! – tsak Teged kedvellek,
Tsak néked élek, 's lehellek,
Míg be nem fed a' sir bólt.

Akkor, – oh, mert a' Szavának
Olly édességi valának,
Hogy élet ömlött belénk, –
Eggy leg édesebb Mennyei
Öröm Gyönyörködései
Repestek vigann felénk.

Mikor kedvesének mondott,
El vett minden bút és gondot
Ez az édes szeretet.
'S Hizelkedö Beszédenek
Mézzén le tsorgó szivének
Mindnyájunk temjénezett.

Tapintás.

Közte e' Temjénezésnek
'S e' Mennyei Ihletésnek
Kezeim fel emelém,
Es jó tetelet hálálván
Ez imádni méltó Bálván'
Szent Testét meg őlelém.

Ah, Halhatatlan Istenek!
Mit érzettem? ah, millyenek
Voltak gyenge tagjai!
Mellyek mikor rám hajioltak,
Nálok gyengébbek nem vóltak
A' Rózsa' Harmatjai.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Melyjet Amornak Melege
Olvasztván gyengénn pihege
Két kerek Dombja alatt;
Kezemet tévén szivére,
Sürünn vertt, és minden vére
Hozzám örömmel szaladtt.

Mint a' hó a' Nap hevétől,
Ugy az ö tüz szerelmétől
Mind el olvadva valánk,
Eletünk belé kőltözött,
'S ölelö karjai között
E világnak meg halánk.

Izlés.

Mit ér a' szép Gyümölts maga,
Bár kedves az szine, szaga;
Ha jó Izzel nints tele?
Ti tsak Laura' szépségére
Bámultatok, 's máz ízére
Eggyitek sem ügyele.

Nints a' Nektár ollyan édes,
A' mellyet tölt Ganimédes
Jupiter tsészéjébe;
Oh nem bir az annyi jókkal,
Ha tsak egy illy édes csókkal
Nem egyeliti Hébe!

Illy jó Izzel nem kinálja
Gazdag Lakosit Pankája
'S Más termékeny Tartomány;
Ennél édesebb Itala,
Már a' Királynak sem vala,
Óh, Mennyei Adomány!

Óh, Méznél édesbb Ajakok!
Millyen Nektárt tsorgattatok
Rózsa szin Kelyhetekből?
Melly édes Tsókok valának

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Mellyeket kőltsön szopának
Hév ajjakim ezekből!

Tsömört ád az édes, ha sok:
De ezek nem tinalmasok,
Ez nem ollyan édesség. –
Oh Laura! szám kivánságát
Ne tsald-meg, ne tarts Diétát,
Oh, nints ebbe sok 's elég!

Lelkem.

Mit tzivódtok? ah, szünjetek,
Hiveim! mit versengetek?
Tsak Laurát imádjátok:
Lebegjetek Gyönyörüség'
Szárnyainn, 's az örök Hüség'
Pontjára mozgassátok.

Miolta Kellemit velem
Éreztettétek, tisztelem
Es imádom az ólta:
Rabja vagyok rab szijjainn
Rengetvén nyájas Karjainn
Szivem hozzá tsatolta.

En Párját nem tapasztalak,
Néki élek, néki halok,
Ö énnékem mindenem!
Jer Laura! jer, Erzésémet
Mind ébreszd fel, és engemet
Ne hagyjál veszteglenem! –

+ **147.** 11v ***Hány a Grátzia? (Ausoniuse.)***

A kritikai kiadásban *Hány a' grátzia? (Ausonius után.)* címmel szerepel (III, 207, valószínűleg 1794 első felében keletkezett). A két szöveg azonos.

+ **148.** 11v–12v ***Elsö Szerelem érzés.***

A kritikai kiadásban *Első Szerelemérzés [I.]* címmel szerepel (II, 129, valószínűleg 1793-ban keletkezett). A kritikai kiadás a vers első 16 sorát töredékesen közli, a 17–32. sorok – 3 töredékes szón túl – hiányoznak, a 33–64. sorok pedig teljesek. Debreczeni

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Attila ezért csak a 33. sortól hozza a költeményt.[127] Mivel a gyűjteményben a 12. és 13. levél közötti levelet kitépték, a vers szövege a 12v-n megszakad. Az első versszakot kiegészítheti a gyűjtemény szövege, az 5–16. sorok némileg eltérnek a kritikai szövegétől, továbbá *Laura* helyett *Rózi* olvasható a gyűjteményben. A vers eddig ismeretlen 17–28. sorát most a gyűjtemény szövegéből megkapjuk, s ugyanígy azt a 29–32. sort is, amelyből eddig csak 3 szótöredéket ismertünk. A kritikai kiadás 12. versszaka (a 45–48. sor) hiányzik a gyűjtemény szövegéből, amely az 50. sorral megszakad. A gyűjteményben szereplő szöveg egyik szövegváltozattal (1793, 1797, *Lilla* ciklus) sem teljesen azonos, viszont kitölti a hiányzó részeket, ezért betűhíven közöljük.

Elsö Szerelem érzés.

Még tsak nem régenébe is
Gyermeki életembe;
Vigadtam s mord Télbe is,
Bú nem lakott szivembe;

Ha nyárbann a' szikrázó Rák
Lankasztotta testemet:
Itt a' hives Etéziák
El oltották tüzemet.

Ha tikkadó Tetemeim
Szomjúztak a' Melegtől:
Eledtek bádgyadtt Ereim
E hives Tsergetegtöl.

De most Rózi! ah, nem olly Tüz
Nem olly Hévség veszteget,
Nintsen semmi ah, kegyes Szüz!
Mely óltsa e meleget.

Bár próbálok minden eszközt,
Nem hivesit Barlangom;
Le dülök a' Gyertyán fák köztt
Még sem enyészik lángom.

A' hives Etéziáknak
Ám meg nyitom kebelem;
Még is e' tüzes Langoknak
Orvosságát nem lelem.

[127] CSVMÖM Osiris, I, 136–137.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Mit a' fagyos Boreásnak
Fúvására sietek;[128]
De e belsö Gyúladásnak
Tüzénn nem enyhithetek.

Sött e' szörnyü Havasokonn
Gyakrann a' Hóba fekszem;
De, ah, nints Hideg azokonn,
Fagyok, még is melegszem!

Mászszor tikkadtt és el alélt
Testem újj életre jött,
Ha e' hives forrással éltt,
Melly itt zúg ez Hegy elött:

De most, noha Tsípésivel
Ki szedi bár fogamat,
Még is hives vizeivel
Ez sem óltja szomjamat;

Mert minden Tseppjét Tüzemnek
Heve meg emésztette,
Mihelyt lángoló szivemnek
Le folyt vala mellette.

Míg még gyengébb gyermek valék
Melly könnyü volt pihennem,
Illy kint még nem tapasztalék,
Nem régólta van bennem.

Nem régólta tsatáz velem,
Ah, Rózsim, kegyes alak!

149. 13r–15r **[Cím nélkül: *A' Szabadúlás*]**

A 12. és 13. levél közötti hiány miatt a 13. levél *A' Szabadúlás (Nitzéhez egy Kántzonetta Metasztazióból.)* c. vers (III, 208) 15. sorával kezdődik. Csokonai e fordítását Szilágyi 1794-re, Debreczeni, bizonytalan keltezésűként, 1796 ősze előttre teszi.[129] A gyűjtemény szövege a helyesírási különbségektől eltekintve azonos a kritikai kiadásával, kivéve a 67. sort, melynek *bár* zárószavát a gyűjtemény *már* szóra változtatja. A kri-

[128] Túvására [Értelemszerűen javítottuk.]
[129] CSVMÖM Költemények, 3, 526; CSVMÖM Osiris, I, 929.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

tikai kiadás az olasz eredeti alapján emendálta épp e szót,[130] gyűjteményünk darabja tehát szó szerint egyezik a Losonci Farkas Lajos közel egykorú másolatgyűjteményében, a Piros kódexben szereplő szöveggel.

+ **150.** 15r–17v ***A' Viz ital. Vinum acuit ingenium. – Paradoxum. –***

A kritikai kiadásban *A' Vízital* címmel szerepel (III, 219, Szilágyi szerint valószínűleg 1794 szüretekor keletkezett, míg Debreczeni, bizonytalan keltezésűként, 1796-ra teszi[131]). Szövegünk teljesen egyezik a kritikai kiadásban közölttel, az egyetlen különbség a másoló értetlensége: a 3. sorban az értelemszerű *haltok* szó helyett *holtak* szerepel.

151. 17v–20v ***A' Dugonits oszlopa.***

A kritikai kiadásban *A' Dugonits' Oszlopa* főszövege az 1805-ben megjelent *Alkalmatosságra írt versek*ben közölt (III, 237, 1795-ben keletkezett), a főváltozat pedig az 1795-ös címnélküli ősfogalmazvány. A főszövegtől való (az 1, 14, 17, 18, 28, 49–50, 62, 74, 78, 94, 96, 102, 109, 112, 113, 117, 121, 132. sorokban található) eltéréseiben a mi gyűjteményünk szövege azonos a *Diétai Magyar Múzsá*ban (1796; VIII, 117–123) megjelent szöveggel. Három nyilvánvaló tévesztés figyelhető meg ezen túl: a 68. sor *dudvás* szava helyén bizonytalan olvasatú (*indas* vagy *dudvas*) szó szerepel, a 56. sorból egy *nem* szócskát kifelejt, a 135. sorba egy *'s* kötőszót beiktat a másoló.

152. 21r–v ***Tsikorgónak, eggy Hazánkba' kedves Versszerzönek Trója' Fel dúlásáról iratott Poemájának Kezdete.***

A kritikai kiadás *Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról* címmel közli (II, 113, 1791–92-ben keletkezett). A főszöveg a versnek a *Tempefői*ben[132] található címnélküli autográf tisztázata. A gyűjteménybeli változat címe a népszerű vers több közel egykorú másolatában megtalálható (vö. Losonci Farkas Lajos másolatgyűjteményével, a kritikai kiadásban K_4[133]). A mi gyűjteményünkben a vers végén a pont után *– 's. a' t.* áll. A másoló több esetben hibázott (pl. a 25. sorban *Tzentaurus*t ír *Centaurus* helyett, a 26–27. sorokban megcseréli a *Törököt – Görögöt* rímszavak sorrendjét), előfordul azonban, hogy szövege értelmesebb, mint a fővátozat (a 17. sorban *Svadroniis*, a 23. sorban *Fe<s>htunggal* szerepel). (Ugyanezen szövegváltozat első 21 sora található a 35v–36r lapokon. Lásd alább.)

153. 22r ***A' Bükkal küszködö.***

A kritikai kiadás is *A' bükkal küszködő* címmel közli (II, 101, Szilágyi szerint 1792-ben keletkezett, Debreczeni, bizonytalan keltezésűként, 1796-ra teszi[134]). A kritikai ki-

[130] CSVMÖM Költemények, 3, 526.
[131] CSVMÖM Költemények, 3, 574; CSVMÖM Osiris, I, 321–323.
[132] CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Színművek*, 1–2, s. a. r. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., 1978 (a továbbiakban: CSVMÖM Színművek), 1, 68–69.
[133] CSVMÖM Költemények, 2, 336, 338.
[134] CSVMÖM Költemények, 2, 276; CSVMÖM Osiris, I, 327–328.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

adásnak a *Diétai Magyar Múzsá*ból vett főszövege (*Sírba temet*) az utolsó sor egyetlen szavában tér el a gyűjteménybeli szövegtől (*Porba temet*): ez utóbbi megoldás olvasható Nagy Gábor másolatában és a *Cultura* II. felvonásának 12. jelenetében is.[135]

154. 22r–v ***A Fel éledtt Pásztor.***

A kritikai kiadás *A' feléledt Pásztor [I.]* címmel közli (III, 174, Szilágyi szerint 1794-ben keletkezett, Debreczeni is 1795 előttinek tartja[136]). A vers gyűjteményünkben is háromszakaszos, szövege megegyezik Nagy Gábor másolatával, de a harmadik szakasz duettjét gyűjteményünk *Mind a' Kettenn* címmel jelöli.

155–156. 23r–35v ***Állátok Diálogusi.***

155. 23r–29r ***A Bagoly, és a' kótsag.***

Csokonai két dialógusát *Állatok' Diálogusai* címmel közli a kritikai kiadás, ezek közül először *A' Bagoly, és a' Kótsag*ot.[137] A gyűjtemény szövege apróbb pontokon tér el a kritikai kiadástól, az eltérések több esetben egyeznek egyik-másik szövegváltozattal, ezek az egyezések azonban esetlegesek. Egyes szöveghibákból diktálásra következtethetünk (a 150. sorban a *Phillisemnek* szót láthatóan nem értette a másoló, és az értelmetlen *Fil leszek* szavakat vetette papírra).

156. 29r–35v ***A Pillangó és a' Méh.***

A kritikai kiadás *A' Pillangó és a' Méh* címmel hozza Csokonai autográf kéziratából a dialógus szövegét, a 4. szám alatt, az 1790–95 közötti időből keltezve.[138] A változások a másoló figyelmetlenségéből adódnak, egyébként rendkívül pontos a másolat. A 18. sorban kimaradt a *forró kebelével,* a 37. sorban *nézi a' vidéket mint egy őr a' Temesvár Tornyainn* olvasható, de a gyűjtemény másolója eltévesztette és utólag korrigálta a szöveget: *nézi mint egy őr a' Temesvár Tornya vidéké<n>t. nyainn* [sic!]. A 109. sorban *alszunk* helyett *leszünk* szerepel. A 172–173. sorban a botanikai szakkifejezéseket (*vígály Tippan, Oroszlánfogfű*) kihagyta a másoló, az első esetben jelölés nélkül, a másodikban pedig egy vonallal jelölte a hiányt.

157. 35v–36r ***Tsikorgónak, eggy Hazánkba kedves Vers szerzönek Trója feldúlásárol iratott Poëmájának kezdete.***

A kritikai kiadás *Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról* címmel közli (II, 113). Jelen részlet a vers első 21 sorát tartalmazza, helyesírásában ugyan eltér, szövegében azonban egyezik a gyűjtemény 21r–v lapjain olvasható változattal (listánkon a 152. sz.).

[135] CSVMÖM Színművek, 2, 165.
[136] CSVMÖM Költemények, 3, 275; CSVMÖM Osiris, I, 218.
[137] CSVMÖM Szépprózai művek, 11–16.
[138] CSVMÖM Szépprózai művek, 16–21.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

+ **158.** 36v–39r ***Minden Szerelmes Katona. Militat omnis amans. Ovid. Ogni Amante e Guerriero. Metas.***

A kritikai kiadás *Minden szerelmes katona* címmel közli (III, 238, 1795 májusában keletkezett). A gyűjteményből hiányzik a vers prózai bevezetője és zárlata, amely a versnél később, legkorábban 1796-ban készülhetett.[139] A versnek számos másolatát ismerjük. Gyűjteményünk szövege néhány apró eltéréstől eltekintve megegyezik a kritikai kiadásban közölttel. A 23–24. sort, nyilván tévedésből, felcserélte a másoló. A 27., 80. sorok eltérése, valamint a 73. sor kipontozása (*Tz–*) Nagy Gábor részben főszövegnek tekintett változatával (K_2) azonos.

159. 39v ***Egy Kéttségbe esett Maga gyilkosa.***

A kritikai kiadás *Eggy kétségbeesett Magagyilkosa* címmel közli (III, 223, Szilágyi szerint valószínűleg 1794 végén keletkezett, Debreczeni, bizonytalan keltezésűként, 1796 ősze előttre teszi[140]). Sorösszevonások következtében a gyűjteményben a vers csak 21 soros (a 7–8–9. és a 12–13–14. sorokat vonta össze a másoló). A vers 3. sorának eltérése (*Tartarus' – Erÿnnis*) Nagy Gábor másolatával (K_2) egyezik.

160. 40r–v ***Egy Bétsi Magyar Gavallér.***

A kritikai kiadás azonos címmel közli (III, 206, Szilágyi 1794-re, Debreczeni, bizonytalan keltezésűként, 1796 ősze előttre teszi[141]). Szövege apróbb eltérésekben egyezik a kritikai kiadás főváltozataival.

161. 40v–42r ***A' Fársáng' Bútsúzó Szavai.***

A kritikai kiadás azonos címmel közli (II, 133, valószínűleg 1793-ban keletkezett). A gyűjtemény szövege három helyen tér el a kritikai kiadás főszövegétől (34, 40, 45. sor), az eltérések esetlegesnek látszanak, mivel csupán a 45. sorbeli egyezik az autográffal közel egykorú másolattal (K_2: debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R. 788).

162. 42v–43r ***Az emésztö Tüz.***

A kritikai kiadás *Az emésztő tűz* címmel közli (II, 107, Szilágyi 1792-re, Debreczeni 1793-ra teszi[142]). A 13. sor egy elírásától eltekintve a gyűjtemény szövege a közel egykorú másolattal (K_2: debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R. 788) egyezik.

[139] CSVMÖM Költemények, 3, 710. A prózai bevezetőt a keletkezésére vonatkozó külön megjegyzés nélkül közli Debreczeni: CSVMÖM Osiris, I, 226–230.

[140] CSVMÖM Költemények, 3, 593; CSVMÖM Osiris, I, 743.

[141] CSVMÖM Költemények, 3, 517; CSVMÖM Osiris, I, 767.

[142] CSVMÖM Költemények, 2, 296; CSVMÖM Osiris, I, 150.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

163. 43r–v ***Az Anakreoni Versek.***

A kritikai kiadás *Az Anákreoni Versek [I.]* címmel közli (II, 106, Szilágyi szerint valószínűleg 1792-ben, Debreczeni szerint 1796 ősze előtt keletkezett[143]). Az utolsó 2 sor hiányzik.

3. táblázat
A szatmárnémeti kézirat harmadik egységének (1–44v) versei
(A szatmárnémeti gyűjtemény alapján rendezve)

(Segítségül ABC-be rendeztük a szatmárnémeti gyűjtemény verseit, megadjuk a kritikai kiadás kötetszámát és a vers sorszámát, valamint a szatmárnémeti gyűjtemény lapszámát és az általunk készített listaszámot. Táblázatunkból kihagytuk a két állatdialógust.)

A	B	C	D
A vers címe a szatmárnémeti gyűjteményben	Lapszám uo.	Sorszám a listánkon	A vers címe (és száma) a kritikai kiadásban
A' Búkkal küszködö	22r	153	*A' búkkal küszködő* II, 101.
A' Dugonits oszlopa	17v–20v	151	*A' Dugonits' Oszlopa* III, 237.
A' Fársáng Bútsúzó Szavai	40v–42r	161	*A' Fársáng' Bútsúzó Szavai* II, 133.
A Fel éledtt Pásztor	22r–v	154	*A' feléledt Pásztor [I.]* III, 174.
A Feredés	1r–3r	136	*A' Feredés* II, 139.
A patyolat	5v–6r	142	*A' patyolat* II, 137.
A Poétákba lako Istenség	6r–v	143	*A' Poétákba' lako Istenség [I.]* II, 132.
[*A' Szabadúlás.* Cím nélkül, eleje hiányzik]	13r–15r	149	*A' Szabadúlás. (Nitzéhez egy Kántzonetta Metasztazióból.)* III, 208.
A szerelmes szemek	5r–v	141	*A' szerelmes szemek* II, 136.
A távolrol kinzo	6v	144	*A' távolrol kínzó [I.]* II, 131.
A' versengő Erzékenységek Laurához	7r–11r	146	*Az elragadtatott [érzékenységek]* II, 134.
A' Víz ital. Vinum acuit ingenium. Paradoxum	15r–17v	150	*A' Vízital* III, 219.
Az Anakreoni Versek	43r–v	163	*Az Anákreoni Versek [I.]* II, 106.
Az Echohoz	4v	139	*Az Ekhóhoz [I.]* II, 102.
Az Éjj 's a' csillagok	7r	145	*Az Éj és a' Tsillagok [I.]* II, 138.
Az emésztö Tüz	42v–43r	162	*Az emésztő tűz* II, 107.
Chloé Dafnishoz	4r–v	138	*Chloé Dafnishoz* III, 173.
Dafnis a' Hajnalhoz	3v–4r	137	*Dafnis Hajnalkor* III, 172.
Egy Bétsi Magyar Gavallér	40r–v	160	*Egy Bétsi Magyar Gavallér* III, 206.
Egy Kéttségbe esett Maga gyilkosa	39v	159	*Eggy kétségbeesett Magagyilkosa* III, 223.
Elsö Szerelem érzés	11v–12v	148	*Elsö Szerelemérzés [I.]* II, 129.
Hány a Grátzia? (Ausoniuse.)	11v	147	*Hány a' grátzia? (Ausonius után.)* III, 207.

[143] CSVMÖM Költemények, 2, 293; CSVMÖM Osiris, I, 917.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

A	B	C	D
Jöszte Poétának	5r	140	*Jöszte Poétának* II, 93.
Minden Szerelmes Katona. Militat omnis amans. Ovid. Ogni Amante e Guerriero. Metas.	36v–39r	168	*Minden szerelmes katona* III, 238.
Tsikorgónak, eggy Hazánkba kedves Vers szerzönek Trója feldúlásárol iratott Poëmájának kezdete	35v–36r	157	*Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról* II, 113.
Tsikorgónak, eggy Hazánkba' kedves Versszerzönek Trója' Fel dúlásáról iratott Poemájának Kezdete	21r–v	152	*Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról* II, 113.

A kötet negyedik egysége: a tartalomjegyzék

A 44. levél versóján kezdődik (A–Q) a betűrendes tartalomjegyzék. A kötet utolsó 2 levelét (az előzéklapok párját) kitépték.

164–165. 45r–47v *Vemhes heves barna fatja…* (45r–46v) és *A festett ortza* (47r–v).

A tartalomjegyzék alatt üresen maradt helyekre másolták be, utólag, (Rím) Kováts József két versének részleteit.[144] Az azonos íráskép alapján az I–II. levél (*A keseruség*) másolója írta be e két verset is.

A szatmárnémeti kézirat valódi értékét még nem tudjuk felmérni: ehhez a pontos és teljes másolat hosszas tanulmányozása szükséges. Legértékesebb hozadékát minden bizonnyal azok az új versszövegek, versváltozatok és kiegészítések jelentik, amelyeket semmilyen más Csokonai-gyűjteményből nem ismertünk eddig. Elképzelhető, hogy a szatmárnémeti gyűjtemény anyaga módosítja a korai Csokonai-kéziratok, címlisták, autográf és másolt jegyzékek keletkezési idejéről és körülményeiről eddig vallott nézeteket. A gyűjtemény ismertetésével igyekeztünk még gazdagabbá és árnyaltabbá tenni a már eddig is oly nagy gonddal megrajzolt Csokonai-képet.

[144] E verseket Stoll Béla azonosította, segítségét köszönjük.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK), 109(2005).

„INNEN JÖTTÜNK”
(Régi magyar irodalmi szöveggyűjteményeinkről)

Jelen rövid írás[1] a szó semmiféle értelmében nem kívánhatja egészükben *kritika* alá venni a közkézen forgó régi magyar irodalmi szöveggyűjteményeket: ronggyá olvasott és olvastatott kedves könyveinket, kézre álló és nagy becsben tartott szerszámainkat. Helyszűke miatt nem foglalkozhatom e művek létrejöttének és kortárs szakmai fogadtatásának ill. textológiai állapotának szerteágazó kérdéseivel, ahogyan nem térek ki a döntően középkori tematikájú, ill. a magyarországi latinitás irodalmára koncentráló kötetekre, továbbá a *Magyar Remekírók* gyakorta szöveggyűjteményként funkcionáló antológiáira sem. Célom ezúttal csupán annyi, hogy megvizsgáljam, miféle képeket és történeteket tárnak az olvasó elé a régi magyar (főként: magyarországi *és* magyar nyelvű) irodalomról az elsősorban az egyetemi oktatás céljaira szánt szöveggyűjtemények. Pontosabban azt, hogy a tárgyszerű és eleven tájékoztatás közös céljának eltérő szempontjai mennyi és miféle, s mint látni fogjuk: egymástól mennyire radikálisan különböző régi magyar irodalmat alkotnak meg az olvasó számára – már egyetemi tanulmányainak kezdetén. Amikor a szűkre szabott középiskolai anyag (Janus, Bornemisza, Balassi, Zrínyi) után először tekinthet ki a régi magyar irodalom tágasabb, ám első pillantásra kaotikusnak tűnő (s ennyiben: *fenséges*) áttekinthetetlensége miatt mindenképpen szorongató terepére.

1. A régi

a) Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, I–II, szerkesztette BARTA János, KLANICZAY Tibor, közreműködött BÁN Imre, ESZE Tamás, GERÉZDI Rabán, GYŐRFFY György, STOLL Béla, Budapest, Tankönyvkiadó, 1951–1952 (Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény, sorozatszerkesztő WALDAPFEL József, 1).

Bár a régi szöveggyűjteményt, különösen annak első kiadását, ma már nagyon ritkán és óvatosan használja az egyetemi oktatás, a kezdeményező antológia kitűnő, némi szelekció mellett részleteiben ma is bízvást hasznosítható munka. Terjedelmével, két vaskos kötetével a totalitás érzetét kelti: úgy tűnhet, a régi magyar irodalom valóban teljes egészében benne van – kivéve (ahogy az előszó is figyelmeztet rá) a legnagyobb költők összes műveit, a terjedelmes és hozzáférhető, továbbá a *Magyar Klasszikusok* című sorozatban megje-

[1] Őszintén köszönöm Font Zsuzsa, Ötvös Péter és Vadai István figyelmes olvasását: szövegem ezen változata figyelmeztetéseik és javításaik, észrevételeik és javaslataik nyomát számos ponton magán viseli.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

lent szövegeket. Mint az előszóból megtudjuk, ennek a szelekciónak az a célja, hogy a hallgatók ne érhessék be részletekkel a már megjelent teljes szövegek helyett. Amiből az következne, hogy a nehezen hozzáférhető szövegeket viszont teljes egészükben hozza a szöveggyűjtemény, ám ez (nyilván terjedelmi korlátok miatt) az esetek többségében nincs így: a kötetek jelentős hányadukban (szükségszerűen) szemelvényekből összeálló részként mutatnak rá a nagyobb egészre. A (szinekdokhikus) totalitás érzetét erősíti a kötet felszereltsége (a szerző életrajzára, a műnek a fejlődéstörténetben betöltött helyére és a forrásokra koncentráló tájékoztató szövegek, jegyzetek, lábjegyzetek, név- és szómagyarázat, rövidítésjegyzék, illusztrációk), továbbá struktúrájának az a sajátossága, hogy a lehető legszigorúbb időrendet követi, ezen belül pedig semmiféle más explicit tagoló elvet nem érvényesít. A tartalomjegyzék vezérfogalma a szerzői név, ennek hiányában a mű (gyakorta utólagos) címe. Önálló címmel is jelzett csoportképzést csak ott tapasztalhatunk, ahol nincs azonosítható szerző, a szövegek pedig terjedelmi vagy egyéb okok miatt – a szerkesztők szerint – vélhetőleg nem állnának meg önmagukban (*Virágének-töredékek, Történeti, politikai és vitézi énekek a XVII. század első feléből, Szerelmi énekek a XVII. század második feléből, Paraszténekek a XVIII. századból* stb.), továbbá – önálló gyűjtőcím nélkül, hiszen e szövegek a szerkesztői ítélet szerint önmagukban is értékesek – egymás mellett szerepelnek a jelentősebb széphistóriák. Jellemzően azonban nincsenek jelölt korszakok, alkorszakok, írói csoportosulások, irányzatok, műfaji vagy tematikus csoportok: árad az irodalomtörténeti idő a maga fenséges tagolhatatlanságában – azt hiszem, elsősorban ezt fejezi ki a tartalomjegyzék puritán eleganciája, minimalistán mellérendelő szerkezete. Meg természetesen azt, hogy a készülő szintézis még csupán az anyaggyűjtés fázisában jár, s a teljes anyag egybegyűlte előtt könnyelműség lenne ennél átfogóbb értelmezésekkel ill. értékelésekkel előállni. Az összkép azonban ennél mégiscsak jóval tendenciózusabb. Bár az előszó második bekezdését magam is hajlandó vagyok egy kínkeserves szaktudományi szabadságharc megrendítő dokumentumaként olvasni (ahol a szerkesztők a *haladó* törekvések megszólaltatásának parancsát a *haladásellenes* ellenfelek pozícióinak megjelenítésével, továbbá a *kifejezőeszközök* fejlődésének érzékeltetésével próbálják meg kijátszani), a végeredmény döntően mégiscsak az, hogy *ebben* a régi magyar irodalomban, pl. a Zrínyi Miklós életműve ill. a *Kocsonya Mihály házassága* közötti időszakban, elsősorban az osztályküzdelmek résztvevői alkottak igazán jelentős irodalmat. Hangsúlyozni szeretném: a magam részéről az anyag ilyetén elrendezését és súlyozását nem a politikai korszellemnek tett bűnös, esendő vagy egész egyszerűen: elkerülhetetlen engedménynek látom, hanem egy, az értelmező jelenéhez tartozó (irodalomtörténészi) szempont befolyásának tulajdonítom. A kezdeményező és nyíltan soha meg nem tagadott elől, a régi szöveggyűjtemény (bármiként vélekedjünk is arról a *má*ról, aminek előtörténetét – kényszerűségből – megjeleníteni igyekszik) látensen ugyan, de tulajdonképpen (proto-)hatástörténeti szempontot érvényesít.

b) Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, I–II, második, javított és átdolgozott kiadás, *I. rész: Középkor és reneszánsz,* szerkesztette BARTA János, KLANICZAY Tibor, átdolgozta KLANICZAY Tibor, közreműködött KÁROLY Sándor, VÉGH Ferenc, Budapest, Tankönyvkiadó, 1963; *II. rész: Barokk,* szerkesztette BARTA János, KLANICZAY Tibor,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

átdolgozta KLANICZAY Tibor, közreműködött VÉGH Ferenc, Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.

1963–66-ra az irodalomtörténeti jelen legalább annyira megváltozott, mint az irodalomtörténész jelene. Szakmánk – soha vissza nem térő – hőskorában járunk: készül az akadémiai irodalomtörténet, megindulnak szövegkiadásaink hatalmas sorozatai – s mindennek következtében radikálisan átalakulhatott s át is alakult az irodalomtörténész által megjelenített régi magyar irodalom is. A magyar ősköltészet megszűnik, István király és Gellért püspök újra *Szent*ek, a legendák, prédikációk és krónikák súlya megnő, megvastagszik a magyar reneszánsz latin és a korai reformáció magyar nyelvű irodalma, előkerül a *Szép magyar komédia*, Balassi Bálintnak hirtelen követői teremnek, a kurucok (de elődeik és követőik is) jóval kevesebb verset írnak immár („Néhány kevésbé jelentős szöveget […] elhagytunk" – olvashatjuk a második kiadás szolid előszavában, I, 3), felbukkannak viszont főrangú lírikusok, Pázmány Péter életműve megnő, melléje szegődik Nyéki Vörös Mátyás, Rimay János még filozofikusabb, mint korábban volt, Gyöngyösi István teret nyer, a szórakoztató szépprózа és önéletírás erőre kap: mindent összevetve *ez* a régi magyar irodalom jóval vidámabb és tágasabb, s jóval kevésbé *célos*, mint az egy évtizeddel korábbi. A szöveggyűjtemény arányainak újrarendeződése és a jegyzetapparátus leegyszerűsödése (a *Spenót* árnyékában vagy fényében már csak a lapalji szómagyarázatokra és a kötetvégi, szerzőnként csoportosított tárgyi, történeti jegyzetekre van szükség) mellett az erősödő tagolás a másik meghatározó jegy: ha az első kiadás esetleg az *inventio* fogalmaival lenne jellemezhető, akkor a második mindenképpen a *dispositió*éival. Mindenekelőtt világos irodalomtörténeti korszakok keletkeznek: az első kötet (a kezdetektől a virágénekekig és Csáti Demeterig) a magyar középkort és (Vitéz Jánostól Szenci Molnár Albertig és Szepsi Csombor Mártonig) a reneszánszt foglalja magába, a második teljes egészében (Pázmány Pétertől Hermányi Dienes Józsefig) a barokké. Az akadémiai irodalomtörténetre jellemző finomabb időrendi tagolás (emlékeztetőül: *középkor*: 1000–1530 [kialakulás: 1000–1200, virágzás: 1200–1450, alkony: 1450–1530]; *reneszánsz*: 1450–1640 [kialakulás: 1450–1530, a reformáció kezdetei: 1530–1570, fénykor: 1570–1600]; *manierizmus*: 1600–1640; *barokk*: 1600–1772 [kezdetek: 1600–1640, hőskor: 1640–1690, válság és újraerősödés: 1690–1740, *rokokó*: 1740–1772]) nincs jelen, de az akadálytalan és méltóságteljes áradás már beszédesen darabolódik. Amiképpen korántsem teljesen, de azért jórészt a *Spenót* nagyobb és átfogóbb műfaji, tematikus vagy irányzati halmazait (emlékeztetőül [a hiányzó jelzett szó mindenütt az *irodalom*]: *középkor*: kialakulás: jog, történetírás, vallás, virágzás: udvari és lovagi, egyházi-vallásos, alkony: késő-középkori kolostori, deák; *reneszánsz*: a reformáció kezdetei: tudós humanista, a reformáció, deák, fénykor: reneszánsz udvari, egyházi, népszerű reneszánsz, *manierizmus*: a reneszánsz válsága, a késő-humanista protestáns polgári, népszerű reneszánsz; *barokk*: hőskor: főnemesi-udvari, polgári jellegű szellemi mozgalmak, barokk nemesi, válság és újraerősödés: korszerű főúri és nemesi, provinciális nemesi, a protestáns értelmiség irodalmi törekvései, népszerű barokk, *rokokó*: nemesi rokokó, elvilágiasodó egyházi és világi literatúra, népies barokk) is rá lehet vetíteni a régi szöveggyűjtemény második kiadásának tartalomjegyzékére. A régi szöveggyűjtemény második kiadása ebben a tekintetben épp azért érdekes olvasmány, mert akár a

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

Spenót előtörténetének, akár a *Spenót* utómunkálatainak részeként fogjuk fel, kereteiben hasonló, ám jóval durvább és alig-alig jelzett tagolása által mindenképpen *megkérdőjelezi*, újragondoltatja az akadémiai irodalomtörténet mindig is sokat vitatott (sokak szerint túlságosan is, mások szerint viszont éppen hogy nem elégségesen) finom szerkezetét és az általa hordozott nagytörténetet. Ma – azt hiszem – a megkérdőjelezés ezen módja maradandóbbnak és elevenebbnek tűnik, mint maga a vitatott (bár korántsem mulandó s egyáltalán nem halott) dolog.

2. A barna

Középkor, szerkesztette MADAS Edit, Budapest, Tankönyvkiadó, 1992; *Reneszánsz kor,* szerkesztette BITSKEY István, közreműködött JÁNOS István, Budapest, Tankönyvkiadó, 1990 (Szöveggyűjtemény a Régi Magyar Irodalom Történetéhez, főszerkesztő TARNAI Andor).

A történet negyedszázaddal később – politikai és kanonikus változások szoros összekapcsoltságát ismerve nem meglepetés ez –: 1990-ben folytatódott tovább. Az *Előszó* szerint a barna kötésű, nagyalakú, közel nyolcszázötven oldalas, az előd jegyzetelési gyakorlatát szolidan követő (azt csupán forrásjegyzékkel bővítő) szöveggyűjtemény a szövegkiadások megsokszorozódása, az új művek felfedezése, az ismeretek átrendeződése ellenére is csupán a régi szöveggyűjtemény átdolgozott és korszerűsített változatának, harmadik kiadásának tekintendő – nem pedig új antológiának. Ám az itt megjelenő régi magyar irodalom mégiscsak radikálisan más, mint az előd-kötetben. Bár a barna szöveggyűjtemény szándéka szerint szigorúan az akadémiai irodalomtörténet szerkezetéhez igazodik (reneszánsz: 1450–1640, ezen belül alkorszakok, azokon belül szigorú időrend), a gyarapodó és magát saját szabályai szerint rendezni igyekvő anyag jól láthatóan kezdi megrepeszteni és szétfeszíteni az öröklött struktúrát. Mindenekelőtt: döntően történeti poétikai megfontolásokból eredően a használt irodalom-fogalom a tárgyterületből, s nem a szerkesztő jelenéből származik. Történetírás, egyházi-dogmatikai irodalom, természettudomány, hitvitázó szövegek természetesen a korábbi kötetekben is helyet kaptak ugyan, de az arányok most kezdik el először, a kívülállók számára is világosan jelezni, hogy a régi magyar irodalom nem pusztán olyan magyar irodalom, amit régen írtak, hanem radikálisan, minden elemében, legalapvetőbb arányaiban és fogalmaiban *más*. Azt hiszem, egészében véve a barna szöveggyűjtemény volt képes először megmutatni, hogy a magyar irodalom történetének felvilágosodás és (talán még inkább:) nyelvújítás előtti ill. utáni szakasza között mekkora szakadék is tátong. Legalább ilyen fontos fejlemény emellett a tematikai ill. poétikai szempontok térnyerése a merev kronológia rovására. A latin nyelvű humanista literatúra és az anyanyelvű katolikus meg protestáns írásbeliség párhuzamos, összefonódott fejlődésének érzékeltetése, a rokon ill. közös nyelvi, poétikai, retorikai szemléletű alkotók egymás mellé illesztése, a kronológiai bizonytalanságok nyílt beismerése, a nem-kronológiai szempontú szövegkiadások kanonikus rangra emelése (a barna szöveggyűjtemény immár pl. nem Eckhardt kritikai edí-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

cióját, hanem a Kőszeghy–Szabó-féle 1986-os piros Balassi-kiadást követi) együttesen a finomabb kronológia, a *Spenót* aprólékosan szigorú (s picit talán kimódolt) időrendjének háttérbe szorulását eredményezik. Pontosabban azt, hogy a barna szöveggyűjtemény – újra csak elsőként – képes megmutatni, hogy a régi magyar irodalom talán kitüntetett mértékben az *egyidejű egyidejűtlenségek* terepe. Ugyanabban a történeti pillanatban egymástól radikálisan eltérő irodalomtörténeti idők, egymástól radikálisan eltérő irodalomtörténeti időkből származó, s gyakorta teljes mértékben összeegyeztethetetlen tematikus, nyelvi, poétikai, retorikai jelenségek és megfontolások léteznek és működnek egymás mellett – sőt, nem ritkán ugyanabban a szövegben. A történeti poétikai és a dekronologikus hajlandóság *együttes* meglétét jól jelzi az újonnan felvett szerzők listája: Garázda Péter, Megyericsei János, Hagymássy Bálint, Zay Ferenc, Batthyány Orbán, Nagybáncsai Mátyás, Horváth Ilona, Valkai András, Görcsöni Ambrus, Budai Parmenius István, Kovacsóczy Farkas, Telegdi Miklós, Alvinci Énok, Péchi Simon, Rákóczi Zsigmond, Huszti Péter, Tardy György, Martonfalvay Imre, Bocatius János, Ecsedi Báthory István, Pataki Füsüs János, Filiczki János, Pécsváradi Péter, Alvinczi Péter, Kanizsai Pálfi János. Nyilvánvaló, hogy a bővítés célja a legtöbb esetben nem valamely, a jelenből nézve különösen magas esztétikai értékűnek vagy fejlődéstörténetileg fontosnak tűnő mű beillesztése a nagy narratívába ill. a fennálló kánonba, hanem a formálódó, a korban vizsgálódva relevánsnak tűnő tematikus-poétikai-műfaji csoportok megjelenítése, kiegészítése. Bármit mondjon is az *Előszó* e szöveggyűjteményről mint harmadik, a javítottat tovább javító kiadásról, ez a munka az elől proto-hatástörténeti szemléletét tulajdonképpen mégiscsak radikálisan felülírja – a történeti poétika jegyében. Azt pedig, ami létrejön, immár lehetetlen egyetlen nagy, átfogó, szakadásoktól és átfedésektől mentes történettel ill. struktúrával befogni. A barna szöveggyűjteménynek nem múló (s az elődök hagyományaihoz méltó és illő) érdeme, hogy a nyilvánvalóan éles tudománytörténeti pillanatban, úgy tűnik, mégsem a (részben, persze, épp miatta) repedező öröklött modell megőrzését, de nem is annak sietős szétzúzását, hanem a gazdagodó s magát strukturáló s elbeszélő anyag aktuális önmozgásának pontos érzékeltetését tekintette elsődleges feladatának.

3. A színes

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, *I. rész: Késő-reneszánsz, manierizmus és kora barokk,* szerkesztette KOVÁCS Sándor Iván, sajtó alá rendezte CSILLAG István, NAGY Levente, ORLOVSZKY Géza, S. SÁRDI Margit, munkatársak BORIÁN Elréd, KISS Farkas Gábor, MAJZER Mónika, Budapest, Osiris, 1998; *II. rész: Barokk és késő-barokk rokokó*, szerkesztette KOVÁCS Sándor Iván, sajtó alá rendezte CSILLAG István, NAGY Levente, ORLOVSZKY Géza, S. SÁRDI Margit, munkatársak BENITS Péter, BORIÁN Elréd, KISS Farkas Gábor, LACZHÁZI Gyula, MAJZER Mónika, Budapest, Osiris, 2000 (Osiris Tankönyvek).

Az inga tehát – rejtetten bár, de egyértelmű módon – kilengett a történeti poétikai megfontolások felé. Szinte természetesnek tekinthető, hogy ezután egy olyan régi ma-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

gyar irodalmi szöveggyűjtemény következett, amely – nem kevésbé rejtetten, de nem is kevésbé egyértelmű módon – megpróbálta visszaállítani jogaiba a jelenből szemlélődő (talán történeti-poétikaiatlan, de semmiképpen sem történetietlen poétikájú) pillantást. S teljes sikerrel: úgy gondolom, első évfolyamra járó magyar szakos bölcsészhallgatók régi magyar irodalmi tárgyú, szakmai fanatizálására ebben a pillanatban kétségtelenül a színes szöveggyűjtemény a legalkalmasabb. Az *Előszó* szerint ez a munka is a régi szöveggyűjtemény új kiadása, a barna (a változó viszonyok kockázatosságának kiadói vélelme miatt késve megjelenő) folytatása. A Balassi Kiadó *Humanizmus*-kötetére reflektálva azonban megjelenik egy fontos, újszerű bekezdés. „A régi szöveggyűjtemények egységesítő szemlélete tehát alakulóban: a nagy korstílusok iránti kizárólagos figyelem a stílusváltozatok jellemzőinek feltárásával, az egy időben jelentkező tendenciák és a kronológiai átfedések értelmezésével párosul. Ezredfordulónk a speciális, a rész-antológiák kora." (I, 13.) Úgy látszik – bármilyen lesújtó véleménye is van egyébként a színes szöveggyűjtemény szerkesztőinek a barna manierizmus-anyagáról –, irodalomtörténeti koncepcióját tekintve a két szöveggyűjtemény részben valójában szorosan összetartozik: a színes a barna szöveggyűjtemény feltagoló, precizírozó, csoportképző s némiképp dekronologikus megfontolásait viszi tovább, explicitté teszi és radikalizálja azokat. Másrészt viszont valóban, irodalomtörténeti koncepciójában is szemben áll vele: a barna szöveggyűjtemény esetében, tartalmának ismeretében teljes mértékben elképzelhetetlen lenne a szemléleti azonosulás a nevezetes, s rejtőző hagyományként nagyon is, a régi szöveggyűjteményhez fogható mértékben ható *Három veréb hat szemmel* (1978, 1982[2]) című antológiával. A Weöres-antológiához fűződő egyértelmű – és érthető – szemléleti rokonság a színes szöveggyűjtemény előszavából (és a szöveggyűjtemény folytatásaként, annak pótköteteként olvasandó *Mesterkedők* című gyűjteményből [Budapest, Korona, 1998] is) jól kiolvasható. Elsöprő mennyiségű (az első kötet esetében közel 50 %-ra rúgó) új anyag, radikálisan növekvő mennyiségű, hatékonyságú, és interpretatív értelemben radikalizálódó kísérőszövegek, vegyes, de mindig a mai olvasót szem előtt tartó átírási eljárások, radikálisan (néhol történeti szempontból nagyon is vitathatóan, néhol pedig egész egyszerűen: védhetetlenül) lerövidített és összetömörített szövegváltozatok: teljesen nyilvánvaló, hogy a szerkesztők célja egy olyan antológia létrehozása, amely a régiség aktuális, jelenkori látványát, ezen összetett látványnak a jelenkor számára szerintük leginkább beszédes oldalát kívánja rögzíteni. Ezt a törekvést húzzák alá a világos, a tartalomjegyzékből is egyértelműen kiolvasható, de az előszóban explicit módon is megfogalmazott narratív és kanonikus javaslatok és ítéletek. A színes szöveggyűjtemény, mint a régiség ezredfordulós története és kánonja, a következő folyamatban lévő, történő pantheonra tesz javaslatot. A *Késő-reneszánsz, manierizmus és kora barokk* című első kötet főhőse és címlapfigurája Pázmány Péter, a *Barokk és késő-barokk rokokó* című másodiké Zrínyi Miklós. A belső hangsúlyok az első kötet első felében (késő-reneszánsz manierizmus) Rimay János és Szenci Molnár Albert, második felében (kora-barokk) Nyéki Vörös Mátyás és Apáczai Csere János, a második kötet első felében (barokk) Esterházy Pál, Gyöngyösi István és Bethlen Miklós, második felében (rokokó) Amade László, Faludi Ferenc és Mikes Kelemen életművére esnek. Dinamikus, de kiegyensú-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

lyozott kánon ez: ha a barna szöveggyűjtemény esetében a régi magyar irodalom mássá-gának, meglepő összetételű és arányú műfaji rendszerének hangsúlyozása lehetett az elsődleges cél, a színes szöveggyűjtemény esetében a költők és a prózaírók, az epikusok és a lírikusok, a szépírók és a teoretikusok egymás mellé illesztése azt az érzetet keltheti, hogy – bizony – a régiségben is megvolt már minden, sőt, hogy épp ez a régi eredetű, kiegyensúlyozott dinamika öröklődött át a magyar irodalom történetének későbbi szaka-szaira is. Mindezen jól érződik az egyetemi szöveggyűjtemények mindenkori szintézis-kritikai potenciálja: a szövegek előtti bevezető irodalomtörténeti portrék pedig immár bevallottan is „azzal a céllal készültek, hogy a régi szöveggyűjteményekkel együtt az ún. »spenót« harmincöt évvel ezelőtti II. kötetét is kiváltsák. Szöveggyűjteményünk I–II. részével ekképpen mind az 1990-nel bezáróan megjelent hasonló tárgykörű antológiák, mind az irodalomtörténeti kézikönyv kollokviumi ismerete megtakarítható." (II, 15.) És bár hangsúlyozódik, hogy szöveggyűjtemények szintézisekkel nem versenyezhetnek, hogy az elődök eredményeinek retrospektív összegzése elsősorban a szemináriumi mun-ka megkönnyítését célozza, ezen felül pedig a szöveggyűjtemény tételeit egy konkor-dancia konkrétan, precízen (és nagyon becsületesen) hozzá is csatolja a *Spenót* párhuza-mos fejezeteihez, ám az azért kétségtelen, hogy a színes szöveggyűjtemény nagyon hatá-rozott fellépésű, markáns trónkövetelő – az első (s mind ez ideig utolsó) klasszikus sza-bású *reader* a régi magyar irodalmi tárgyú *szöveggyűjtemény*ek között.

4. A szürke

„Bízd az jövendőkre érdemed jutalmát": Magyar protestáns irodalmi szöveggyűjte-mény, I, *16–17. század*, szerkesztette SZABÓ András H. HUBERT Gabriella és HUBERT Ildikó közreműködésével, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1998 (Protestáns Művelődés Magyarországon, 5).

Ahhoz a felismeréshez, hogy az ezredfordulóval valóban eljött a speciális rész-antológiák kora (is), a szürke szöveggyűjtemény szerkesztői is eljutottak. Magyar (első-sorban magyar szerzők magyar nyelvű szövegeiből válogató) protestáns (kizárólag re-formátus és evangélikus környezetben keletkezett munkákat közlő) irodalmi (a felekezeti és kulturális hovatartozást egyértelműen jelző műveket válogató) szöveggyűjtemény ez, amely – sajátos szempontjának tudatában – egy, a felekezetinél tágabbnak elgondolt közönség előtt, elsősorban épp az efféle válogatás létjogosultságát kívánja bizonyítani (*Bevezetés*, 5). Nos, logikailag a legegyértelműbben protestáns (dogmatikai, retorikai, stilisztikai, grammatikai, filozófiai, irodalmi, politikai stb.) jegyeket felmutató szövegek összegyűjtése és felmutatása, önmagában, szorosan olvasva, azt természetesen nem bi-zonyíthatja, hogy a régiségen belül valóban létezett egy jól elhatárolható protestáns dis-kurzus, csak – esetleg – azt, hogy fellelhetők olyan protestáns felekezetű szerzők, akik-nek bizonyos szövegeiben a protestantizmus meghatározott elemeinek markáns jelenléte valóban jól kitapintható. Ám, mindennek ellenére, retorikai értelemben véve ez a szö-veggyűjtemény mégiscsak olyan szinekdokhénak bizonyul, amely valóban képes rámu-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

tatni arra a nagyobb, diszkurzív egészre, amelynek létét bizonyítani kívánja, s amelynek, szándéka szerint, részét képezi. És ezt nem csupán, s talán nem is elsősorban következetes és plauzibilisnek látszó, műfaji alapon szerveződő szerkezeti egységeinek köszönheti (énekeskönyv-előszavak, szertartási énekek, zsoltárok, ünnepi énekek, káté-énekek, alkalmi énekek, közönséges isteni dicséretek – magánájtatosságra való énekek, prédikációs énekek, bibliai históriák, a vallási és világi énekek határán álló szövegek, világi versek, humanista versek, drámák, prédikációk, tanulságos és vallásos próza, értekezések, imádságok, humanista próza és levelek, történetírás, fejedelmi tükrök és politikai irodalom, önéletírások), hanem inkább annak, hogy bevallottan és tudatosan teret ad olyan szövegeknek is, amelyek valójában a megalkotni kívánt paradigma egyértelmű anomáliái. Az *antitrinitárius* hitre tért Heltai Gáspár, ill. a *katolizált* Balassi Bálint kései műveinek közlése bátor, becsületes és jövedelmező cselekedet: meglehet, hogy bizonyos olvasók számára épp ezek a szövegek cáfolják, teszik kérdésessé a protestáns irodalmi paradigma létét, de az is meglehet, hogy mások, másféle olvasásmódok számára épp ezekből a szövegekből olvasható ki leginkább egy olyan, talán valóban protestánsnak nevezhető diskurzus szabályrendszere és működése, amelynek hatékonysága olyan magas fokú, hogy képes teljesen függetlenedni – még akár a szerző (aktuális) felekezeti hovatartozásától is. (Ebben a tekintetben alighanem tovább erősödött volna az argumentáció ereje, ha a szöveggyűjtemény olyan szövegeket is közölt volna, amelyekben a vallási, kulturális hovatartozás nem mutatkozik meg egyértelműen, ill. nem egyértelműen mutatkozik meg. „[A] protestáns szerzők teljesen világi szellemű [pld. szerelmi tárgyú]" [2] művei némelyikének kontrollcsoport-jellegű beválogatása például bizonyosan növelné a belső megvitatottság érzetét.) Rendkívüli fontosságú ezen felül, hogy a szerkesztők kerülni igyekezték a közismert alkotások közlését. „Ennek eredményeképpen a »nagy« írók műveinek, szemelvényeinek aránya nem feltétlenül tükrözi helyüket a jelenleg elfogadott irodalomtörténeti kánonban" (2). Nem bizony: s (kiegészülve az egyéni felkészültség – felettébb rokonszenves módon, nyíltan bevallott – sajátosságaiból eredő 16. század- és vers-centrikussággal) elsősorban épp ez az a mozzanat, amely olyan részantológiává teszi a szürke szöveggyűjteményt, amely – ha ez tartalomjegyzékén nem is látszik, de valójában – az akadémiai irodalomtörténet és a hozzá kapcsolódó korai szöveggyűjtemények szemléletétől és totalitás-igényétől majdhogynem teljesen elszakadva, immár elsősorban nem szerzőkben és korszakokban, hanem műfaji szabályrendszerekben és beszédmódokban gondolkodik. Az ilyesfajta válogatás létjogosultsága immár teljesen nyilvánvaló: a felvett szempont eredményei a felekezeti diskurzusanalízisek elmélyítését és a felekezeti diskurzusrendek összehasonlító vizsgálatát sürgetik.

5. A fehér

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I, *Humanizmus,* szerkesztette ÁCS Pál, JANKOVICS József, KŐSZEGHY Péter, sajtó alá rendezte ÁCS Pál, KOVÁCS Zsuzsa, KULCSÁR Péter, PAJORIN Klára, SZABÓ András, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, TÓTH Tünde,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

TÖRÖK László, Budapest, Balassi, 1998; II, *A 16. század magyar nyelvű világi irodalma,* szerkesztette JANKOVICS József, KŐSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Budapest, Balassi, 2000.

A színes szöveggyűjtemény második kötetével egy esztendőben, 2000-ben jelent meg a harmadik ezredfordulós speciális rész-antológia, amely az irodalomtörténeti korszak ill. a felekezeti hovatartozás helyett (pontosabban: részben az irodalomtörténeti korszak mellett, ill. részben a felekezeti hovatartozással szemben) a világi tematikát és hangvételt tette meg vezérlő szempontjává. A fehér szöveggyűjtemény a 16. század magyar nyelvű világi irodalmára koncentrál. Az az *Előszó* szerint is nyilvánvaló, hogy „a korban a világi és istenes műfajok ezer szállal kötődtek egymáshoz, nemegyszer egymást tételezték" (5), vagyis az, hogy világi és egyházi szövegek ennyire radikális szétválasztása irodalomtörténeti szempontból, teoretikusan tulajdonképpen egyáltalán nem tartható fenn. A döntés okai éppen ezért gyakorlati jellegűek: a terjedelmi korlátok miatt választani kellett a két nagy szövegcsoport között, a szürke szöveggyűjtemény döntően amúgy is hozta már az istenes szövegeket, végül pedig – s ez talán a leginkább figyelemreméltó megfontolás – a szerkesztők szerint „a világi munkák némely esetben pontosabban mutatják e kor magyar irodalmának sajátosságait, mint a vallásosak" (5). Összefoglalóan: „[M]i leginkább az egykoron tiltott, illetve tűrt kategóriákból válogattunk, különös előszeretettel viseltetve a szerelmi témájú, fikciós művek iránt; a nem udvari szemlélet e kettő együttes meglétét (erkölcstelenség és »hazugság«, a »fabulás dolgok«) ítélte el a legkeményebben." (6.) Én a magam részéről ugyan egyáltalán nem vagyok bizonyos benne, hogy egy adott korszak sajátosságait pontosabban mutatják azok a művek, amelyeket betiltanak, ill. épphogy megtűrnek, sőt, könnyen meglehet, hogy a tiltó-tűrő szövegek, pontosabban: a tiltás-tűrés-támogatás és ezeknek finomabb alosztályai, továbbá az ezek létrehozásakor használt argumentációs metódusok is nagyon pontosan mutatják az adott korszak sajátosságait, az azonban kétségtelen, hogy ez az előfeltevés mai szempontból, mai ízléssel és mai interpretációs stratégiákkal roppantmód jól olvasható antológiát eredményezett. Talán valamennyi közt a legélvezetesebbet, számomra pedig mindenképpen a legkedvesebbet. „[E]kkor kezdődik a modern (= fikciós, sokértelmű, világi) magyar irodalom (…). Innen jöttünk" – fogalmaz az *Előszó* (6). Erkölcstelen és fiktív, erkölcstelenül fiktív, és – persze – csupán fiktíven erkölcstelen szövegek: igen, innen jöttünk, innen is. Ebből a szempontból nézve hihetetlenül újszerű, kifejezetten modern, sőt, helyenként már-már posztmodern a régi magyar irodalom, valamennyi közül a legszebb és legvidámabb arcát mutatja a mai olvasó felé – ha a színes szöveggyűjtemény az olvasók fanatizálását, a szürke pedig megkomolyításukat szolgálhatja elsősorban, akkor a fehér talán a munkában megfáradtak roborálását, reanimálását. Ezt a hatást erősíti a kronológiai és tematikus szempontok háttérbe szorítása, másodlagossá válása, ill. a klasszikus arisztoteliánus műnemi tagolás bevezetése, továbbá az epika, azon belül pedig elsősorban is a próza előretörése: előzmények, líra (vágáns és közköltészeti hagyomány, epiko-lírikus formák, udvari szerelmi líra), dráma (udvari dráma), epika (verses epika, históriás énekek, verses regény, Aesopus-történetek, tréfabeszéd, encomium, regényes prózai történetek, emlékiratok, történetírás, előszavak, iskolai irodalom, levelek, doku-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

mentumok). Ha a fehér szöveggyűjtemény a versek terén nem is váltja ki a klasszikus antológiát (*Balassi Bálint és a XVI. század költői,* szerk. VARJAS Béla, Bp., Szépirodalmi, 1979), egészében véve, különösképpen pedig epikus anyagával olyan, a jelen irodalmi szempontjait messzemenően, mégsem történetietlenül érvényesítő antológiát alkot, amely (a későbbi magyar nyelvű vallásos költészet, az egyértelmű jelentésképződést preferáló sajátosan erős hazai tradíciók, a határozottan nem-fikciós törekvésekkel bíró műfajok és a dráma kivételével) elénk tárja a magyar irodalom talán valóban legjellemzőbb műfajainak és műfaji csoportjainak régiségbeli előképeit. Fontosnak tartom aláhúzni: ezt a gyűjteményt olyan szempont hozta létre, amely a történeti poétikai megfontolások szerint legalábbis torzító, de meglehet, hogy teljes egészében védhetetlen. Mai szempontokat érvényesítő, lazán hatástörténeti jellegű szemlélete inkább a színes szöveggyűjteményével, s ennyiben a Weöres-féle antológiáéval, még nagyobb távlatban pedig a régi szöveggyűjteményével rokon, de immár maradéktalanul odahagyja az ugyan egyre csökkenő mértékben, de valamennyire mindegyikre jellemző totalitás-igényt. Ebben az esetben, bár talán még mindig lehetséges lenne, de immár teljesen értelmetlen volna bármiféle *Spenót*-konkordancia. Az ehhez hasonló szöveggyűjteményekhez, az ehhez hasonló kötetstruktúrákhoz már alighanem új szintézisek fogják (előbb vagy utóbb) odakötözni magukat.

Azt remélem, nem tűnik léhaságnak, ha összegzés helyett azt mondom: tulajdonképpen mindegyik szöveggyűjteményünk *jó* – jó arra, amire szánták, kitűnően megfelel azoknak a céloknak, amiket nyílt szándékai szerint szolgálni kíván. Totalitás-igény és rész-antológia, történeti poétika és hatástörténet, konkordancia és kánon: úgy gondolom, a szándékoknak és céloknak ezek azok a főbb pólusai, amelyek erőterében régi magyar irodalmi szöveggyűjteményeink elhelyezhetőek. A papír alapú hordozókat tekintve nyilvánvalóan azon szöveggyűjteményeké a jövő, amelyek kánonformáláshoz, valamiféle szűkebb irodalomtörténeti szelet kidolgozásához ill. a hatástörténeti szemlélet érvényesítéséhez éreznek kedvet: ezekből minél hamarabb és minél többnek kellene létrejönnie, mert az efféle gyűjtemények jelezhetik igazán hatékonyan a régi magyar irodalom folyamatos alakulását, aktuális átrendeződéseit, élő voltát – és (nem utolsósorban) a szakmán belüli értelmezői közösségek interpretációs tevékenységének megejtő sokszínűségét. A konkordancia-elvű, totalitás-igényű, történeti poétikai szemléletű kezdeményezések viszont kétségtelenül gazdaságosabb és hatékonyabb közös munkálkodásért és elektronikus hordozókért kiáltanak. Tulajdonképpen ma már miért is ne lehetne (végre!) legalább némiképp egyeztetett munkával – megalkotván így egy történet-elvű, *narratív struktúrájú* szövegtárat – apránként tényleg *mindent* (primer és szekunder szöveget egyaránt) ráfűznünk egy maradéktalanul hipertextes, folyamatosan íródó, újraíródó, felülíródó, bonyolult, összetett, folyton változó narratívára, irodalomtörténetre, e-*Spenót*ra?

Szilasi László

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

VADAI ISTVÁN: TÜKÖRBEN TÜKRÖZŐDŐ TÜKÖR. MŰÉRTELMEZÉSEK
Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2002, 306 l.

Vadai István az irodalomtörténészek körében elsősorban textológusként és filológusként ismert. Már pályája kezdetén igen jelentős feladatot kapott: ő készítette el a Balassi-kódex facsimile kiadását. Azóta is több tanulmányban foglalkozott a Balassi-életmű hagyományozódásának problémájával, melyek jelentősen hozzájárultak néhány nyitott kérdés tisztázásához. Érdeklődési köre azonban jóval tágabb a Balassi-életműnél: kutatásai Tinódi Lantos Sebestyénre és a Nyéki Vörös Mátyásnak tulajdonított életműre is kiterjedtek, és szintén fontos eredményekkel jártak.

Ha Vadai tanulmánykötetet jelentet meg, arra számítanánk, hogy a régi magyar irodalom kutatója adja közre eddigi kutatási eredményeit, újabbakkal egészítve ki őket. A *Tükörben tükröződő tükör* azonban a szerző másik oldalát is megmutatja: azt a tanárembert, aki fiatal kora ellenére igen nagy tapasztalatra tett szert a tanításban, szakmunkásképzőtől az egyetemig, s máig nagyon fontosnak tartja, hogy ne csupán a szűk szakmai elitnek készítsen az irodalom iránt érdeklődő, ám nem szakmabeli olvasók számára alig érthető filológiai tanulmányokat, hanem közérthető, szemléletes, elemző jellegű írásokat is közreadjon a szélesebb közösség számára. A kötetben megjelent tanulmányok egy része tehát a középiskolai tananyagban szereplő szerzők verseiből válogat: ezekhez az állítólag unalomig ismert szerzőkhöz és verseik elemzéséhez ad olyan szempontokat, amelyek árnyalják, pontosítják a művekről alkotott, a tankönyvek által óhatatlanul is leegyszerűsített elképzeléseket. Mint ahogyan az *Apológia* címet viselő előbeszédben maga a szerző is elmondja, a tanulmányok meglehetősen eklektikusak: az esszészerű, szabadon asszociáló változattól az aprólékosan érvelő szaktanulmányig sokféle műfaji változat szerepel a kötetben. Vadai különös gondot fordít arra, hogy a középiskolás tananyagban meglévő sztereotípiákat pontosítsa: a tanulmányok többsége a szegedi Tiszatáj folyóirat diákmellékletébe készült, leginkább érdeklődő diákok és a tananyagot színesíteni, gazdagítani kívánó tanárok számára. A szerző a régi magyar irodalomtól napjainkig válogat a magyar irodalom terméséből; noha a művek igen sokféle problémát vetnek fel, Vadai mindegyikre alkalmazza módszerét. Az irodalomelméleti iskolák tarkaságában szinte üdítőleg hat az az irodalomelméleti puritánság, amellyel a szerző a művekhez nyúl. Ez a szemlélet nem jelent az elméleti aspektusok iránti érzéketlenséget, hiszen azok időről időre felbukkannak az elemzésekben. Vadai strukturalistának mondja magát; különösen fontosak számára a vers filológiai és verstani sajátosságai, de (mint a Tandori-vers esetében látni fogjuk) ezek hiányában a szerző egy újabb kötődése bukkan elő, amely a modern irodalomhoz kapcsolja. Ő készítette el József Attila verseinek számítógépes kritikai kiadását; ezen túl Weöres Sándor, illetve Esterházy és Tandori műveit is több ízben elemezte, tehát ezen a régi magyar irodalomtól távoli terepen is otthon érzi magát.

Azt kell mondanunk, hogy a kötet elején szereplő apológiát nem egészen értjük. Az rendben van, hogy meg kell indokolni a kötet heterogeneitását, hiszen mind az elemzett művek, mind az elemzések mély-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

sége és módszerei közt jelentős a különbség. A *Tükörben tükröződő tükör* azonban egy olyan irodalomelméleti közhely újrafogalmazása, amelyre talán nincsen szükség egy elméletektől nem hangos munka előszavában. Vadai nyilván azt szeretné, ha tudnánk, hogy ezek az elméleti problémák őt is foglalkoztatják; mint említettük, ez tudható is, hiszen a tanulmányokban konkrét versek kapcsán többször felbukkannak irodalomelméleti és módszertani problémák, az apologizálásnak erre a felhangjára sincsen talán szükség. A kötet bemutatásaként öt tanulmányt veszünk röviden szemügyre.

Már az első tanulmány igazi csemege: Balassi sajátkezű versfüzére kapcsán bemutatja a Balassi-kódexet, mely a régi magyar irodalomnak talán a legtöbbet vizsgált és értelmezett kézirata. Az ezzel foglalkozó tanulmányok sajátossága, hogy a probléma bonyolultsága folytán ceruzás margójegyzeteket, kiegészítéseket provokálnak a szakmabeli olvasóban: szinte lehetetlen minden lehetséges nézőpontot tartalmazó dolgozatot írni róla. A szerzőnek ennek megfelelően nem is gondolatmenetének támadhatatlanságát, tökéletességét áll szándékában hangsúlyozni, még akkor sem, ha álláspontját igen határozottan képviseli. Vadai eljárása védhető: egy diákmellékletbe szánt írásban nincs hely és idő az árnyalt argumentációra; a rövid tanulmány néhány ötlet, szempont megadására szorítkozik. Vadai nézeteinek határozottsága, egységes gondolatmenete serkentőleg hat az olvasóra: előhívja a rejtett vélemény- és nézőpontbeli különbségeket, vitára ösztönöz. Ugyanakkor szóvá kell tennünk, hogy a tanulmányban akadnak apróbb pontatlanságok. Kifogásolható az az eljárás, hogy Horváth Iván álláspontját a háromszor harminchármas kötetkompozíciós elvvel azonosítja; Horváth nézeteit visszavonta egy 1994-es tanulmányában, hangsúlyozva a Gerézdi–Klaniczay sejtés problematikus voltát. Ezen kifogás ellenére a tanulmány igen összefogott, sok izgalmas kérdést érintő munka.

Az általunk másodikként tárgyalandó tanulmány talán még az előzőnél is jobban sikerült. Ez a választott nyersanyagnak is köszönhető, hiszen Csokonai *Tartózkodó kérelem* című versének elemzésekor a szerző kedves szempontjai, a filológiai és verstani megközelítések hozzák a legtöbb újdonságot, ugyanakkor a témakör nem annyira szerteágazó, mint a Balassi-versfüzér esetében. A tanulmány a gimnáziumi törzsanyagba tartozó verssel kapcsolatos téveszméket kísérli meg eloszlatni. Az első ilyen, hogy a vers szimultán verselésű lenne, azaz ritmusa mind időmértékes, mind pedig ütemhangsúlyos módon értelmezhető. Vadai igen szerencsésen kapcsolja össze és támasztja alá saját megfigyeléseit József Attila egy befejezetlen verstani tanulmányával, amely a verssorok ritmikai sajátosságairól szól, s meggyőzően érvel a vers kizárólag időmértékes volta mellett. A tanulmány gondolatmenete ezúttal is igen meggyőző, annál is inkább, mivel Vadai Csokonai *Lilla*-kötetéhez tervezett, kéziratos előszavának értelmezésével is alátámasztja mondandóját. Ezen a ponton talán meg lehetett volna említeni Csokonai verstani tanulmányát (*A magyar poézisről közönségesen*), amely szintén megerősíti a tanulmány állítását: a „kétéltű költő” kifejezés az időmértékes és a szótagszámláló rímes verselés együttes használatát jelenti, de nem tartalmazza az ütemhangsúlyos vagy magyaros verselést, amelyet (mint Vadai is említi) Arany János

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

híres tanulmánya (*A magyar nemzeti versidomról*) óta ismerünk. A másik, e verssel kapcsolatos, a szerző által cáfolt közhely, hogy a költemény Lillához, azaz Vajda Júliához szól; a szerző a vers egy korábbi változatát (*Egy tulipánthoz*) figyelembe véve igazolja, hogy a vers eredetileg egy másik hölgyhöz íródott, s csak a tervezett *Lilla*-kötet szerkesztésekor alakította át a költő, fontos pontokon alakítva át a költeményt.

A Kölcsey *Vanitatum vanitas*a kapcsán írott elemzés a szakirodalom összegzését, illetve néhány ponton való kiegészítését, továbbgondolását tűzi ki célul. A tanulmány, noha egy vitatható állítással indul, több érdekes megállapítást tartalmaz. A kérdéses állítás az, hogy Kölcsey 1823-ban írott két nagy költeménye, a *Himnusz* és a *Vanitatum vanitas* két ellentétes hangulatú alkotás lenne. Az év első hónapjában keletkezett *Himnusz* alapján aligha állíthatjuk, hogy Kölcsey életében „január még a bizakodás, a remény időszaka": ez a vers könyörgés a magyarság a múltban dicső, de mára már elviselhetetlenné romlott sorsának jobbra fordulásáért; értékrendje a nemzet értékrendjét követi, míg a *Vanitatum vanitas* a társadalomtól elszakadó, magányos filozófus pozíciójából szólal meg: ez a különbség lehet az, melyet Vadai hangulati eltérésként értelmezett. A tanulmány szempontjából kétségtelenül nem jelentékeny megállapítás nehezen érthető, hiszen a munka vége táján Vadai éppen ezt a sztoikus filozófiai magatartást elemzi, s szerencsésen kapcsolja össze Kölcsey *Görög filozófia* című írásának sztoikus elemeivel. A munka másik fontos pontja a vers és Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum*a párhuzamainak bemutatása. Kétségtelenül sok a közös pont a felsorolásban, bár mint Vadai is megállapítja, nem lehet közvetlen hatásról beszélni; talán éppen emiatt nem is lenne szükség ennyi idézetre a *Tintinnabulum*ból. Ugyanakkor helyesen mutat rá, hogy a *Vanitatum vanitas*ban nem hagyományos halálkatalógus van: nem az a lényeges elsősorban, hogy a híresség meghaltak, hanem tetteik jelentéktelensége, értéktelensége; Kölcsey tehát az *ubi sunt* eszközét új összefüggésben használja.

A Tandori-vers elemzésének apropóján Vadai szélesebb horizonton mozog: helyet ad a posztmodern szövegek szabadabb kapcsolódásainak bemutatására. Többféle irányból közelít tehát a vershez, amely maga is a posztmodern egyik jelképeként olvasható. Közelít a kötet *(Egy talált tárgy megtisztítása)*, illetve annak versei felől, Esterházy felől, aki *Függő* című regényébe, illetve a *Bevezetés a szépirodalomba*-kötetbe is átemeli Tandori versének alapötletét; de maga Tandori is hozzájárul a vers értelmezéséhez, egy folyóiratbeli cikkében. Néhány alapvető elem felsorakoztatásával hozza közelebb az olvasóhoz az első látásra nehezen megközelíthető, s első megjelenésekor itthon még új szemléletűnek számító munkát.

A kötet utolsó tanulmánya görbe tükröt tart a szerző munkái elé: Vadai egy rendhagyó Tiszatáj-számba megírta saját munkáinak paródiáját. A munka a csendről szól, szándékosan eltúlzott merészséggel ugrálva a különböző művészeti ágak között, azok minimalista törekvéseit bemutatva, hogy egy újabb merész fordulattal Parmenidész téziseinél találja meg a radikálisan relativista konklúziót: világ nincs, ha van is, megismerhetetlen, ha megismerhető is, ez az ismeret nem közölhető. Ebben a gesztusban talán nem túlzás egyes

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

irodalomelméletek túlzott relativizmusának paródiáját látni, ugyanakkor ez a megoldás jelentős önirónia is tartalmaz: „minden körülírás hazugság” (302), vagyis az értelmezés is.

Vadai tematikailag és módszertanilag egyaránt eklektikus kötetének nem célja, hogy az egyes irodalomtörténeti szakterületeken vagy az irodalomelméleti iskolákon belül fordulatot hozzon: ellenőrizhető módszerekkel nyújt új szempontokat az egyes művek olvasásához, tekintet nélkül irodalomtörténeti vagy -elméleti divatokra. A kötet magán hordozza szerzőjének tulajdonságait: az egyes tanulmányokon belül egységes gondolatmenetet, s a gondolatébresztő, helyenként vállaltan provokatív hangvételt, mely jól hasznosíthatóvá teszi a könyvet az irodalmat kedvelők és értők számára.

Fazekas Sándor

FUKÁRI VALÉRIA: EGY RÉGI ALMA MATER. A POZSONYI EVANGÉLIKUS LÍCEUM ÉS TEOLÓGIAI AKADÉMIA UTOLSÓ NEGYVEN ÉVE (1882–1923)
Pozsony, Kalligram, 2003, 139 l.

Fukári Valéria Markusovszky Sámuelnek a 19. század végén a pozsonyi evangélikus líceum történetéről írt munkáját folytatva, a két közös múltú intézmény (a teológiai akadémia 1882-ben jött létre) utolsó korszakát mutatja be. A könyv kitüntetett érdeklődésre tarthat számot mindazok részéről, akik a protestáns felekezetek közoktatásban betöltött szerepe, valamint a 19–20. század fordulójának szellemi életére gyakorolt hatása iránt érdeklődnek. A feldolgozás szerves kiegészítését képezi a vonatkozó, jelentős részben irodalmi értékkel bíró visszaemlékezés-anyag ismertetése.

A bevezetésben megfogalmazott célkitűzésnek megfelelően a mű felöleli a „két tanintézet életének minden összetevőjét, működésének minden területét (oktatási-nevelési rendszerét, tanrendjét, gazdagon tagolt szociális létesítményeit, alapítványait, ösztöndíjait, iskolai gyűjteményeit, önképzőköri és különböző ifjúsági egyesületeinek működését, híres éremgyűjteményét, nagy értékű, közhasznú, nemzetközi viszonylatokban is számon tartott könyvtárát és levéltárát stb.)” (7). A szerző képet ad az ország és Pozsony egykorú társadalmi, politikai, közművelődési és kulturális viszonyairól, valamint – a líceum múltjának és szellemi utóéletének felelevenítésére irányuló kutatási eredményeit ismertetve – felvázolja azt a szerepet, amelyet az intézmény a maga evangélikus eszmeiségével a magyarországi német és szlovák etnikumok művelődésében és nevelésében betöltött. Megkülönböztetett figyelmet szentel a tanárok életpályájának, pedagógiai, irodalmi és tudományos munkásságának. Saját kutatásai alapján dolgozza fel a líceum szellemi utóéletét, ismert magyar, német, szlovák személyiségek (Schöpflin Aladár, Carl Eugen Schmidt, Stefan Krcméry, Peéry [Limbacher] Rezső) munkásságában föllelhető hatását.

A város korabeli helyzetének bemutatásánál a fő hangsúly a polgárosodás, asszi-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

irodalomelméletek túlzott relativizmusának paródiáját látni, ugyanakkor ez a megoldás jelentős önirónia is tartalmaz: „minden körülírás hazugság” (302), vagyis az értelmezés is.

Vadai tematikailag és módszertanilag egyaránt eklektikus kötetének nem célja, hogy az egyes irodalomtörténeti szakterületeken vagy az irodalomelméleti iskolákon belül fordulatot hozzon: ellenőrizhető módszerekkel nyújt új szempontokat az egyes művek olvasásához, tekintet nélkül irodalomtörténeti vagy -elméleti divatokra. A kötet magán hordozza szerzőjének tulajdonságait: az egyes tanulmányokon belül egységes gondolatmenetet, s a gondolatébresztő, helyenként vállaltan provokatív hangvételt, mely jól hasznosíthatóvá teszi a könyvet az irodalmat kedvelők és értők számára.

Fazekas Sándor

FUKÁRI VALÉRIA: EGY RÉGI ALMA MATER. A POZSONYI EVANGÉLIKUS LÍCEUM ÉS TEOLÓGIAI AKADÉMIA UTOLSÓ NEGYVEN ÉVE (1882–1923)
Pozsony, Kalligram, 2003, 139 l.

Fukári Valéria Markusovszky Sámuelnek a 19. század végén a pozsonyi evangélikus líceum történetéről írt munkáját folytatva, a két közös múltú intézmény (a teológiai akadémia 1882-ben jött létre) utolsó korszakát mutatja be. A könyv kitüntetett érdeklődésre tarthat számot mindazok részéről, akik a protestáns felekezetek közoktatásban betöltött szerepe, valamint a 19–20. század fordulójának szellemi életére gyakorolt hatása iránt érdeklődnek. A feldolgozás szerves kiegészítését képezi a vonatkozó, jelentős részben irodalmi értékkel bíró visszaemlékezés-anyag ismertetése.

A bevezetésben megfogalmazott célkitűzésnek megfelelően a mű felöleli a „két tanintézet életének minden összetevőjét, működésének minden területét (oktatási-nevelési rendszerét, tanrendjét, gazdagon tagolt szociális létesítményeit, alapítványait, ösztöndíjait, iskolai gyűjteményeit, önképzőköri és különböző ifjúsági egyesületeinek működését, híres éremgyűjteményét, nagy értékű, közhasznú, nemzetközi viszonylatokban is számon tartott könyvtárát és levéltárát stb.)” (7). A szerző képet ad az ország és Pozsony egykorú társadalmi, politikai, közművelődési és kulturális viszonyairól, valamint – a líceum múltjának és szellemi utóéletének felelevenítésére irányuló kutatási eredményeit ismertetve – felvázolja azt a szerepet, amelyet az intézmény a maga evangélikus eszmeiségével a magyarországi német és szlovák etnikumok művelődésében és nevelésében betöltött. Megkülönböztetett figyelmet szentel a tanárok életpályájának, pedagógiai, irodalmi és tudományos munkásságának. Saját kutatásai alapján dolgozza fel a líceum szellemi utóéletét, ismert magyar, német, szlovák személyiségek (Schöpflin Aladár, Carl Eugen Schmidt, Stefan Krcméry, Peéry [Limbacher] Rezső) munkásságában föllelhető hatását.

A város korabeli helyzetének bemutatásánál a fő hangsúly a polgárosodás, asszi-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

miláció és nemzeti kérdés témakörére esik. Pozsony – és vele együtt az egész Felvidék – a 18. században Európa-szerte párját ritkító multikulturális, többnyelvű (latin, német, magyar, szlovák) műveltségnek és művelődésnek adott otthont, mely rendkívül erős *Hungarus* patriotizmussal párosult. A modern nemzetté válás folyamatának részeként, a magyar nyelv előtérbe kerülésével a multikulturalitás problematikus jelenséggé vált, elsősorban a magyar és szlovák nacionalizmusok ellentéte miatt. A politikai viszonyok gyökeres megváltozásakor az újonnan alakult csehszlovák állam rövid időn belül megszüntette a kulturális sokszínűséget képviselő, nagy múltú intézményt.

A líceum múltjáról szóló fejezet Markusovszky műve alapján röviden bemutatja a líceum történetének fontosabb állomásait, az 1607-es kezdetektől az 1883. évi középiskolai törvényig. A líceum későbbi szellemiségét is meghatározó személyiségek közül kiemelkedik a nagy polihisztor, nemzetközi hírű tudós és nevelő, Bél Mátyás, aki kora egyik legszínvonalasabb tantervét dolgozta ki az iskola számára. A tanterv a nevelés mellett a gyakorlati élet szükségleteinek is megfelelt, s nem zárkózott el a természettudományok terén bekövetkezett új vívmányok és találmányok közvetítésétől sem. Bél Mátyás működése folytán a líceum hosszú időre az ország protestáns iskoláinak mintaiskolájává vált, melynek tanulói az ország legkülönbözőbb részeiből érkeztek, református családok is szívesen küldték gyermekeiket falai közé tanulni.

A munka törzsét alkotó fejezet a bevezetőben megfogalmazott teljességre törekvés jegyében ismerteti a líceum gimnáziumának 1882 és 1923 közötti oktatási-nevelési rendszerét és tantárgyait, a tanulók felekezeti, regionális, szociális és nemzetiségi összetételét, az arra érdemes tanulókat segítő, a teológiai akadémiával közös alapítványokat és ösztöndíjakat, a líceum gyűjteményeit – különös tekintettel a nemzetközi hírű éremkollekcióra –, valamint az intézmény keretei között működő ifjúsági egyesületek és önképzőkörök tevékenységét, az iskolai ünnepélyeket és társasági életet. Az utolsó évek (1918–1923) történetét bemutató rész megrázó képet fest a Csehszlovákiához került intézmény megmaradásáért folytatott küzdelemről, melynek központi alakja Hirschmann Nándor igazgató, aki egy tanártársa megfogalmazása szerint „ritka rátermettséggel, az intézet és egyház iránt való törhetetlen hűséggel és szeretettel vezette a líceum kormányát” (59).

A fejezetet a szerző a saját irodalomtörténeti kutatásai során fellelt, a líceum utolsó negyven évéhez kapcsolódó kései emlékek, visszaemlékezések közreadásával zárja. Ezen időszak minden bizonnyal legismertebb növendékének, Schöpflin Aladárnak, a Nyugat kiemelkedő kritikusának visszaemlékezései jellegzetes képet adnak az iskola életéről. Figyelemre méltó Kámory Sámuel tanár tragikumának ábrázolása a kisdiák nézőpontjából, a tekintély megingásának s a kétely feltámadásának élménye a gyermeki lélekben. Míg Schöpflin útja a pozsonyi német polgárságból a magyarságba vezetett, a felvidéki szlovák eredetű evangélikus lelkészcsaládból származó Stefan Krcméry (Kisméry István) pályáját a századforduló asszimilációjából a szlovák nemzeti mozgalomhoz való visszatérés határozza meg. A pozsonyi líceumban töltött évek azonban felette sem múltak el nyomtalanul, idősko-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

ri, magyar nyelven írt visszaemlékezéseiből meghatározó hatásuk érződik.

A műben önálló fejezet jut a pozsonyi teológiai akadémia 1882-es megalakulásától 1919-ig tartó történetének. Az intézmény a hittudományi felkészítés mellett filológiai, bölcseleti, lélektani és pedagógiai műveltséget is nyújtott hallgatóinak. Végzettjei a teológiai pályán kívül a társadalomtudományok, a kultúra és művelődés területein is érvényesülhettek. Rendszerének kialakításában meghatározó szerepe volt Schneller István professzornak, aki a protestantizmus eredeti szellemiségéből kiindulva rendszerét a tanszabadságra, az általános vallástörténetre, szaktanári rendszerre, a hallgatók önálló tudományos tevékenységére, valamint a teológiai tudomány önállóságára és szabadságára alapozta. Az akadémiai ifjak önképző tevékenységének reprezentatív dokumentuma a filozófus Böhm Károly által alapított Gondolat című folyóirat. A teológiai akadémia tanárainak többsége a cseh megszállás után Budapestre menekült, az intézmény 1923-ban beleolvadt a pécsi egyetem soproni hittudományi karába.

A mű a líceumi tanároknak és növendékeknek a szorosan vett intézménytörténet keretein túlmutató tevékenységét is érinti; ők a város kulturális, művelődési és társasági életében figyelemreméltó szerepet töltöttek be a 19–20. század fordulóján. A pozsonyi társasági életben eseményszámba ment a líceumi ifjúság vaskutacskai majálisa, mely még Bécsből is vonzott közönséget. Figyelemre méltó kulturális esemény volt a középkori provanszál költői versenyek mintájára 1908-ban megrendezett Pozsonyi Virágjátékok, egy többszörösen is nemzetközi hátterű, történeti, szellemtörténeti indíttatású és hangulatú irodalmi-zenei verseny, melynek díjazottjai között a líceum két tanára is szerepelt.

A jegyzetek kiterjedt kutatásról tanúskodnak. Bár a felhasznált elsődleges források száma viszonylag csekély, a líceum értesítőinek, valamint az eddig feldolgozatlan utolsó évek tanári értekezleti jegyzőkönyveinek tanulmányozása értékes adalékokkal gazdagítja a protestáns egyházi iskolák történetéről és a szlovákiai magyar kulturális életről való ismereteinket. A felhasznált irodalom tizenhat tételéből hat Schöpflin Aladár visszaemlékezéseivel kapcsolatos, ami a műbeli arányokat tekintve túlzottnak hat, viszont magyarázható a rendelkezésre álló egyéb irodalom csekély mennyiségével. A művet záró lexikonszerű rész rövid ismertetéseket közöl a líceumi és teológiai akadémiai tanárok pályájáról, tudományos és irodalmi munkásságukról, jórészt másodlagos forrásokra támaszkodva. A líceumi tanárok születési és halálozási dátumai több esetben hiányoznak, mely hiányosság pótlása újabb kutatásra ösztönözhet, s bár az adatok feltehetően nem minden esetben lesznek hozzáférhetőek, a kutatás legalább Hirschmann igazgató esetében mindenképpen megérné a fáradságot.

A bevezetőben megfogalmazott célkitűzéseknek a rendelkezésre álló és jelentős részben a szerző kutatásai alapján hozzáférhetővé vált forrásanyag alapján eleget tesz a mű, melyben több további kutatásra ösztönző megállapítás is szerepel. A líceum éremgyűjteményének további sorsa, valamint a líceum tanulói felekezeti megoszlásának elemzése csak két kiragadott példa. Érdemes lenne megvizsgálni a líceum „névtelen” tanulóinak további pályáját is, melyből sok mindent megtudhatnánk az

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

alma maternek a tanulók későbbi pályájára gyakorolt hatásáról. Így további kutatások kiindulópontjaként lehetne felhasználni az intézmény értesítőiben található, a tanulók felekezeti, regionális, szociális és nemzetiségi összetételére vonatkozó rész (35–37) forrásaként szolgáló adatokat.

Fukári Valéria könyve multidiszciplináris kutatás eredménye, az egyháztörténet, neveléstörténet, kultúrtörténet, valamint az irodalomtörténet iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

Tóth Kálmán

KEMÉNY GÁBOR: BEVEZETÉS A NYELVI KÉP STILISZTIKÁJÁBA
Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2002, 227 l.

1. Képelmélet vagy legalábbis a képek vizsgálatára kidolgozott, alkalmazott elmélet meglehetősen sok van. Köztudott, hogy a legtöbb nyelvelmélet, irodalomelmélet (pl. strukturalizmus, generatív grammatika, szemiotika, kognitív tudomány, posztmodern irodalomtudomány) alapján dolgoztak ki képelméleteket. Van tehát mit számba vennie annak, aki idetartozó kérdésekkel foglalkozik. Mindenképpen igaza van a szerzőnek, amikor erről a helyzetről így vélekedik: „A szóképnek a különféle tan- és kézikönyvek Quintilianustól napjainkig rengeteg válfaját különböztetik meg. Ezeknek áttekintése külön fejezetet, sőt talán külön könyvet kívánna, ezért itt le kell mondanunk róla” (3). És ez a vélemény az ismertetéseket írókra is vonatkozik.

A kötet a szerző stilisztikai vizsgálatainak eddig elért eredményeit foglalja magába három nagy fejezetben: I. A bevezetés bevezetése: töprengések a stílusról és a stilisztikáról (11–29), II. Fejezetek a nyelvi kép szemantikájából és stilisztikájából (30–163), III. Kitekintés és gyakorlati alkalmazás: néhány szövegelemzés (164–204).

A könyv néhány fejezete a közelmúltban jelent meg, és vannak benne régebbi keltezésű, de átdolgozott részek is. Az egészen új, egyben a központi fejezet, témakör a könyv címének megfelelő második nagy rész. Újdonsága, központi rendeltetése, helyzete, valamint természetesen terjedelmi okok miatt is ismertetésemben csak ezt tárgyalom.

2. A szerző már rég foglalkozik képelméleti kérdésekkel és alkalmazási lehetőségeikkel: *Krúdy képalkotása* (1974), *Kép és kommunikáció* (1985), *Képekbe menekülő élet: Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról* (1993). És sok pozitívumról tájékoztat a képvizsgálataival összefüggő stíluselméleti munkássága, elsősorban: *Szöveg és jelentés* (1982), *Mi a stílus? Újabb válaszok egy megválaszolhatatlan kérdésre* (1996), *Szkülla és Kharübdisz között: a stilisztika feladatai az új évezred küszöbén* (2000).

Új könyvének a korábbival való összefüggéséről úgy vélekedik, hogy míg az egyetlen író (Krúdy Gyula) képalkotását tárgyalta, és csak ennek megalapozásaként, hátttereként foglalkozott elméleti kérdésekkel, a mostani munka fő célját és módszerét tekintve elméleti jellegű (7). Ezzel a szerző lényegében kiadványának céljára is utal, amiről folytatólagosan így tájékoztat: „a nyelvi kép főbb szemantikai és szövegtani sajátosságait igyekszik fel-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

alma maternek a tanulók későbbi pályájára gyakorolt hatásáról. Így további kutatások kiindulópontjaként lehetne felhasználni az intézmény értesítőiben található, a tanulók felekezeti, regionális, szociális és nemzetiségi összetételére vonatkozó rész (35–37) forrásaként szolgáló adatokat.

Fukári Valéria könyve multidiszciplináris kutatás eredménye, az egyháztörténet, neveléstörténet, kultúrtörténet, valamint az irodalomtörténet iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

Tóth Kálmán

KEMÉNY GÁBOR: BEVEZETÉS A NYELVI KÉP STILISZTIKÁJÁBA
Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2002, 227 l.

1. Képelmélet vagy legalábbis a képek vizsgálatára kidolgozott, alkalmazott elmélet meglehetősen sok van. Köztudott, hogy a legtöbb nyelvelmélet, irodalomelmélet (pl. strukturalizmus, generatív grammatika, szemiotika, kognitív tudomány, posztmodern irodalomtudomány) alapján dolgoztak ki képelméleteket. Van tehát mit számba vennie annak, aki idetartozó kérdésekkel foglalkozik. Mindenképpen igaza van a szerzőnek, amikor erről a helyzetről így vélekedik: „A szóképnek a különféle tan- és kézikönyvek Quintilianustól napjainkig rengeteg válfaját különböztetik meg. Ezeknek áttekintése külön fejezetet, sőt talán külön könyvet kívánna, ezért itt le kell mondanunk róla” (3). És ez a vélemény az ismertetéseket írókra is vonatkozik.

A kötet a szerző stilisztikai vizsgálatainak eddig elért eredményeit foglalja magába három nagy fejezetben: I. A bevezetés bevezetése: töprengések a stílusról és a stilisztikáról (11–29), II. Fejezetek a nyelvi kép szemantikájából és stilisztikájából (30–163), III. Kitekintés és gyakorlati alkalmazás: néhány szövegelemzés (164–204).

A könyv néhány fejezete a közelmúltban jelent meg, és vannak benne régebbi keltezésű, de átdolgozott részek is. Az egészen új, egyben a központi fejezet, témakör a könyv címének megfelelő második nagy rész. Újdonsága, központi rendeltetése, helyzete, valamint természetesen terjedelmi okok miatt is ismertetésemben csak ezt tárgyalom.

2. A szerző már rég foglalkozik képelméleti kérdésekkel és alkalmazási lehetőségeikkel: *Krúdy képalkotása* (1974), *Kép és kommunikáció* (1985), *Képekbe menekülő élet: Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról* (1993). És sok pozitívumról tájékoztat a képvizsgálataival összefüggő stíluselméleti munkássága, elsősorban: *Szöveg és jelentés* (1982), *Mi a stílus? Újabb válaszok egy megválaszolhatatlan kérdésre* (1996), *Szkülla és Kharübdisz között: a stilisztika feladatai az új évezred küszöbén* (2000).

Új könyvének a korábbival való összefüggéséről úgy vélekedik, hogy míg az egyetlen író (Krúdy Gyula) képalkotását tárgyalta, és csak ennek megalapozásaként, hátttereként foglalkozott elméleti kérdésekkel, a mostani munka fő célját és módszerét tekintve elméleti jellegű (7). Ezzel a szerző lényegében kiadványának céljára is utal, amiről folytatólagosan így tájékoztat: „a nyelvi kép főbb szemantikai és szövegtani sajátosságait igyekszik fel-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

tárni, ezért csak kisebb mértékben irányul konkrét szövegekre" (7).

Ugyancsak korábbi munkáival való összefüggések alapján világítja meg könyve jellegét, azt, hogy lényege szerint egyfajta szintézis: „könyvem azoknak a kutatásoknak az eredményeit foglalja össze, amelyeket az utóbbi másfél évtizedben a nyelvi kép témakörében folytattam" (7).

3. Kemény Gábor felfogásában a *nyelvi kép* gyűjtőfogalom (30, a továbbiakban a *kép* műszó szerepel).

Örvendetes, hogy kerüli a hagyományos *szókép* megnevezést: „a *szókép* nem valami szerencsés elnevezés, hiszen mindegyik nyelvi kép szavakból alkotott kép, tágabb értelemben vett *szó-kép*" (93). Ugyan nem mellőzi teljesen, mert – mint állítja – „a *szókép* ebben a környezetben mindig azonos értelmű a *trópus*sal, vagyis azonosítást tartalmazó, azon alapuló elemi képet jelent" csak (93). Persze kérdés, hogy még ilyen esetben is szükséges-e.

3.1. A kép fogalmának meghatározásában a szerző eljárására, érveléseire nagyfokú óvatosság jellemző, ami – jól tudjuk – nagyon is indokolt. Kiindulópontja az, hogy „különbséget kell tudnunk tenni kép és nem kép között" (33). Ennek eldöntésében a „stilisztikai kompetenciára" hivatkozik (33). Emellett azonban – és ezt erős nyomatékkal hangsúlyozza – „fenn kell állnia egy másik, jóval fontosabb, mert objektív természetű feltételnek is", annak, hogy a vizsgált szövegrészek (szegmentumok) „rendelkezzenek olyan sajátossággal (sajátosságokkal), amely(ek)re támaszkodva az elemző ezeket a szegmentumokat el tudja különíteni a szöveg többi részétől, attól, ami nem kép" (33).

Ennyiből is kiviláglik, hogy a meghatározás szöveghez, szövegtani kategóriához kötődik, hisz a kép a szerző szerint a szövegből kiemelkedő szegmentum (34). És ezt azzal magyarázza, hogy a szövegszegmentumként felfogott kép azáltal emelkedik ki a szövegből, mert nem közvetlenül, hanem csak közvetve vonatkozik a szövegen kívüli objektív valóságra, azaz nem reális kijelentésekben, hanem kvázi-kijelentésekben fordul elő (34–35). Eszerint a képet csak a szöveg összefüggésében, a kontextus felől lehet megbízhatóan felismerni és helyesen értelmezni (39, lásd még 41).

A képnek ezt a sajátosságát még azzal is megvilágítja, hogy a kép a szöveg, a közlemény felől nézve olyan kijelentés, amely különböző valóságsíkokhoz (izotópiákhoz) tartozó és emiatt egymáshoz képest szemantikailag inhomogén nyelvi elemeket hoz egymással többé-kevésbé szoros szintaktikai összeköttetésbe azzal a céllal, hogy az egymástól elütő nyelvi elemek összekapcsolásával kényszerítsen formába egy olyan tartalmat, amely más módon (közvetlenül) megfogalmazhatatlannak bizonyulna (41–42).

Mindemellett a szerző úgy véli, hogy a képet nemcsak a szöveg, hanem a befogadó szempontjából is meg kell határozni, hisz „a kép – mint bármely más nyelvi jelenség – valójában a közlő és a befogadó közötti kommunikáció formájában létezik" (42).

A kép fogalmát a befogadó szempontjából a szerző így határozza meg: „szemantikailag inhomogén, de szintaktikailag egymással többé-kevésbé szorosan összekapcsolt nyelvi jelek vagy jelcsoportok közti kölcsönhatás", pontosabban állandó oda-vissza kapcsolás, ingadozás a tárgyi és a képi, a reális és a kvázi-szint, illetőleg az izotóp (homogén jelentéssík) és az allotóp (nem homogén) szövegelemek között (55).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

3.2. A kép kétféle meghatározása után egy nagyon régi és sokat vitatott kérdést tárgyal, azt, hogy a kép „rendellenesség" vagy pedig „szabályszerűség". Az erre a kérdésre adott feleleteket részletesen ismerteti a retorika, majd a stilisztika irányzatai szerinti csoportosításban. A kétféle nézet közötti ellentmondást azzal magyarázza, hogy a véleményt mondó szakemberek „nem ugyanarról beszélnek", amikor a képről vélekednek. Legalább háromféle kép kerül szóba példaként és érvként: exmetafora vagy halott kép (pl. *hegygerinc, mérlegel*), közhasználatú képek (pl. *dobbant* 'disszidál', *áthallás*) és költői kép (pl. az eső „könnyeket vert a részvétlen ablakra", Krúdy; itt a *könnyek* 'esőcseppek'). Ezt a háromfélét két kategóriába sorolja: jelölő kép (pl. *pók* 'ember, férfi, pasas') és kifejező kép (költői kép).

E kettősség feltételezésével a szóban forgó kérdés dilemmájára az a válasza, hogy „a kép *in abstracto* természetes és különleges egyszerre", viszont „*in concreto* (valamely nyelvi tevékenység részeként) a kép vagy jelölő, vagy kifejező" (80). És ezt azzal folytatja, hogy a nem művészi közlés természetes képfajtája a jelölő kép, a művészié a kifejező kép. Mindehhez fontos kiegészítő magyarázatként hozzáteszi azt, hogy „a jelölő kép és a kifejező kép kategóriája nem tartalmaz semmiféle értékelő mozzanatot", egy kép nem jobb attól, hogy jelölő vagy kifejező jellegű (80).

Azt is megemlíti, hogy a kifejező kép természetes közege a szépirodalmi nyelv, de előfordulnak ilyen típusú képek „a nem szépirodalmi nyelvhasználatban is", mindenekelőtt az esszében, a publicisztika egy részében és a szónoklatban (75). És minden bizonnyal a társalgásban, valamint az argóban is, például: *majomsziget* 'korzón a nőket nézegető férfiak csoportja, illetőleg helye', Judit „*locsolta* a dzsekit a vállamon", azaz 'sírt' (Szilvási Lajos: *Ördög a falon*, 168).

4. Sok nóvumot tartalmaz a képek osztályozását taglaló fejezet. Itt először a hagyományos felosztás szerinti képfajtákat és a hozzájuk kapcsolódó vitás kérdéseket tárgyalja, majd saját csoportosítását adja elő.

4.1. Az első témakört azzal indítja, hogy „néhány vitás vagy elméleti szempontból érdekesnek látszó kérdésben" saját véleményét szeretné kifejteni. Ezek közül hármat említek meg.

Az egyik a teljes metafora (más elnevezése: explicit metafora, *in praesentia* metafora), amelyről jogosan állapítja meg, hogy a régebbi stilisztikák „kevésbé hatékony stíluseszköznek tartják, mint az egyszerűt" (107). A szerző úgy véli, hogy „a bemutatott példák elég meggyőzően tanúsítják, hogy a teljes metafora is tud értékes és hatásos lenni" (107). És ezzel az állításával valóban hozzájárult „e méltatlanul lebecsült stiláris eszköz tekintélyének helyreállításához" (107).

A másik vitatott képfajta a szinesztézia, aminek a státusa – ahogy a szerző véli – sokkal bizonytalanabb, mint a többi trópusé (115). Többen a metafora egyik válfajaként fogják fel, mások önálló, a metaforától független képfajtának tekintik. A szerző jól megokolt véleménye szerint a szinesztézia „abban is eltér a metaforától, hogy alkotóelemei között nem, vagy nemcsak hasonlósági kapcsolat van" (116), hanem mások, olyanok is, amelyekre néhány alig ismert elnevezése is utal: érzettársítás (Dombi Erzsébet), érzékszintváltás, érzékváltás, az érzékek szintézise

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

(Fónagy Iván), érzetkeverés (Zalabai Zsigmond) (115–116).

A harmadik megemlítendő vitatott kategória az allegória és a szimbólum. Ezek a szerző szerint nem elemi képek, mert nemcsak egy összehasonlítást vagy egy azonosítást tartalmaznak (93), hanem több elemi képből épülnek fel, ezért helyük „nem a trópusok, hanem a komplex, sőt a továbbszőtt képek között van" (119). A kettő közötti különbséget a jelentéssíkok viszonya alapján világítja meg: az allegóriában a két sík megőrzi viszonylagos önállóságát, a szimbólumban a két sík teljesen összeforr, egymásba olvad (120).

4.2. Az ehhez a nagy fejezethez tartozó második témakör a képfajtáknak a szerző szerinti csoportosítása, amit így ítél meg: „a hagyományos felosztásnak nem alternatívájaként, csupán kiegészítéseként egy újszerűnek tekinthető felosztásra irányuló kísérletet mutatok be" (120).

Ehhez a csoportosításhoz kettős kiindulópontja van. Az egyik az a felfogás, hogy a kép négy alkotóelemből áll: 1. tárgy vagy tárgyi elem (a hasonlított, az azonosított), 2. kép vagy képi elem (a hasonló, az azonos), 3. motívum (ami a tárgyi és a képi elem egymásra vonatkozását indokolja, például a hasonlatban a hasonlóság), 4. modalizátor (ami formálisan jelzi, nyomatékosítja az összehasonlítás vagy esetleg az azonosítás tényét, például a *mintha* kötőszó a hasonlatokban, „futott ugyan még egy darabig, de aztán *mintha* egy zárt falhoz ért volna, szembefordult velünk", Krasznahorkai) (121–122, 126).

A másik kiindulópont a szóban forgó alkotóelemek megléte vagy hiánya: 1. explicit vagy implicit (jelölve van-e a hasonlított, az azonosított elem?), 2. motivált vagy motiválatlan (jelölve van-e a közös tulajdonság?), 3. jelölt vagy jelöletlen (jelölve van-e a tárgyi és a képi elem azonossága, illetve nem azonossága valamilyen modalizátorral?) (122).

A kétféle szempont kombinációjából adódóan a képeknek nyolc válfaját különbözteti meg, mindegyiknek háromtagú az elnevezése:

1. jelölt, motivált, explicit kép, például a motivált hasonlat, „Mindig volt nálunk só, akár a sarkkutatóknál", Csiki (125–127),

2. jelölt, motivált, implicit kép, például hasonlított nélküli hasonlat, „A jászsági pusztát a kiskunsági követte, éjre éj, napra nap, mint a komolyra forduló mesékben", Mészöly (127–128),

3. jelölt, motiválatlan, implicit kép, például a *mintha* kötőszós mondatnak nincs főmondata, „Crescence mintha tüll mögül látta volna a szobát", Mészöly (128–130),

4. jelöletlen, motiválatlan, implicit kép, például az egyszerű metafora vagy a megszemélyesítés, „üszöktengeren botorkál át a villamos", Kőbányai (130–135),

5. jelölt, motiválatlan, explicit kép, például a motiválatlan hasonlat, „Az arca mint a krétapapír", Lengyel Péter (135–137),

6. jelöletlen, motivált, explicit kép, például az értelmezői metafora, „piros fény nyílt, még inkább rózsaszín szirom, égi csikló", Esterházy (137–139),

7. jelöletlen, motiválatlan, explicit kép, például a teljes metafora, „Kútfő volt az az asszony, orákulum és jósda", Nádas (139–144),

8. jelöletlen, motivált, implicit kép, például a körülíró metafora, „a falu fehér házacskáira ráhasaló vörös korong", azaz a nap, Kőbányai (144–145).

A képeknek ezt a nyolc fajtáját huszonöt lapon át részletesen tárgyalja, mindegyiket egy korpusz alapján világítja meg,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

és kiszámított százalékos előfordulási arányaikról is tájékoztat. A korpusz 27 elbeszélő egy-egy írását tartalmazza, terjedelme több mint 150 000 szövegszó. Mindennek eredményeit már korábban publikálta: *Képekbe menekülő élet: Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*, Bp., Balassi Kiadó, 1993 (124).

5. A képtani rész ismertetése után röviden a másik két fejezetről is szót szeretnék ejteni. Mindkettő összefügg a képtanival. Az azt megelőző első nagy fejezet közvetlen vagy közvetett elméleti alapja a képek vizsgálatának. A harmadik rész (és ugyanúgy a képtani utolsó fejezete) pedig a képelméletekből származó eredmények hasznosításáról, gyakorlati alkalmazási lehetőségeiről tájékoztat: a kép mint szövegszervező tényező és öt szövegelemzés.

5.1. A már címével is sokat mondó nagy fejezet sok idetartozó vitás, de mindenképpen érdekes kérdésről informál.

Nagyon jó összegezés a stílusról szóló fejezet. És csak egyetérteni lehet azzal, amit a szöveg és a stílus kapcsolatáról mond, és ami miatt jó műszónak a *szövegstílus* elnevezést tartja (13–14). Minden bizonnyal összefügg ez azzal is, hogy a képet szövegtanilag közelíti meg, szövegből kiemelkedő szegmentumként értelmezi (34).

Ugyancsak jó tájékoztató, ahogyan a stilisztika különböző értelmezéseit, felfogásait ismerteti és minősíti. Ez esetben is a szövegtani vonatkozást emelem ki, azt, hogy *szövegstilisztikáról* (is) beszél, és hangsúlyozza, hogy a szövegtan kialakulásával a stilisztika „erős szövetségest, fegyvertársat kapott” (24).

A szerzőnek kétségkívül nagy érdeme az, hogy a stílus és ugyanúgy a stilisztika nagy és nyitott kérdéseinek tárgyalásában szóba hozza mindazt, ami vitás, vitatható, és hogy a tisztázás szándékával a mindenképpen szükséges óvatossággal véleményt mond, állást foglal, új megoldásokat keres, dolgoz ki, és így teremt kapcsolatot tényleges vizsgálataival.

Okfejtései során egy-egy érdekes megjegyzése néha a „narrátori” hangvételhez hasonlít, például: „Fejtegetéseim végére érve azt kell hinnem, hogy ezekkel a nem túl eredeti igazságokkal senkit sem tudtam meghökkenteni. Ám ha mégis, remélem, hogy helyesen hökkentettem meg” (92).

5.2. A harmadik nagy fejezet és – mint már említettem – a képtani rész utolsó fejezete a gyakorlati alkalmazásokról szól.

Mint fontosabb témát a kép szövegszervező lehetőségeit emelem ki, amit a szerző három műszóval jelöl: szövegszervező tényező, szövegszervező elv, szövegszervező funkció. A szerző szerint ez a lehetőség azzal az elvi kérdéssel függ össze, hogy milyen helyet foglal el a kép az irodalmi alkotásban (151). Úgy véli, hogy „a képanyag és a kompozíció kölcsönösen hatnak egymásra, és ennek révén a kép szövegszervező jelentőségre tesz szert” (152), amihez alap az ismétlés: „az ismétlődő képek sajátos hálózatot alkotnak a szövegben, és ezzel növel(het)ik annak szemantikai és stilisztikai kohézióját” (162), megszervezik kompozícióját, struktúráját (155, 161).

Kérdés persze, hogy a kép az így felfogott összefüggésekben valóban szövegszervező elv-e. Vajon – mint ahogy fentebb olvashattuk – nemcsak a szemantikai és stilisztikai kohéziót, más szóval fókuszkohéziót alakító tényező. Erre utalnának azok a példaként felsorolt szavak, amelyeket a szerző szövegelemzéseinek egyfajta összegezéseként kiemel: ilyen Móricz elemzett novellájában a *pillangó*, a Babi-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 1. szám

tséban a *rózsa*, a Krúdyéban a *kis fazék* (163). Az ellentét viszont valóban szövegszervező elv (más műszóval rendező elv) a Krúdy-novella elemzésében.

6. Kemény Gábor könyve jól sikerült szintézis: a sok felvetett kérdés, véleménynyilvánítás, nehéz, bonyolult képtani kérdések sok mindenben eligazító foglalata; jelentős mértékben hozzájárul a magyar stilisztika korszerűsítéséhez, elméleti gazdagításához.

Szabó Zoltán